

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

PLANLAMAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Orhan ŞİMŞEK

Haziran-2012

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

PLANLAMAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Orhan ŞİMŞEK

Danışman:
Doç. Dr. Bahadır AYDIN

Bolu-2012

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Orhan ŞİMŞEK'e ait "Planlamayı Yeniden Düşünmek" adlı çalışma, jürimiz tarafından Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir (29.06.2012).

Akademik Unvan, Ad ve Soyad

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Bahadır AYDIN	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Fevzi ENGİN	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Derya EREL	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT
RETHINKING THE PLANNING

By

Orhan ŞİMŞEK

Department of Economics, Master of Science

Thesis Advisor: Associate Prof. Dr. Bahadır AYDIN

June, 2012, 134 p.

In this paper, the transformation of the concept “planning” that initially Sovyet Union applied in the 20th century, and thereafter the other capitalist countries inverted on the basis of their own mechanisms and the planning adventure of Turkey’s economy has been analyzed.

In the scope of this survey, first the arguments about the concept “planning” and the planning types according to production systems, then the Soviet planning, the first planning example in the 20th century has been examined. However, the transformation that the Soviet central planning experienced, market socialism and self management practices in Yugoslavia have been handled and hence the planning experience of Turkey has been dealt with. In this process starting from the 1930’s and lasting till now, it’s been focused on the plans preapred in Turkey and the qualifications of these plans, espcialyy it’s been included that planning has gained distinctive qualities with neoliberal policies.

Finally, the need of the understanding of a novel planning in Turkey by abandoning the neoliberal policies due to the gradual corruption of the economic structure after the crisis of 2007 has been emphasized.

Key words: Planning, Socialism, Turkey, Neoliberalism, Capitalism

ÖZET

PLANLAMAYI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Orhan ŞİMŞEK

Yüksek Lisans-İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bahadır AYDIN

Haziran, 2012, 134 s.

Bu çalışmada, 20. yüzyılda ilk olarak Sovyetler Birliği'nin uyguladığı, daha sonra ise kapitalist ülkelerin kendi mekanizmalarına göre evirdikleri planlama kavramının dönüşümü ve Türkiye ekonomisinin planlama serüveni incelenmiştir.

Çalışma kapsamında, önce planlama kavramı üzerine düşünceler ve üretim sistemine göre planlama türleri, ardından da 20. yüzyılın ilk planlama örneği olan Sovyet planlaması irdelenmiştir. Bununla birlikte Sovyet merkezi planlamasının geçirdiği dönüşüm, piyasa sosyalizmi ve Yugoslavya'da özyönetim konularına girilmiş ardından da Türkiye'nin planlama deneyimine geçiş yapılmıştır. 1930'lu yıllardan başlayarak günümüze kadar olan süreçte Türkiye'de hazırlanan planlar ve bu planların nitelikleri üzerinde durulmuş, özellikle neoliberal politikalar ile birlikte planlamanın ayrı bir niteliğe bürünmesi konu edinilmiştir.

Son olarak da 2007 krizi sonrasında ekonomik yapının giderek bozulması sonucu neoliberal politikalardan sıyrılıp, Türkiye özelinde yeni bir planlama anlayışının gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Planlama, Sosyalizm, Türkiye, Neoliberalizm, Kapitalizm

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca fikirlerini, desteğini, uyarılarını esirgemeyen, sabırla benimle ilgilenen, tez başlığımın fikir babası, akademik çalışmaları ve duruşu ile bana ömrüm boyunca örnek teşkil edecek olan, öğrencisi olmaktan onur duyduğum sevgili hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Bahadır AYDIN'a,

Duruşunu ve düşüncelerini örnek aldığım, bana çok şey katan, ilgisini eksik etmeyen sevgili hocam Prof. Dr. Sabri ÇAKLI'ya,

Desteklerini ve ilgisini benden esirgemeyen, kendisinden öğrenecek daha çok şey olacağını düşündüğüm değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fevzi ENGİN'e,

Tanıştığımızdan beri, beni akademik hayata hazırlamak için telkinleri ve desteği ile yanımda olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Cengiz EKİZ'e,

Diğer hocalarım gibi yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Cem SOMEL'e,

Fikir ve eleştirileri ile çalışmama katkıda bulunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Derya EREL'e,

Tez çalışmam boyunca manevi destekleriyle yanımda olan sevgili dostlarım Çağatay KARA'ya, Gamze YURDAKUL'a, Koray KILINÇ'a, Erdem UYSAL'a, Sercan CURA'ya ve Fahrettin GÖK'e,

ve

Kardeşlerim Koray ve Kerem'e,

Beni bugünlere kadar getiren, yetiştiren, her zaman yanımda olan sevgili ANNE ve BABAM'a,

Teşekkürü bir borç bilirim.

Daima yanımda olan, varlığı ile güç veren sevgili kardeşim Kerem KERKEZ'e...

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	i
ÖZET	ii
TEŞEKKÜR	iii
TABLO DİZİNİ	viii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I.....	3
PLANLAMA KAVRAMI VE PLANLAMA TÜRLERİNE GENEL BAKIŞ	3
1. 1. Planlama Kavramı Üzerine Düşünceler.....	3
1. 2. Üretim Sistemi ve Düşünce Yapısına Göre Planlama Türleri	7
1. 2. 1. Sosyalist Planlama Anlayışı.....	8
1. 2. 2. Kapitalist Planlama Anlayışı.....	10
1. 2. 3. Kalkınma Planlaması	11
BÖLÜM II	14
MERKEZİ (SOSYALİST) PLANLAMANIN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ	14
2. 1. 20. Yüzyılın İlk Planlama Deneyimi: Sovyet Planlaması.....	14
2. 1. 1. Savaş Komünizmi	15
2. 1. 2. NEP (Yeni Ekonomik Politika) Dönemi	17
2. 1. 3. Beş Yıllık Planlar Dönemi	19
2. 1. 3. 1. Sovhoz ve Kolhozlar	20
2. 1. 3. 2. Beş Yıllık Planlar ve Özellikleri.....	21
2. 1. 3. 3. 1957 Reform Hareketi	22
2. 1. 3. 4. Gorbaçov'un Reform Programı.....	25
<i>Perestroyka (Yeniden Yapılanma)</i>	25
<i>Glasnost (Açıklık)</i>	26
2. 2. Sovyet Planlaması Üzerine Genel Bir Değerlendirme	28
2. 3. Merkezi Planlamaya Alternatif Olarak Sunulan Piyasa Sosyalizmi	29
2. 3. 1. Giriş: Piyasa Sosyalizmi Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	29
2. 3. 2. Piyasa Sosyalizminin Merkezi Planlamaya Eleştirileri	31
2. 3. 2. 1. Tertium Datur- Tertium Non Datur Tartışmaları.....	32
2. 4. Özyönetim Uygulamasına Örnek Olarak Yugoslavya Deneyimi.....	36
2. 4. 1. Özyönetim Kavramının Doğuşu.....	36

2. 4. 2. Özyönetimin Özellikleri	37
2. 4. 3. Yugoslavya ve Özyönetim Uygulamaları	38
2. 4. 4. Yugoslavya’da Özyönetim Gerçekleşmiş midir?	42

BÖLÜM III..... 44

TÜRKİYE’NİN PLANLAMA SERÜVENİ 44

3. 1. Giriş..... 44

3. 2. Türkiye’nin Planlama İle Tanışması: Devletçilik Dönemi Sanayi Planları 45

3. 2. 1. Planlama Öncesi Süreç: Kuruluş Yılları ve Liberal Politikalar	45
3. 2. 2. Türkiye’nin Planlama ile Tanışması: Devlet Eliyle Sanayileşme	47
3. 2. 2. 1. Sümerbank’ın Kuruluş Süreci	49
3. 2. 2. 2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	51
3. 2. 2. 3. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	55
3. 2. 3. Türkiye’nin Planlama ile Tanışması Üzerine Bir Değerlendirme	56

3. 3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Çabaları ve Planlama 57

3. 3. 1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Ekonomisi.....	57
3. 3. 2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Planlamaya İki Farklı Örnek: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı	59
3. 3. 2. 1. 1946 İvedili Sanayi Planı.....	60
3. 3. 2. 2. Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Aracı Olarak 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı)	62
3. 3. 3. Plansız Kalkınma Dönemi: DP’li Yıllar.....	65

3. 4. Planlı Kalkınma Yılları 69

3. 4. 1. Planlama Çalışmalarının Başlaması: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin Kuruluşu	69
3. 4. 2. Planlı Kalkınmanın Temel Noktaları	71
3. 4. 3. Kalkınma Planları	72
3. 4. 3. 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP): 1963-1967.....	73
3. 4. 3. 2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP): 1968-1972.....	80
3. 4. 3. 3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP): 1973-1977	83
3. 4. 3. 4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP): 1979-1983.....	87

3. 5. Serbest Piyasa Ekonomisinin Hakimiyeti ve Planlamanın Gözden Düşüşü: 1980 Dönüşümü ve Sonrası 92

3. 5. 1. Dünya Ekonomisinde Dönüşüm.....	92
3. 5. 1. 1. Neoliberalizm	93
3. 5. 1. 2. Neoliberalizm ve Monetarizmi Kapsayan Yeni Sağ Akımın Devlet Müdahalesine Eleştirileri	93
3. 5. 2. Yeni Düzen ve Türkiye Ekonomisi: 24 Ocak Kararları ile Finansal Liberalizasyona Geçiş	94
3. 5. 2. 1. 24 Ocak Kararları ve 32 Sayılı Karar	95
3. 5. 3. Neoliberal Dönüşüm ve Türkiye’de Planlama	97
3. 5. 3. 1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BşBYKP): 1985-1989	98
3. 5. 3. 2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP): 1990-1994	99
3. 5. 3. 3. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP): 1996-2000: Stratejik Planlamaya Geçiş	101
<i>Stratejik Planlama</i>	102
3. 5. 3. 4. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP): 2001-2005	104
3. 5. 3. 5. Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP): 2004-2006.....	105
3. 5. 3. 6. Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013	106
3. 5. 3. 7. Orta Vadeli Programlar	108
1. Orta Vadeli Program (2006-2008).....	109
2. Orta Vadeli Program (2007-2009).....	110
3. Orta Vadeli Program (2008-2010).....	110

4. Orta Vadeli Program (2009-2011).....	111
5. Orta Vadeli Program (2010-2012).....	111
6. Orta Vadeli Program (2011-2013).....	112
7. Orta Vadeli Program (2012-2014).....	114
SONUÇ:	117
Küresel Krizin Etkileri ve Planlamayı Yeniden Düşünmek	117
Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi.....	117
Türkiye İçin Planlama Önerileri: Nasıl Bir Planlama Anlayışına İhtiyaç Vardır?	121
KAYNAKÇA.....	127

TABLO DİZİNİ

Tablo 3-1: Birinci Sanayi Planı Çerçevesinde Öngörülen Yatırımlar.....	53
Tablo 3-2: BBYSP Uyarınca Kurulacak Fabrikaların Bölgesel Dağılımı.....	54
Tablo 3-3: Devletçilik Döneminde Dış Ticaret.....	55
Tablo 3-4: 1947 İktisadi Kalkınma Planı Yatırım Miktarları.....	63
Tablo 3-5: DP Döneminde Dış Ticaret.....	68
Tablo 3-6: Kalkınma Planlarının Hedeflenen ve Gerçekleşen Büyüme Hızları.....	73
Tablo 3-7: BBYKP’de İthalat ve İhracat Tahminleri ve Gerçekleşen İthalat, İhracat..	77
Tablo 3-8: BBYKP Döneminde Temel Makroekonomik Göstergeler.....	77
Tablo 3-9: İBYKP Döneminde Makroekonomik Göstergeler.....	82
Tablo 3-10: ÜBYKP Döneminde Makroekonomik Göstergeler.....	86
Tablo 3-11: İlk Üç Plan Döneminde Hedeflenen ve Gerçekleşen Sektörel Büyüme Hızları ve GSMH İçindeki Payları.....	91
Tablo 4-1: 2002-2011 Yılları Arasında Türkiye’nin Dış Ticareti.....	118
Tablo 4-2: 2002-2011 Yılları Arasında Türkiye’nin Büyüme ve İşsizlik Oranları....	119

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, “Planlamayı Yeniden Düşünmek” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Orhan ŞİMŞEK

GİRİŞ

20. yüzyıl hiç şüphesiz dünya siyaseti ve dünya ekonomisi için büyük dönemeçlere girildiği bir süreçtir. Paylaşım savaşları, buna bağlı olarak iktisadi yapılardaki değişiklikler, krizler, devrimler, yeni ulus-devletlerin ortaya çıkışı bu sürecin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu değişim süreci ile birlikte iktisat literatüründe de bir inanç değişimi söz konusu olmuştur. 19. yüzyıla damga vuran Klasik İktisat liberalizmine olan inanç, 20. yüzyılın ilk çeyreği sonunda yerini Klasik iktisadi ve onun paradigmalarını sorgulamaya bırakmıştır. Dünya ekonomisi, liberalizmin alternatifi olarak Keynes iktisadına yönelmiştir.

Yukarıda bahsi geçen tüm değişimlerle beraber artık liberal iktisat politikalarının gözden düşerek yerini devlet müdahaleciliğine dayalı politika dizinine bırakması, planlama kavramı üzerine düşünceleri yoğunlaştırmıştır.

“Planlama” olgusu için tek şekilde bir tanımdan bahsetmek doğru olmayacaktır. Çünkü planlama kavramı ortaya çıktığı andan itibaren farklı şekillerde açıklanmıştır. Sosyal bilimlerde tek bir doğru olmadığı gibi tarihsel bir perspektiften de bakıldığı için, bu tür kavramları da tek şekilde tanımlamak mümkün değildir. Yıllar geçtikçe kavramlar geliştirilebilir, içerisine yeni alanlar dahil edilebilir ya da daraltılabilir. Bunun nedeni de sosyal bilimlerin özellikle de iktisat biliminin ideoloji ile ilişkisidir. Bu ilişki, sosyal bilimleri fen bilimlerinden ayıran en önemli özelliktir.

Planlama, sosyalist bir kavram olduğu halde liberal ideolojiye sahip araştırmacılar ve düşünürler, bunu kendilerine göre yorumlamış, evirmişlerdir. Çalışmanın içerisinde de, kapitalist ülkelerin sosyalist planlamadan öykünerek kendilerine göre bir planlama anlayışı ortaya çıkardıklarına değinilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde planlama kavramını üzerine düşüncelere ve üretim biçimine göre planlama türlerine yer verilecek olup, ikinci bölümde sosyalist (merkezi) planlamanın yükselişi ve düşüşü başlığı altında Sovyetler Birliği’nin uyguladığı planlama anlayışı ve sosyalist planlamaya alternatif olarak ortaya çıkan piyasa sosyalizmi ve işçilerin özyönetimi incelenecektir. Çalışmanın asıl temelini Türkiye’nin planlama deneyimi

oluşturacak olup, üçüncü bölüm cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar olan planlama çalışmalarını kapsayacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, tezin adına ithafen son küresel kriz sonrasında “planlamayı yeniden düşünmek” ele alınacaktır.

BÖLÜM I

PLANLAMA KAVRAMI

VE

PLANLAMA TÜRLERİNE GENEL BAKIŞ

1. 1. Planlama Kavramı Üzerine Düşünceler

Planlama özellikle 20.yüzyılın terimidir. Bu terim, özellikle 20. yüzyılda dünyaya hakim kapitalist sistemin temelini oluşturan ve iktisatçılarca doğal ve evrensel olduğu iddia edilen piyasa ekonomisine bir müdahale aracı olarak ortaya çıkmıştır (Ekiz ve Somel, 2007).

Planlama, en basit anlamda, devletin ekonomiye ve toplumsal hayata müdahale ederken kullandığı en önemli araçtır. Buradan da anlaşılacağı gibi planlama müdahale içeren bir olgudur. Türk (1970)’e göre; planlama ekonomiye devlet müdahalesinin en rasyonel şeklidir. Bu sayede ekonomide kaynak dağılımı çeşitli faaliyet kolları arasında en rasyonel biçimde yapılır. Böylece, ekonomide kaynak dağılımının bir yandan sosyal maliyeti asgariye indirilirken, diğer yandan ekonomide kaynak kullanımından sağlanan sosyal fayda azamiye çıkarılır veya çıkarılmak istenir. Somel (2010)’e göre ise, piyasanın fiyat mekanizmasına dayalı kendiliğinden gerçekleşen üretim ve bölüşüm işlevi karşısında planlama, iradeci bir üretim ve bölüşüm ilişkisi öngörür.

Türkiye’nin planlama serüveninde önemli bir yeri olan Tinbergen, kaynakların etkin bir şekilde dağılması ve bununla elde edilecek olan büyümeden kazanılan gelirin eşit paylaşılması için planlama olgusunun devreye sokulması gerektiği kanısındadır (Akçay, 2007).

Soyak (2006)’a göre planlama, “spesifik amaçları başarmak için mevcut en iyi alternatifleri seçmeye yönelik organize edilmiş akılcı bir teşebbüs” olarak tanımlanabilir ve planlama özü itibariyle akılcı, sonuçları itibariyle müdahaleci bir süreçtir.

Öney (1980), planlamayı, belli bir dönemde belli sosyoekonomik amaçlara ve sayısal bir biçimde ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için görevlendirilmiş kurumlar tarafından ve daha önceden belirlenmiş araçları kullanarak, bir bölgede yürütülen iktisadi faaliyetlerin tümü olarak tanımlar.

İkinci Paylaşım Savaşı sonrası, sermayenin uluslararasılaşması, yeni ulus devletlerin ortaya çıkması, bu devletlerin ayakta durma çabaları ile birlikte “kalkınma” kavramı da ön plana çıktı ve planlama ile birlikte anılan olgu halini aldı. Yeni ulus devletlerin kalkınma arayışlarının yöntemi, aracı, planlama oldu.

Kalkınma iktisadının önemli isimlerinden olan Lewis’e göre planlama (Akçay, 2007), “piyasanın belirlediği görünmez sosyal kontrolü, devlet kanalı ile görünür bir şekilde müdahale ile geliştirmek”.

Nurkse ise, azgelişmiş ülkelerin fakirliğin kısır döngüsünü kırıp, ekonominin kendi kendini besleyen bir büyüme sürecine girebilmesi için gerekli olan başlangıç itkisinin yabancı sermaye ile sağlanacağını, bu süreci sürekli kılacak olgunun ise devlet müdahalesiyle planlanan dengeli büyümenin olduğunu ifade etmektedir (Türkay, 2009).

Bu çerçevede, kalkınma kavramının planlama ile beraber yürüyebilecek bir kavram olduğu, kalkınma iktisatçılarının bu yorumlamalarından da görülmekte ve anlaşılmaktadır.

Soysal (1958)’a göre iktisadi planlama, öncelikle milli ihtiyaçları ve kaynakları tespit ederek, bahsi geçen ihtiyaçların giderilmesi için kaynakların ne şekilde kullanılacağını gösteren, bütüncül ve zamana göre ayarlanan kuralları ortaya koyup, onları uygulamak anlamına gelmektedir. Ona göre iktisadi planlar zorunlu bir nitelik taşımalıdır, yani planların koyulan kurallarının uygulanması şart koşulmalıdır. Bu da planlamanın emredici olması gerekliliğini ortaya çıkartır.

Küçük (1971)’e göre, kısa bir planlama tanımı yapmak yerine, planlamanın olmazsa olmaz unsurlarına değinmek daha doğru olur. Ona göre planlamadan

bahsetmek için iki unsur gereklidir: Bunlardan birincisi üretimin sosyalizasyonu, ikincisi de üretim araçlarında özel mülkiyetin ortadan kalkması yani üretim araçlarının toplumsallaşmasıdır. Buradaki üretimin sosyalizasyonundan¹ kasıt, üretimin büyük şirketlerde toplanmasıdır. Çünkü üretimin dağınık olması, kontrolü ve müdahaleyi güçleştirir. Lenin bu durumu şu şekilde açıklamıştır (Lenin, 2009): *“Kapitalizm, emperyalist aşamasında üretimin en geniş kapsamlı şekilde toplumsallaşmasını doğuruyor; emperyalizm, adeta kapitalistleri kendi irade ve bilinçlerinin dışında yeni bir toplumsal düzene, tam rekabet özgürlüğünden tam toplumsallaşmaya (sosyalizasyona) geçişi ifade eden bir düzene doğru sürüklüyor.”*

Üretimi sosyalize etmeden önce plan yapmak güçtür. Toplum düzeni ne kadar çok birimden oluşmuşsa, planlamayı tasarlamak o kadar zor, planları uygulamak o kadar olanaksızdır. Çünkü birim sayısı arttıkça, plana başlarken belirlenen amaçlardan uzaklaşılır (Küçük,1971).

Planlama sosyalist sistemin temel özellikleri arasında yer alır ve planlama sosyalist ekonominin kendi başına değil, bilinçli bir toplum iradesiyle gelişir. Sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasını sağlayan olgu, planlamadır. Sosyalist planlama, devletin iktisadi yaşama direkt olarak müdahale etmesiyle başlar ve kapitalist üretim ilişkileri son bulur (Çelebican,1974). Planlama, sosyalist bir ekonominin düzenleyici ilkesidir ve bu noktada kapitalist ülkelerden ayrışır. Çünkü kapitalist ülkelerin temelinde piyasa anlayışı yatar. Planlama ise piyasa karşıtı bir kavramdır.

Üretim toplumsallaşmadan önce ekonomik yapının tümünü kapsayan ve gerçekleşmesi mümkün olan bir plandan söz etmek güçtür. Ekonomi ne kadar çok küçük birimlerden oluşuyorsa, o ekonominin planlanması da o kadar zor olur. Ayrıca özel mülkiyetin olduğu yerde de planlamadan bahsedilemez. Çünkü özel mülkiyet var olduğu sürece üretimin temel amacı karı ençoklaştırmaktır ve firma sayısı çok olduğu için de rekabet söz konusudur. Bu nedenle firma sayıları teke inmediği sürece, iki firma

¹ Küçük (1971)'e göre, üretimin sosyalizasyonu sosyalizmin bir sonucu değil fakat en önemli nedenlerinden biridir.

olsa bile rekabet vardır. İşte bu da, planlama anlayışı ile ters düşmektedir (Küçük, 1971).

Küçük (1981:109)'e göre *“Plancılık bir toplumsal marangozluktur. Plancılar, bir ölçüde ütopyacı olmak zorundalar ve hayal kırıklığına mahkumdurlar...Planlama, doğası gereği ve her zaman, soldur. Toplumu, akıl ve bilinçle değiştirme iradesinin belirgin olduğu zamanlarda ön plana çıkar. Bu yüzden planlama ideali, zaman olur, geriler, fakat, hiçbir zaman kaybolmaz.”*

Engels'e göre kapitalizm asla planlama yapamaz. Planlama yapılabilmesi için özel mülkiyetin, özel üretimin ortadan kalkması gerekir ve bu düşüncesini şöyle dile getirir (Aktaran, Somel, 2010): *“....Ve eğer anonim şirketlerden koca sanayi kollarını boyundurukları altına alan ve tekeller kuran tröstlere geçerse, o zaman bu, yalnız özel üretimin sonu demek değildir, aynı zamanda plansızlığın da sona ermesi demektir.”*

Fiyat mekanizmasının etkin olduğu bir ekonomide planlamadan tam anlamıyla bahsetmek, Küçük (1971)'e göre mümkün değildir. Çünkü bu tür ekonomilerde kaynak dağılımının fiyat mekanizması tarafından yapıldığı inancı vardır ve bu nedenle alternatif aranmaz. Küçük'e göre bunun nedeni de iktisadi yaşamın sermaye tarafından kontrol edilmesidir. Ancak merkezi planlamada fiyatlar piyasada belirlenmez, bu işi üstlenen planlama örgütüdür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan azgelişmişlik olgusu ve kalkınma arayışları devlet müdahalesini etkin kıldı. Müdahale aracı olarak planlama hem kapitalist hem de sosyalist ülkelerde önem kazandı. Çalışma içerisinde değinilecek olan Sovyetler Birliği'nin başarılı planlama deneyimi hem yeni ülkelerin hem de kapitalist ülkelerin planlamaya öykünmelerini sağladı. Fakat tam anlamıyla Sovyet modelini uygulamak yerine kapitalist ülkeler, serbest piyasayı yönlendirici bir planlama anlayışı izlediler. Az gelişmiş ülkelerin birçoğu da kapitalist planlama çerçevesinde çalışmalar yaptılar.

Hamitoğulları'na göre, kapitalist ekonomilerde uygulanan planlar “yaratıcı olmaktan çok, düzenleyici, yönlendiricidir”, ancak az gelişmişlerin uygulaması gereken planların “mevcut olmayanı yaratmak” için kurucu nitelikte olması gerekir (Hamitoğulları, 1966’dan aktaran Akçay, 2007).

Boratav (2010:261-262)’a göre planlama, *“kısa ve uzun dönemli kaynak tahsisi kararlarının, örneğin sektörlerin üretim hacimlerinin, toplam yatırımların, kamu tüketiminin ve özel tüketimin hacim ve oranlarının, yatırımların sektörel dağılımının, ihracat ve ithalatın hacim ve bileşiminin merkezi bir otorite, yani son tahlilde siyasi iktidar tarafından belirlenmesi anlamına gelir.”*

Bu düşüncelerden yola çıkarak planlama kavramı şu şekilde tanımlanabilir:

Bir ekonomide gelir ve bölüşüm eşitsizliğini ortadan kaldırarak, toplumsal refahın yüksek olduğu bir yapı oluşturmak için bütüncül bir şekilde tasarlanan, kaynakların dağılımının belli bir programa dayandırıldığı ve uygulaması tek bir merkezden yürütülecek olan devlet müdahalesi aracıdır.

1. 2. Üretim Sistemi ve Düşünce Yapısına Göre Planlama Türleri

Planlama olgusu birçok boyutta çeşitlendirilebilir. Ancak bu çalışmada planlama, üretim ve düşünce sistemine göre incelenecektir. Buna göre planlama, sosyalist, kapitalist ve bu ikisinden harmanlanmış, özellikle de İkinci Paylaşım Savaşı sonrası pek çok az gelişmiş ülke tarafından uygulamaya konulmuş karma iktisadi planlama ya da diğer adıyla kalkınma planlaması şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Asıl olan şudur ki, hem kapitalist planlama, hem de onun ardından ortaya çıkan kalkınma planlaması, sosyalist planlamadan ilham alınarak, sosyalist planlama anlayışının başarısı göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Sosyalist planlama ile iktisadi yaşamını sürdürmüş olan Sovyetler Birliği’nin bu süreçte ekonomisinin güçlenmesi ve tüm dünyayı etkisi altına alan 1929 Büyük Buhranı’ndan etkilenmemesi kapitalist ülkelerin de dikkatini planlama kavramı üzerine çekmiştir.

1. 2. 1. Sosyalist Planlama Anlayışı

Sosyalist (merkezi) planlama, planlamanın tüm süreçlerinin merkezi bir birim tarafından gerçekleştirildiği ve işletmelere, hangi mallardan ne kadar üretilceğinin söylendiği ve herkes tarafından uyulmasının zorunlu tutulduğu planlama anlayışıdır. Merkezi planlama, üretici faaliyetlerini piyasayı işin içine dahil etmeden, toplumsallaştırmaktır. Merkezi planlama, piyasanın yerine geçen ve piyasa karşıtı olan planlama türüdür (Övgün, 2010).

Sosyalist planlamanın önceliği, üretim araçlarını devletleştirmektir. Bu şekilde piyasanın kurduğu özel mülkiyet düzeni ortadan kaldırılarak eşitsiz bölüşümün önüne geçilmiş olacaktır. Bunun da işlemesi devletleştirmenin gerçek bir toplumsallaştırmaya dönüşmesine bağlıdır. O zaman sosyalist planlama, bu toplumsallaşmayı sağlayan mekanizmadır (Somel, 2010).

Sosyalist planlamanın mevcut üç unsuru vardır (Ekiz ve Somel, 2007):

- Bütünsel bir bakış açısı,
- Toplumcu anlayış,
- Kolektif akıl ve irade geliştirme.

Yukarıda sıralanan bu unsurlardan da görüleceği gibi sosyalist planlama kavramı, toplumsal refahı göz önünde tutarak, ekonomiyi parça parça idare etmek yerine tamamının bütünsel bir bakışla yönetilmesi ile gelirin adil dağıtılmasını hedeflemektedir.

Sosyalist-merkezi planlama, *“belli bir merkezin güdümünde hazırlanan, üretim araçları mülkiyetinin kamunun elinde bulunduğu bir sosyo ekonomik yapıda uygulanan, ekonomiyi bütünü ile kapsayan, yalnızca üretim değil, mülkiyet, değişim ve bölüşüm ilişkilerini de belirleyen, buyurucu özelliğe sahip, yasa gücünde sürekli ve bilinçli bir müdahale aracı* (Ölmezoğulları, 1998: 127)” olan planlama türüdür.

Planlama yazınında merkezi planlama, planlamanın örgütlenme biçiminin ötesinde bir siyasal rejime, sosyalist rejime özgü planlama türünü anlatır. Sosyalist rejimlerde temelde devlet mülkiyeti egemen olduğundan ulusal ekonominin tümü planlanır; bireylerin tüketim ve emek arzı dışındaki hemen bütün kararlar, fiyatlar ve ücretler de dahil olmak üzere merkezi düzeyde belirlenir ve denetlenir (Sezen, 1999).

Boratav (1973)'a göre, sanayileşme konusunda sosyalist ülkelerin izlediği yollar o ülkelerin yapısına göre farklılık gösterir ama bu yollar bir noktada kesişir, o da planlama uygulamasıdır. Sosyalist planlama yöntemlerinin, gerek plan hazırlık aşamasında gerekse planın uygulamasında kullanılan yöntem ve mekanizmaların, merkeziyetçi, piyasa göstergelerine ve fiyat mekanizmalarına yardımcı bir rol biçen niteliği, bu ülkeleri birleştiren ortak bir özelliktir.

Sosyalist planlama anlayışında zaman içerisinde değişimler olmuş ve bürokratik merkezi planlamadan piyasa sosyalizmine doğru bir kayış gerçekleşmiştir.

Bürokratik merkezi planlamadan kasıt, paranın aktif bir role sahip olmadığı ve fiyatların planlama kurumu tarafından belirlendiği sistemdir. 1960'lara gelene dek sosyalist ülkelerde bu tür planlama ağırlık kazanmıştır ve genel olarak planlamanın tüm süreçlerinin merkezi bir birim tarafından yönetildiği sosyalist planlama türüdür.

Piyasa sosyalizmi², merkezi iktisadi planlama anlayışından oldukça farklıdır. Piyasa sosyalizmi anlayışında tek bir merkezden ekonominin idaresi yerine, ademi merkeziyetçi bir idare anlayışı benimsenmiştir. Piyasa sosyalizmine göre, ademi merkeziyetçi yapının uygulanmasını sağlayacak en iyi araç piyasa mekanizmasıdır ve burada kamu çıkarı ile bireysel çıkar birbirine denk olmalıdır (Arın, 1992).

Merkezi, sosyalist planlama, kapitalist anlayıştan farklı olarak bütün üretimi kontrol altında tutmak ister. Yani piyasayı tamamen denetlemek amacındadır. Ancak bu şekilde olursa ekonomide üretim en yüksek seviyesine çıkabilir (Küçük, 1971).

² Piyasa sosyalizmi 1965-1971 döneminde Yugoslavya'da uygulanmıştır (Soyak, 2006).

Küçük'ün bu değerlendirmelerinden çıkarılabilecek sonuç, planlamanın her şeyden önce büyük bir toplumsallaşmanın ürünü olmasıdır. Böylelikle planlamanın da sosyalist bir kavram olduğu da teyit edilmektedir. Dolayısıyla, kapitalist ülkelerin sosyalist planlamadan öykünerek gerçekleştirdiği uygulamalar bir plan değil, sadece politika dizinidir.

1. 2. 2. Kapitalist Planlama Anlayışı

Serbest piyasa mekanizmasının kusursuz işlemlerini sağlamayı amaç edinen kapitalist planlama anlayışı, bu özelliği ile piyasa sistemini sınırlandıran değil, aksine piyasa sistemi tarafından sınırlandırılmış bir anlayıştır.

Boratav (1973)'a göre, kapitalist sanayileşme modelinin tek özelliği, çağının “en ileri” teknolojisini kullanarak ülkeyi tarımsal bir ekonomiden sınai bir ekonomiye dönüştürmesi değildir; bu süreci kapitalist bir çözüm içinde; yani, hem tarımda hem tarım dışında kapitalizm öncesi yapıların kalıntılarını tasfiye edip kapitalist üretim biçimini hakim kılarak gerçekleştirmesi onun belirgin niteliğidir.

Boratav'ın açıklamalarından hareketle kapitalist planlamanın da, kapitalizmi meşru kılacak, onun özelliklerini yitirmeden iyi işlemlerini sağlayacak, merkeziyetçi bir yapıya sahip olmadan, firmaların kararlarına direkt olarak etki etmeyecek bir politika olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Küçük (1971), kapitalist ülkelerdeki planlamanın var olmasının temelinde aşırı üretim olgusunu görür. Ona göre bu ülkeler belli bir noktadan sonra ürettiği malları satma sorunu ile karşılaşır. Bu da karları düşme eğilimine sokar. Sonucunda da kriz meydana gelir. Ancak planlamada özel mülkiyet ve kar güdüsü olmayacağından bu sorunla karşılaşmaz.

Tüm kapitalist dünyanın ağır bir şekilde etkilendiği 1929 Büyük Buhranı'nın da temelinde yatan bu aşırı üretim olgusu nedeniyle birlikte serbest piyasa anlayışının müdahale olmadan iyi bir şekilde işleyeceği düşüncesi sorgulanmaya başlamıştır.

Özellikle Sovyetler Birliği'nin krizden etkilenmemesi ve ekonomik yapısının istikrarlı olması, kapitalist ülkelerin gözünü Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir. Sovyetler'in uyguladığı planlama anlayışı ilham alınarak, ancak kapitalizmin ideolojisine göre yeniden tanımlanarak bir planlama kavramı ortaya atılmıştır. Bu planlama türünün sosyalist planlamadan en önemli ayırt edici noktası, emredici değil, özel sektöre yol gösterici olmasıdır. Piyasa mekanizmasının kapitalist üretim tarzını düzenlemede eksik kaldığı noktaları tamamlamak amacıyla kapitalist planlama ortaya atılmıştır. Ancak, piyasa ekonomisini sınırlandırma amacı bulunmamaktadır. Buradaki planlama anlayışı sosyalist planlamadan farklı olarak piyasa yanlısı olup amacı serbest piyasa ekonomisinin etkili ve istikrarlı bir şekilde işlemlerini sağlamak ve sürdürmektir.

Kapitalist planlama anlayışına göre, kapitalist planlamaya belli bir noktaya kadar ihtiyaç vardır. Ekonomik yapı belli bir düzeye ulaşana ve kendine yeter bir duruma gelinceye kadar planlama sürdürülecek, ancak bu noktaya gelince planlamadan vazgeçilerek iktisadi yapı piyasa mekanizmasının işleyişine terk edilecektir (Öney, 1980). Buradan anlaşılan iktisadi yapı geliştiğinde planlamaya ihtiyaç yok düşüncesi kapitalist ülkelerin benimsediği bir olgudur.

Planlama uygulamalarının Sovyetler Birliği'nde yarattığı sosyal refah, başta Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere normalde sosyalist dünya ile mücadele halinde olan kapitalizmin kalelerinde büyük bir etki uyandırmış ve planlama düşüncesi ve modellerinin kapitalist yapıya uyarlanmasında önemli bir etken olmuştur (Ekiz ve Somel, 2007).

1. 2. 3. Kalkınma Planlaması

Kalkınma planlaması, önceden belirlenmiş kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla, uzun dönem iktisadi kararları koordine etmek ve bir ülkenin temel ekonomik değişkenlerinin düzeylerini ve gelişimlerini etkilemek için tasarlanan devlet müdahalesi biçimidir (Todaro ve Smith, 2012).

İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında ortaya çıkan kalkınma planlaması, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmak amacıyla uyguladığı planlama türüdür. Kalkınma planlaması, piyasa mekanizması ve kamu müdahalesini içerisinde barındıran karma ekonomik modelin uygulama aracıdır (Övgün, 2010).

Kalkınma planlaması, kapitalist planlama ve sosyalist planlama anlayışından etkilenmiş ve bu iki türün bazı özelliklerini içerisinde barındıran bir planlama anlayışıdır. Ancak şu bir gerçektir ki, kalkınma planlaması, kapitalist planlama anlayışına daha yakındır. Çünkü bu planlama anlayışı İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda yeni hegemon güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ve Bretton Woods kurumlarının, savaş sonrası bağımsızlıklarına kavuşan ulus devletlere önerdikleri plan türüdür. Aslında bu planlama anlayışını uygulayan ülkelere Marshall Yardımı adı ile yardım verileceğinin söylenmesi az gelişmiş olan bu ülkelere kalkınma planlamasını zorunlu olarak uygulatmıştır da denilebilir.

Kapitalist güçlerin buradaki amacı, sosyalist bloğa karşı batı bloğunu güçlendirmek, ABD mallarına talep yaratmak ve sermayeye uluslararası hareket kolaylığı sağlamaktır. Kapitalist ülkeler, az gelişmiş ülkelerin bu kalkınma planlarını uygulayarak sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldıracağını öngördüler (Akçay, 2007).

Kamu kesimi için emredici, özel sektör için yol gösterici, teşvik edici, özendirici niteliklere sahip olan kalkınma planlaması, bu yönüyle, karma ekonomik modelin bir sonucudur (Övgün, 2010). Karma ekonomik modelde, devlet sosyalist anlayıştaki gibi, ekonominin tamamında tek aktör değildir. Dolayısıyla, bu modelde özel mülkiyet vardır ve üretim araçlarının tamamının devlet elinde toplanması söz konusu değildir. Devlet, doğrudan üretici kuruluşlar ile üretimde yer alır.

Karma ekonomide uygulanan kalkınma planlarının etkin olması;

- Planın kalitesine (kapsam, hazırlanış, gerçekçi hedefler, vs),
- Planın kamu sektörü üzerindeki etkinliğine,
- Kamu ve özel sektör arasındaki ilişkiye bağlıdır (Porokhovsky, 1981: 135).

Öney (1980: 3)’e göre, kalkınma planlaması uygulayan ülkelerde “*bir yanda özel girişim, özel mülkiyet, kâr motifi gibi kapitalist sistemin kurumları benimsenmiş, öte yandan da sosyalist ekonomilerin emredici planları yerine kısmen emredici ve büyük ölçüde de yol gösterici planları kabul edilmiştir.*”³

³ Öney (1980)’e göre “*Az gelişmiş ülkeleri iktisadi planlama faaliyetine iten en önemli neden, bu ülkelerdeki piyasa mekanizmasının yeterince işleyememesi ve kalkınma sorunlarını çözümleyememesidir.*”

BÖLÜM II

MERKEZİ (SOSYALİST) PLANLAMANIN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

2. 1. 20. Yüzyılın İlk Planlama Deneyimi: Sovyet Planlaması

Sovyetler Birliği'nin 1920'lerde başlattığı planlama çalışmaları, yirminci yüzyılın ilk planlama deneyimi ve hatta planlamanın iktisat literatürüne yerleşmesine imkan sağlayan deneyimdir. Sovyetler Birliği'nin planlama çalışmaları, sosyalist planlama türüne örnek teşkil eder.

Sovyet sanayileşmesi planlama ile gerçekleşmiştir. Boratav (1973: 14)'a göre, *“...planlama fikri ve uygulaması 1917 sonrası Rusya'sının bir icadı olmamakla birlikte; planlı yolla sanayileşmenin ilk örneği Sovyetlere aittir.”* Kuruç (2011)'a göre ise, sanayileşme ve planlama kavramları birbiri ile bütünleşik kavramlardır, planlama olmadan bir sanayileşme düşünmek mümkün değildir.

Boratav (1973: 25)'a göre, *“Sovyetler Birliği'nde “tek ülkede sosyalizm” çizgisinin benimsenmesinden sonra, bir yandan “Batıya yetişmek”, öte yandan “Batıya muhtaç olmadan kendi kendine yetererek ayakta durabilmek”⁴ gibi birbiriyle yakından ilgili iki siyasi hedef, daha sonra izlenen gelişme ve planlama stratejisinin dayanağı olmuştur.”* Bu doğrultuda, Sovyetler Birliği'nin amacı, gelişmiş ülkelerden daha güçlü bir ekonomiye sahip olmaktır. Daha net bir şekilde, ağır sanayiye ve ileri teknolojiye dayanan, otarşik bir iktisadi yapı hedefleyen bir sanayileşme stratejisi, Sovyetler Birliği'nin ekonomi politikasını göstermektedir (Boratav, 1973).

Planlama, 1917 devrimi sonrası Sovyetler Birliği'nin gündemine gelmiş ancak yine de ilk planlamanın yapıldığı 1929 yılına kadar planlama bütüncül şekilde gerçekleşememiştir. Bununla birlikte, devrimden hemen sonra gerçekleşen iktisadi girişimler mülkiyetin giderek devletin elinde toplanacağını” bir göstergesi olmuştur.

⁴ Buradaki “kendi kendine yetererek ayakta durabilmek” sözünden anlaşılan, Batıya muhtaç olmayan güçlü bir ekonomik yapı oluşturmaktır.

Öyle ki, devrimden hemen sonra, Kasım 1917’de Devlet Bankası kurulup ve Toprak Kararnamesi çıkartılarak, büyük topraklar⁵ kamulaştırılmış, Aralık 1917’de de ülkede bulunan tüm özel bankalar millileştirilmiştir.

Yine Kasım 1917’de çıkarılan bir kararname ile ulusal ekonominin düzenlenmesi hedefiyle, bazı sektörlerdeki önemli işlemler işçilerin kontrolü altına verilmiştir (Çelebican, 1973).

15 Aralık 1917’de “Vesenkha” diye adlandırılan Ulusal Ekonomi Yüksek Komisyonu kurulmuştur. Bu kuruluşa ekonomiyi düzenlemek için gerekli olan faktörleri belirleme ve planlar hazırlama görevleri verilmiştir. Vesenkha, kamulaştırma, el koyma, sanayide ve diğer üretim sahalarında, ürünlerin dağıtım alanlarında bulunan işletmeleri bir araya getirmek ve ekonomik kararlar almak ile yetkilendirilmiştir (Kuyucuklu, 1995). Lenin, Vesenkha’dan ülkenin iktisadi kalkınmasını ve sanayileşmesini gerçekleştirecek bir plan hazırlanması talebinde bulunmuştur. Hammadde üretiminin arttırılmasını ve ülkenin teknoloji seviyesinin ilerlemesini, bu amaçla da sanayinin elektrifikasyonuna, ulaşım ve tarım sektörüne yoğunlaşılmasını istemiş, ancak 1918’in yaz aylarında iç savaşın da başlamasıyla plan hazırlıkları kesintiye uğramıştır. İç savaş nedeniyle, iktisadi yapıda bu doğrultuda değişiklikler meydana gelmiştir (Çelebican, 1973):

2. 1. 1. Savaş Komünizmi

1918-1920 yılları arasını kapsayan bu dönemde, daha önce çıkartılmış olan kararname (26 Ekim 1917-Toprak Kararnamesi) sonucu kamulaştırılan toprakların, topraksız ya da az toprağı olanlara verilmiştir. Ölmezoğulları (1998: 124)’na göre, “*bu toprak dağıtımı, liberalizme dönüş anlamı taşımıyordu.*”

Savaş komünizmi döneminde hemen hemen sanayinin tamamı kamusallaştırılmıştır. Devletin mülkiyetine geçen işletme sayısının artması, Vesenkha’yı daha da ön plana çıkarmaya başlamış, kurum artık doğrudan ekonomiyi

⁵ Bahsi geçen büyük topraklar, karşılığında hiçbir bedel ödenmeden devlet mülkiyetine geçirilmiştir.

etkileme olanağına sahip olmuştur. Çelebican (1973)'a göre, bu durum Vesenkha'yı sadece bir danışma kuruluştan çıkartarak, direkt olarak uygulama alanına sokmuştur. Vesenkha'nın bu yetkiye sahip olmasıyla birlikte sanayi yapısı, merkezi bir yönetim etrafında toplanmıştır ancak merkezileştirilen büyük işletmelerin yanında sayısı bir hayli fazla olan küçük işletmelerin varlığı, bu merkezileşmenin etkisini sanayi kollarındaki büyük işletmelerle sınırlı kılmıştır. Merkezileştirme çabalarına rağmen, sanayinin bu şekilde örgütlenmesi ve tarımda mevcut olan özel mülkiyet, bütüncül, merkezi bir plan uygulanmasına engel olmuştur.

Savaş Komünizmi döneminde, sanayinin neredeyse tamamının devlet mülkiyetine geçirilmiş olmasına rağmen üretimde Birinci Dünya Savaşı'na göre düşüş yaşanması sonucunda bir plan hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Küçük (1971: 152)'e göre, *“bütün bunların sonucunda para ve piyasa mekanizmasının ortadan kalkması, en küçük işletmelerin kamulaştırılması kaçınılmaz idi.”*

Planlama üzerine ilk somut atılım Lenin'in elektrik üzerine düşünceleri ile hız kazanmıştır. Lenin'e göre elektrifikasyon üzerine bir komisyon kurulmalıdır. Çünkü elektrik üretimi tarım, sanayi ve ulaşım gibi alanlarda önem arz etmektedir. İstenilen komisyon kurulmuş ve “Goelro” adını almıştır (Porokhovsky, 1981; Kuruç, 2011).

Goelro planı, uygulanma imkanı bulabilen ilk plan olma özelliğini taşımaktadır. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Lenin'in daha önce istediği ancak iç savaş nedeniyle kesintiye uğrayan planlama çalışmaları, ekonomik yapının kötüleşmesi sonucunda savaş komünizmi yıllarının sonunda tekrar gündeme gelmiştir. Ancak bu plan, iktisadi yapının tamamı yerine yalnızca elektrik üretimi üzerine yoğunlaşmıştır.

Goelro planı, enerji üretimini yeniden yapılandırmak amacıyla beraber, yeni bir yapı içerisinde yeni hedeflerle ekonominin planlama üzerinden tekrar inşasını da hedeflemiştir (Porokhovsky, 1981).

Goelro planı elektrik üretimini 10-15 yıl aralığında bir süreçte planlamakta, bununla birlikte sanayi, tarım ve ulaşım sektörlerindeki gelişmeler de öngörülmeyle çalışılmıştır. Bu da Goelro planının sektörel ve genel planlar arasında bir yerde olduğunu gösterir (Çelebican, 1973).

Bu gelişmeleri takiben 22 Şubat 1921 tarihinde Devlet Planlama Komisyonu (Gosplan) kurulmuş ve Gosplan'a iki önemli görev yüklenmiştir. Bunlardan ilki geniş kapsamlı yani tüm iktisadi faaliyetleri kapsayan bir plan hazırlamak ve bu planın hazırlık aşamasından uygulama aşamasına geçmesine imkan sağlayacak yöntem ve araçları araştırmaktır. Kuruma yüklenen ikinci görev ise, devlet kuruluşları ve bölgesel kurumlardan gelecek olan planlama önerilerini incelemek ve bunu hazırlanacak olan genel planla bağdaştırmaktır (Çelebican, 1973).

Plan var olan kapasiteyi kullanmayı ve yeni kapasiteler yaratmayı amaçlamıştır. Modern, büyük birimler kurmanın yanında tarımı makineleştirmek de temel hedefler arasında yer almıştır. Böylelikle işgücünün verimliliğinin artacağı düşünülmüştür. Bu da Goelro planını sadece elektrik ile ilgili bir plan kılıfından çıkartmış ve kalkınma planı niteliği katmıştır (Küçük, 1971).

2. 1. 2. NEP (Yeni Ekonomik Politika) Dönemi

İç savaş ve onun getirdiği savaş komünizmi döneminde ekonominin kötü duruma düşmesi doğrudan üretime yansımış ve üretim seviyesi Birinci Dünya Savaşı öncesinden aşağıya düşmüştür. Ekilen topraklar azalmış, hammadde ve yakıt kıtlığı baş göstermiştir (Küçük, 1971). Bu bağlamda, Savaş Komünizmi dönemini takip eden süreçte ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla 1921 yılının Mart ayında Yeni Ekonomi Politikaları (NEP) ilan edilmiştir.

NEP, ülke ekonomisinin çöküşünü ve köylülerin sisteme karşı çıkışını engellemek amacıyla Lenin tarafından ortaya koyulmuştur (Turan, 2011). NEP döneminde, daha önce kamulaştırılmış birçok işletmenin eski sahiplerine iadesi yapılmıştır. Kişilere tekrar ticaret yapma serbestisi tanınmış ve yabancı sermaye

yatırımlarına zemin hazırlanarak, kapitalist ülkelerle yeniden bir ticari bağ kurulmaya başlanmıştır. Ekonomideki büyük işletmeler, bankalar, ulaşım gibi alanlar devlet mülkiyetinde kalmaya devam etmiş ancak tarım ve küçük işletmeler özel teşebbüslere bırakılmıştır. Bu da piyasa mekanizmasının kısmen de olsa yeniden ekonomide düzenleyici bir role bürünmesine neden olmuştur. Devletin yönettiği yer sadece kamulaştırılmış kesim ile sınırlı kalmıştır. Özel sektör ise piyasa mekanizması ile düzenlenmiştir.

NEP döneminde serbest ticarete doğru bir geri dönüş yaşanmasıyla birlikte gıda maddelerinin fiyatları giderek yükselmiş, çiftçi gelirleri işçilerin gelirlerine göre daha hızlı artmıştır. Ancak 1923 yılından itibaren sanayi ürün fiyatları, gıda maddelerinin fiyatlarından daha hızlı artmaya başlamış ve “makas krizi” adı verilen durum yaşanmıştır (Ölmezogulları, 1998).

1923 sonbaharıyla beraber temel sorun kendisini göstermiş, yani tarımdaki gelişme ile sanayideki gelişme arasında bir ters orantı ortaya çıkmıştır. Makas krizi diye de ifade edilen bu durumda sanayi ürünleri fiyatları yükselirken, tarım ürünlerinin fiyatı düşmüştür (Erzeren, 1988).

Bu kriz daha önceki krizlerden farklı olarak kıtlık nedeniyle ortaya çıkmamış, hatta tarım ürünlerinin yığılması, tüketim mallarının artması söz konusu olmuştur. Krizin nedeni direkt olarak üretim değil, işçi ve köylü arasındaki ürün akışını düzenleyen ticaret hadleridir. Bu krizle birlikte NEP ile ekonomik yapının geleceğinin garanti altına alınamayacağı yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü yaşanan bu makas krizi işçi ve köylüyü karşı karşıya getirmiş ve bir sınıf çatışmasına zemin hazırlamıştır (Kuruç, 2011).

1924 yılında Lenin’in ölümüyle başlayan tartışmalarla birlikte NEP sorgulanmaya başlanmıştır. Komünist Parti içerisindeki bu tartışmalarda bir kısım partili, piyasa mekanizmasını daha da genişleterek NEP’e devam edilmesi gerektiğini savunmuş ve tarımsal üretime dayanan hafif sanayi kuruluşuyla ağır sanayiye geçilebileceğini vurgulamıştır. Diğer partililerin savunduğu şey ise, tarım ürünlerinin

fiyatının düşürülmesi ve hızlı bir şekilde sanayileşmeye geçilmesidir. “Tek ülkede sosyalizm” tartışması da bu iki kutbu karşı karşıya getirmiştir. Sanayileşmiş ülkelerin birçoğu sosyalizme geçmeden, Sovyetler Birliği’nde sosyalizmin kurulması imkansız görülmekle birlikte, karşıt görüştekiler tek ülkede sosyalizmin kurulacağı görüşündedir. Ancak Lenin’den sonra başa gelen Stalin “tek ülkede sosyalizm” olgusuna inancına rağmen bunu savunan partililerden köylülüğe yüklenilmemesi konusunda görüş farklılığına sahipti. Bu bağlamda Stalin, hızlı bir sanayileşmeyi ve sosyalizmin kuruluşunu tamamlamayı hedef edinmiştir (Ölmezoğulları, 1998).

1927 yılının Ekim ayı içerisinde ülkedeki tüm iktisadi faaliyetleri kapsayan, bütüncül bir beş yıllık plan hazırlanması kararlaştırılmıştır. Gelişmiş bir ağır sanayi, kolektifleştirilmiş bir tarım ve yukarıda da söylendiği gibi kurulma aşaması tamamlanmış bir sosyalist ekonomi hedeflenmiştir (Çelebican, 1973). Artık NEP dönemi sona ermekte ve Sovyetler Birliği beş yıllık planlama çalışmalarına “merhaba” demektedir.

2. 1. 3. Beş Yıllık Planlar Dönemi

Beş yıllık planlı döneme geçişle beraber Sovyet ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. Planlı dönemin başladığı yıllar ülke ekonomisi için önemli bir dönemeç niteliği taşımaktadır. Ülke, 1926-1928 yılları arasında 1913’te gerçekleştirdiği üretime yaklaşmıştır. Yine aynı yıllarda, milli gelir 1913’ e göre yaklaşık olarak yüzde 19 oranında artış göstermiştir. 1927-1928 yıllarında sanayi üretiminin yüzde 76,1’i devlet işletmeleri tarafından yapılmıştır. Bu da sanayide kamulaştırmanın ulaştığı düzey konusunda bir göstergedir. Sanayi üretiminin kamu dışında kalan kısmının %11,2’sini kooperatifler, %12,7’sini ise özel teşebbüsler gerçekleştirmektedir. Kamu kesimi sanayi üretiminde büyük ölçekli, özel kesimde ise küçük ölçekli işletmeler ön plandadır. Tarımda mülkiyet ilişkileri ise sanayiden farklı özellik taşımaktadır. Ekilen toprakların yüzde 96,2’si kendi hesabına çalışan köylülere, geri kalan kısmı da sovhoz ve kolhozlara aittir. Bu da, emredici planlama anlayışının tarımda uygulanma olanağını zayıflatmıştır (Çelebican, 1973) .

2. 1. 3. 1. Sovhoz ve Kolhozlar

Sovhozlar, Sovyetler Birliği'nde devlet mülkiyetinin temel öğelerinden biridir. Devrimden sonra kurulan sovhozlar aracılığı ile büyük, zengin toprak sahiplerinin mülkiyetinde olan topraklara el konulmuştur. Birer köy çiftliği niteliği taşıyan sovhozlardan bazıları zarar ettikleri gerekçesi ile 1926 yılında kapatılmış ve yerine farklı alanlarda sovhozların kurulması kararı alınmıştır. 1928 yılından itibaren de büyük ölçekli sovhozlar kurulmaya başlamıştır. Sovhozlarda üretim araçlarının mülkiyeti tamamen devlete ait olup, sovhozun kurulduğu toprağın sahibi devlet sayılmıştır. (Turan, 2011).

Bireysel köylü üretiminin yayılması, zengin köylülerin üretim üzerindeki etkili kontrolü, devletin iç ticaret oranlarını ve üretim miktarını belirlemesine engel olmuştur. İlk planın sanayileşme hedefinin gerçekleşmesi tarım ile sanayi arasındaki kaynak transferi sorununun çözülmesine⁶ bağlı kalmıştır. Bu bağlamda sorunun çözümü için tarımın hızlı bir şekilde kolektifleştirilmesi kararı alınmıştır (Boratav, 1973).

Tarım kooperatiflerinden oluşan kolhoz sisteminde planlanan şey üretim değil pazarlanan mal miktarıdır. Kolhoz sistemi, tarımdaki nüfusun sanayiye geçiş hızı üzerinde kontrol gücü olan ve piyasaya sürülen tarım ürünlerinin hasılatının köylülerin kişisel tüketimine değil, üretken girdilere harcanmasını sağlayan bir mekanizma işlevi görmüştür (Boratav, 1973).

1928 yılında tahıl krizinin baş göstermesiyle birlikte sayılarında muazzam bir artış yaşanan kolhozların kuruluş amacı, köy çiftliklerini bir araya getirerek krizden kurtulmaktır. NEP döneminde sınırlı da olsa özel mülkiyete izin verilmesi eleştirilmiş, Stalin de bu çerçevede, eleştirileri dikkate alarak bir kolektifleştirme çalışması başlatmıştır. Bu çalışma bir devlet politikası halini almıştır. On Beşinci Parti Kongresi sonucunda da, özel çiftlikler kolektifleştirilmeye başlanmıştır (Turan, 2011).

⁶ Boratav (1973)'a göre, sosyalist sanayileşme sürecinin başlaması için temel strateji, tarımsal fazlanın massedilme aygıtının kurulmasıdır. Sanayi iç kaynakların yanında, tarımdan aktarılan kaynaklarla da genişleme temposuna girer. Yüksek bir sanayileşme temposu ile birlikte de, sanayi gittikçe tarımdan bağımsız bir hale gelir.

Boratav (1973: 31)'ın, “...bütünleşmiş tek bir fabrikayı, kısmen de olsa kapalı bir devreyi andıran bu gelişme biçimi, herhangi bir sanayileşme süreci sonunda kendiliğinden doğan bir biçim değildir; bilinçli ve somut bir sanayileşme politikasının, planlama stratejisinin zorunlu bir sonucudur.” şeklinde nitelediği sanayileşme politikası, Birinci Beş Yıllık Planla beraber somut olarak ortaya konmuştur.

2. 1. 3. 2. Beş Yıllık Planlar ve Özellikleri

Birinci Beş Yıllık Plan 1928-1932 yılları arası dönem için hazırlanmıştır. Planın en büyük amacı, hızlı bir sanayileşme temposu içerisine girip, kapitalist ülkelere yaklaşmak ve hatta onları geçmektir. Bu planla birlikte, diğer sosyalist ülkelere de örnek olacak olan planlama tipi ortaya çıkmıştır (Ölmezoğulları, 1998).

İkinci Beş Yıllık Plan 1933-1937 yıllarını kapsayacak biçimde hazırlanmıştır. Bu plan ilk plana göre daha kapsamlı niteliktedir. Birinci planda 50 sanayi kolunda üretim hedefi varken, bu planda bu sayı 120 olmuştur. Ayrıca “bölgesel planlama” ilk kez bu planda kendine yer bulmuştur. Ülkedeki her coğrafi bölge için, sanayi, tarım, ulaşım, kültür gibi alanlarda hedefler belirlenmiştir. Bunların yanında ikinci plan döneminde sanayide ve tarımda kamulaştırma yoğunlaşmıştır (Çelebican, 1973).

Sınai üretimin yüzde 90,3'ü kamusal, yüzde 9,5'i kooperatif ve yüzde 0,2'si de özel teşebbüs üretimlerinden oluşmuştur. Yine tarımsal üretimin yüzde 85,7'sini kolektif çiftlikler, yüzde 9'unu devlet çiftlikleri ve yüzde 0,8'ini de kendine çalışan çiftçiler oluşturmuştur (Çelebican, 1973).

1938-1942 yılları için hazırlanan Üçüncü Plan uygulamaya konulurken, Sovyetler Birliği makine yapımında dünyada önemli bir yere gelmiştir. Bu planda da sanayileşme ön plandadır ve öncelik yine üretim mallarındadır. Planın amacı, sanayi üretimini yükseltmek ve bu yükselişle kapitalist ekonomilerdeki üretim seviyesini yakalamak ve hatta o seviyeyi geçmektir. Planda ayrıca yeni sanayi işletmelerinin kurulması ve bu kurulacak işletmelerin hammadde kaynaklarına ve tüketim oranlarının

yüksek olduğu yerlere yakın şekilde konumlandırılması hedefi de yer almıştır (Çelebican, 1973).

Üçüncü plan, Almanya'nın 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne savaş açması ile birlikte sekteye uğramıştır. Bu plan yürürlükten kaldırılmış ve onun yerine önce “seferberlik planı”, ardından da “savaş ekonomisi planı” uygulamaya koyulmuştur. Savaş süresince kısa dönemli plan uygulamasına gidilmiştir. Yeni planlama anlayışı ile birlikte hedef, sanayi işletmelerini ülkenin doğusuna taşımak, yeni ağır sanayiler kurmak ve işgalden kurtarılan yerleri eski üretim düzeyine kavuşturmak olmuştur (Çelebican, 1973).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1946-1950 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Plan, savaştan sonra hasar gören yerleri tekrar ayağa kaldırmayı ve oralardaki üretimi eski seviyesine getirmeyi amaçlamıştır. Bundan sonra, 1951-1955 dönemi için hazırlanan beşinci plan ise tam metin olarak yayınlanmamıştır. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra da, Sovyetler Birliği'nde yine ağır sanayi en öncelikli sıraya sahip olup, planlama anlayışında değişiklikler söz konusu olmuştur. Altıncı plan da bunun en iyi örneği olmuştur. Altıncı plan, milli gelirde, sanayi üretiminde ve ücretlerde gerçekçi olmayan devasa artışlar öngörmüştür. Çelebican (1973)'a göre, bir süre sonra bu hedeflerin gerçeği yansıtmadığı fark edilmiş ve planda düzeltmelere gidilmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzeltmelerin de yetmeyeceğini düşünen hükümet daha kapsamlı bir reform hareketine girişmiş ve beş yıllık planlama dönemi sona ermiştir. Artık beş yıllık planlar yerine yedi yıllık planlamaya geçilmiştir.

2. 1. 3. 3. 1957 Reform Hareketi

Bu reform hareketi (Mayıs 1957) ile birlikte, o güne dek uygulanan planlamanın yapısında ve örgütlenmesinde büyük bir değişiklik, diğer bir deyişle dönüşüm başlamıştır. Merkezi planlama anlayışına olan güvende sarsılmalar meydana gelmiştir. Özellikle bakanlıklar arası uyumsuzluk, aynı malların gereksiz yere fazladan üretiminin engellenememesi, yetkilerin tamamının merkezde bulunması ile bölgelerde yaşanan sorunların çözümünde yaşanan gecikmeler gibi nedenlerden ötürü merkezi

planlama anlayışında çözümler başlamıştır. 1957 reformuyla birlikte Bölge İktisat Kurulları (Sovnarkhoz) oluşturulmuştur. Ancak bölgelerdeki tüm faaliyetler bu kurula bağlanmamıştır. Sovnarkhoz'lar bölgelerindeki büyük sanayi işletmelerinden sorumlu tutulmuştur. Sovnarkhoz'ların temel görevi, hazırlanan planların amaçlarına uygun bir şekilde gerçekleşmesini kontrol etmek olarak belirlenmiştir. Reform hareketi doğrultusunda Gosplan'ın yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir (Çelebican, 1973).

Kruşçev'in adı ile anılan bu reformlar ile ekonomi ve öncelikli olarak sanayi yönetimlerinin ademi merkeziyetçi bir yapı haline dönüşmesi hedeflenmiştir. Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan her bir cumhuriyetin planlama yetkisi arttırılmış ve bölgesel planlama öncelik kazanmıştır. Bölgesel yönetimlerin güçlenmesi, merkezi yönetimin gücünün azalacağı endişesine neden olmuştur. Kruşçev sonrasında ise bu endişe nedeniyle bölgesel yönetim uygulaması terkedilip tekrar bakanlıklar kurulmuştur. Kosigin reformları (1965) ile devlet tarafından işletmelere sağlanan bina, makine gibi gereçlere küçük miktarlarda kira bedelleri koyulmuş ve bu kira bedelinin de işletmelerin karlarından ödeneceği belirtilmiştir. Yapılacak planlarda üretilen mal miktarı değil, fabrikalara, devlete ya da özel tüketicilere satılan malların miktarı dikkate alınmıştır. Böylelikle, planlanan karların, işletmelerin üretiminden hareketle değil, satışlara göre hesaplanıp sermaye verimliliğine bağlanması hedeflenmiştir. Ancak, kar olgusunun gündeme gelmesi, sosyalist planlama anlayışıyla bağdaşmamıştır. Çünkü Sovyet planlamasında kar, sembolik bir olgu⁷ olarak yer almıştır (Ölmezoğulları, 1998).

Ölmezoğulları (1998)'na göre, Gorbaçov dönemine gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin resmi ideolojisi sorgulanır bir duruma gelmiştir. Artık “sistemin tıkanıp”, “çağın gerisine düşüldüğü” gibi söylemler hızla çoğalmış ve Gorbaçov yönetimi de bu söylemleri kabul etmiştir. Özellikle merkezi planlama ve sosyalist politikalar tartışmaya açılmış ve merkezi planlamanın artık geçerliliğini yitirdiği düşünceleri yoğunlaşmıştır. “Tek ülkede sosyalizm” ideasına kadar giden tartışmalar sonucunda da Gorbaçov

⁷ Eğer kar, esas faktör olarak kabul edilirse, emeğin sömürüsü kaçınılmaz olur ve kar için üretim sonucunda sosyalist ekonomi ortadan kalmış olurdu (Ölmezoğulları, 1998).

döneminde kapitalistleşme süreci başlamıştır denilebilir. Ölmezoğulları (1998:134), Gorbaçov reformlarından şu şekilde bahsetmektedir:

“Gorbaçov’un reform programının “dışarıdan” yorumlarına bakıldığında sorunların tümüyle “merkezi planlama” ve “kamu mülkiyeti” ile ilişkilendirildiği görülür. Bu yaklaşımlarda merkezi planlama ile yaygın büyüme ve ağır sanayiın kurulmasında belirli ölçüde başarılı sonuçlar elde edildiği kabul edilse de giderek karmaşıklaşan ekonomik yapıda çeşitlenen tüketici tercihlerine yanıt vermede tıkanıp vurgulanır. “Piyasa yanlısı” diyebileceğimiz bu yaklaşımlara göre, bir kumanda ekonomisinin nicel başarılar elde etmesi mümkünse de nitel gelişme açısından yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla Gorbaçov’un reform programı Batı’nın görülmemiş ölçüde desteğini ve ilgisini çekmiştir.”

Gorbaçov’a göre ülkedeki sorunların temelinde, “katı bir biçimde uygulanan merkezi planlama” yer almaktadır. Ona göre, merkezi planlama miladını doldurmuş, artık sorunlara çözüm sunamayacak, isteklere cevap veremeyecek duruma gelmiştir. Bu nedenle de ekonomik büyüme yavaşlamış, merkezi fiyat sistemi nedeniyle kaliteli ürün ve teknolojik yenilik gerçekleştirilemez olmuş, tüketicilerin ihtiyacı olan ürün gereksinimlerinin karşılanmasından uzaklaşmış, hizmet sektöründeki ihtiyaçlara yeterli cevap verilemediğinden kayıt dışılık artmış, özellikle kötü iklim şartları nedeniyle tarım üretimindeki olumsuzlardan ötürü tahıl ithalatının artması ve bir önceki dönemde yapılan dış yardımlarından dolayı artan ödemeler bilançosu açığı büyük bir sorun haline gelmiş ve emredici uygulamalar nedeniyle ülkede demokrasi geri kalmıştır. Gorbaçov yönetimine göre tüm bunlar, gelişme ve ilerleme için bir “ayak bağı” olmuştur ve “yoğun büyüme” dönemine geçilmesi gereklidir. Yoğun büyüme, daha etkin üretim yöntemleri ve iyi bir örgütlenme sistemi gerektiren, teknolojik ilerleme ile özdeşleşmiş bir büyüme olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Gorbaçov ve ekibine göre mevcut merkezi planlama bu büyümeye engel olmuştur ve merkezi planlama büyüme için yeni kaynakların kullanılmasında yetersiz kalmıştır (Ölmezoğulları, 1998).

2. 1. 3. 4. Gorbaçov'un Reform Programı

Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nde, ekonomideki duraklamanın ve teknolojiye geri kalınmanın faturası merkezi planlama mekanizmasına yüklenmiştir. İşletmelerin etkinliğinin ve emek üretkenliğinin hızlı bir şekilde artması için merkezi planlama terk edilmelidir. Gorbaçov hükümetinin amacı, ekonomideki aktörlerin gelirini kendi uygulamalarının, faaliyetlerinin sonucuna dayandırmak ve böylelikle onların bireysel çıkarlarını ön plana almalarıyla daha etkin çalışmalarını ve üretkenliklerinin artmasını sağlamaktır. Bu da, merkezi planlama unsurlarından piyasa unsurlarına doğru bir kayış niteliği taşımaktadır (Savran, 1988).

Gorbaçov'un başlattığı reformlar, "Glasnost ve Perestroyka" olarak adlandırılmıştır. Türkçe'de "açıklık ve yeniden yapılandırma" olarak karşılık bulan bu reform politikaları 1980'li yıllarda uygulanmaya başlamış ve birçokları tarafından Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hazırlayan etmenler olarak görülmüştür (Abdullayev ve Elma, 2009).

Perestroyka (Yeniden Yapılanma)

Bu reformlardan ilki olan perestroyka, bir iktisadi yeniden yapılanmayı içermiştir. Bu politikayla amaç; devlette ve bürokraside yeniden yapılanmayı, sivil toplumun kurulmasını, teknolojik ilerlemeyi ve dış iktisadi ilişkilerde değişimi sağlamaktır (Ölmezogulları, 1998; Abdullayev ve Elma, 2009).

Perestroyka ile birlikte ekonominin bir yeniden yapılanma süreci içerisine girmesi ve bunun geçici önlemlerle değil, kalıcı değişikliklerle yapılması öngörülmüştür. Özellikle yeni teknolojilerin kullanılması ve bu bağlamda da bilimsel ve teknolojik açıdan ilerlemenin sağlanması hedeflenmiştir. Bunu sağlayacak koşutun ise yoğun büyümeye geçmek olduğu kararlaştırılmıştır. Yoğun büyüme, sermayenin ve diğer üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasıyla özdeşleşir ve bu da esas olarak teknolojik gelişmeye bağlıdır (Arın, 1988).

Devlette ve bürokraside, yani yönetimde yeniden yapılanma, temel olarak bürokrasideki hiyerarşiyi yeniden düzenlemeyi hedef almıştır. Bu bağlamda merkezi planlamada yer alan Gosplan ile bakanlıklar ve işletmeler arasındaki ilişkilerde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Gosplan, uzun dönemli planlara yoğunlaşıp, günlük iktisadi yaşama müdahale etmeyecektir. Bakanlıkların, işletmeler üzerindeki denetimleri azaltılacaktır. Ekonominin günlük işleyişinde ise asıl söz sahibi işletmeler olacaktır. İşletmelerin bağımsızlığı arttırılacak ve faaliyetlerinden kendileri sorumlu olacaktır (Ölmezoğulları, 1998). Reformların bu boyutu, işletmelerin ön planda tutulduğu, devletin ekonomiden yavaş yavaş elini çektiği bir yapıyı hedeflemiştir.

Gorbaçov ve Perestroyka ekibi, sivil toplumun hayata geçirilmesiyle birlikte, halktan, kendi politikalarına destek almayı hedeflemiştir. Abdullayev ve Elma (2009)'ya göre Gorbaçov şu cümleleriyle amacını ortaya koymuştur:

“Yoldaşlar! Ben yapabildiğim en etkili bir şekilde vurgulamak istiyorum: Sosyalist demokrasiyi en son sınırına kadar genişletmedikçe, çalışan insanların, onların teşkilatlarının gündelik, aktif ve etkili katılımını sağlayacak koşullar oluşmadıkça, devleti ve toplumu tehdit eden sorunların çözümünde başarılı olamayacağız.”

Sovyetler Birliği'nin teknoloji konusunda gelişmiş ülkelerden geri kaldığı ve bu nedenle teknoloji üretimi için bilime önem verilmesi öngörülmüştür. Amaç, ileri teknoloji kullanan bir sanayi yaratmaktır (Ölmezoğulları, 1998).

Diğer ülkelerle olan iktisadi ilişkilerde ise uluslararası işbölümüne katılım hedeflenmiştir. Bu bağlamda ülkede yabancı sermaye yatırımlarına⁸ izin verilmiş ve işletmeler, ihracat konusunda teşvik edilmiştir (Ölmezoğulları, 1998).

Glasnost (Açıklık)

Glasnost sözcüğü, Sovyetlerdeki demokratikleşme sürecini ifade etmektedir. Glasnost, halkın etkin olmasını sağlamak, kitle yaratıcılığını ve girişimciliğini teşvik

⁸ Hisselerin yüzde 51'inin Sovyetler Birliği'ne ait olması koşuluyla.

etmek, kaliteli iş yapmak, halkın günlük hayatta ihtiyaç duyduğu her şeyi daha iyi bir şekilde karşılamak gibi konuları kapsamaktadır (Arın, 1988). Perestroyka'nın pekişmesi ve daha etkin sonuçlar almak amacıyla oluşturulan glasnost reformlarına yönelişi Abdullayev ve Elma (2009) şöyle betimlemiştir: *“1987 Ocak ayındaki parti toplantısında, Gorbaçov, siyasal reform üzerinde daha geniş, detaylı ve net bir tavır sergiler. Bu konuşmasında Gorbaçov, yaklaşık iki yıldır ekonomide uygulamada olan Perestroyka'nın etkin sonuç vermemesini, insan faktörünün verimli bir şekilde harekete geçirilmemesine bağlamıştır. Gorbaçov'a göre Sovyet insanı, devlete-partiye itibar göstermemekte ve kendini siyasal karar almanın temelinde görmemektedir. Dolayısıyla, parti ve devlet kurumları, toplumsal denetim eksikliğinde siyasal sorumluluğunun farkına varamamakta, vatandaşlar da, geleneksel uyusukluk pozisyonundan kurtulamamaktadır. Yakın gelecekte Sovyetler Birliği'nin daha derin krizlere sürüklenmemesinin ve 2000'li yıllarda ülkenin ikinci sınıf bir ülke konumuna gerilememesinin çaresi, Gorbaçov'un deyimiyle “otoriter-seçkinci Sovyet siyasal yönetiminin” demokratikleşmesinde yatmaktadır.”*

Gorbaçov'un demokratikleşme önerileri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Savran, 1988: 67-68; Ölmezoğulları, 1998: 141):

- İşyerlerinde demokrasi ve yöneticilerin işçi kolektifleri tarafından seçilmesi.
- Sovyet yetkilerinin genişletilmesi ve seçimlerin demokratikleştirilmesi.
- Parti içerisinde demokrasinin sağlanması.
- Basına, bilime ve sanata daha fazla özgürlüğün sağlanması.
- Eleştiriye ve muhalifler hoşgörünün artması.
- Toplumsal örgütlenmenin geliştirilmesi

Gorbaçov'un bu reform önerileri, *“hiç kuşku götürmez şekilde piyasa mekanizmasının alanının daraltılması, özel girişimin ve emek dışı gelirlerin azalması, paranın ortadan kalkması ve toplumsal kaynakların daha ağırlıkla gereksinimine göre dağılması gibi temel sosyalist amaçlara doğru ilerleme yolunda”* bir geriye çekilmedir (Arın, 1988: 51).

2. 2. Sovyet Planlaması Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Sovyet planlaması 20. Yüzyılın ilk planlama çalışmasıdır ve sosyalist planlamanın diğer adıyla merkezi planlamanın en önemli örneğidir.

Ekim Devrimi sonrası sosyalist bir ekonomi oluşturma yönünde adımlar atılsa da ilk planlama çalışmasının başlaması 1920'lerin sonuna denk gelmiştir. Ondan önceki uygulamalar planlamadan çok ekonomik tedbir olarak anılabilir.

Sovyetler Birliği'nin amacı, kendine yeten, başka ülkelerden yardım almadan ilerleyebilen, sanayileşmesini tamamlamış sosyalist bir ülke ve sosyalist bir toplum yaratmak olmuştur. Bu çerçevede savaş komünizmi ve NEP dönemlerinden sonra planlama çalışmaları hız kazanmıştır. Özellikle sanayi kesiminde bir devlet mülkiyeti yaratma arzusuyla 1920'li yıllar boyunca kamulaştırma hız kazanmış ve sanayi sektörünün neredeyse tamamı kamulaştırılmıştır.

Artık makine ve teçhizat ithal eden bir ülke olmaktan kurtulup, bunları kendi üreten bir ülke olmak amacıyla birlikte sanayileşme üzerinde somut adımlar atılmıştır. "Kapitalist sanayileşmiş ülkeleri yakalayıp ardından da onları geçmek." sloganı ile NEP dönemine son verilmiş ve beş yıllık planlara geçilmiştir.

Bu süreçten sonra, Sovyetler Birliği'nin ekonomik yapısında hakim olan üretim ilişkisi biçimi planlama olmuş ve kaynakların dağılımı merkezi planlama ile gerçekleştirilmiştir. Merkezi planlama yapısında üretim araçlarının mülkiyeti, devlete ve kolektif mülkiyete dayanmıştır. Bunların yanında çok az miktarda olmakla beraber özel mülkiyet de vardır. Üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetine ve kolektif mülkiyete bağlı olarak örgütlenmiş olan Sovyet ekonomisinde üretimin hızlı bir şekilde artması ve hızlı bir sanayileşme temposu içerisine girilmesi hedeflenmiş olup, bu da kapitalist ülkeleri yakalama ve onları geçme hedefiyle ilişkilidir. Bu süreçte yüksek büyüme hızı ve büyük işletmelerin varlığı ile Sovyet ekonomisi güçlenmiş ve işçi başına verimlilik düzeylerinde artış görülmüştür. Yani Sovyetler Birliği, merkezi

planlama doğrultusunda büyük ölçekli işletmelere dayalı bir kalkınma stratejisi izlemiştir (Özügurlu, 2002).

Porokhovsky (1981: 138)'ye göre, Sovyetler Birliği'ndeki altmış yıllık planlı kalkınmanın temel sonuçları şunlardır:

- Toplumsal mülkiyete dayalı üretim ve planlı kalkınma üzerine kurulmuş olan bir sosyoekonomik sistemin yaratılması,
- Ülkedeki tüm insanların ortak çıkarı üzerine kurulu bir sosyalist devletin inşası,
- Bir kültürel devrimin başarılması, yüksek düzeyde bir eğitim seviyesine ulaşılması ve herkese ücretsiz eğitim hakkının sağlanması,
- Sosyalist sistemin gelişimi için gerekli teknoloji ve hammadde üslerinin inşası ve teknoloji konusunda başarılı bir ilerleme,
- Üretim ölçeğinde muazzam bir artış ve sektörler üstü bütünleşmiş ve kalkınmış bir ekonomik yapının kuruluşu,
- Tüm sosyal tabakalar ve tam istihdam için iyi bir standardın sağlanması.

Genel olarak bakıldığında 1980'lere dek Sovyet ekonomisi merkezi iktisadi planlama doğrultusunda üretim, dolaşım ve bölüşüm sistemlerine sahip olmuştur. Bu süreçte ücret, faiz ve fiyat sistemleri planlamanın yardımcı unsurları olarak yer almış ve üretim ile tüketim kararları üzerinde belirleyici bir rol oynamaları söz konusu olmamıştır. Ancak yıllar ilerledikçe, liderler değiştikçe merkezi planlama uygulamalarında da uygulama biçiminden kaynaklı sorunlar nedeniyle bir etkinlik yitirilmesi meydana gelmiştir ve özellikle 1985 sonrasında Gorbaçov ile birlikte piyasa sosyalizmi uygulamaları başlamıştır.

2. 3. Merkezi Planlamaya Alternatif Olarak Sunulan Piyasa Sosyalizmi

2. 3. 1. Giriş: Piyasa Sosyalizmi Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Sovyetler Birliği'nde uygulanan merkezi planlama, uygulamadan kaynaklanan sorunlar nedeniyle etkinliğini yitirir hale gelmiştir. Özellikle de 1970'lerden itibaren

dünya ekonomisinin fordist birikim sisteminin tıkanması sonucu aşırı üretim krizi içerisinde olması ve buna büyük petrol zamlarının ve yüksek enflasyon ile yüksek işsizliğin (stagflasyon) eşlik etmesi yitirişin altında yatan temel nedenlerdendir. Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalar da kapitalist sisteme eklemleme amacına doğru hareket etmeye başlamıştır. Bu amaca giderken de kapitalistleşme süreci yavaş yavaş ağırlık kazanmış ve bu sürecin temel uygulaması piyasa sosyalizmi olmuştur.

Piyasa sosyalizmi 1980'lerde ortaya atılan bir kavram değildir. Kökeni daha eskilere dayanmaktadır. Savran (1991)'a göre, piyasa sosyalizmi 1930'lu yıllara kadar dayanmaktadır, ancak, asıl olarak 1950'lerin sonunda Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri iktisatçıları arasında merkezi planlamaya karşı yaygınlaşan bir düşünce akımı haline gelmiştir. Bu düşünce akımının en önemli temsilcileri de doğal olarak bu ülkelerden çıkmıştır. Oscar Lange (Polonya), Janos Kornai (Macaristan), Ota Şik (Çekoslovakya), Yevsey Liberman (Sovyetler Birliği), bu akımın önemli temsilcileridir. 1980'lere gelindiğinde ise Gorbaçov'un danışmanlığını üstlenen Aganbeyan başta olmak üzere Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da sayısı giderek artan bir çok iktisatçı, artık piyasa sosyalizminin yılmaz savunucuları olmuşlardır.

Piyasa sosyalizmi, genel anlamda, üretim miktarındaki hedeflerin merkezi olarak belirlenmesine tümüyle karşı çıkan ve üretim kararlarının piyasa göstergelerine göre hareket eden özerk işletmelere bırakılması gerektiğini savunan bir düşüncedir ve piyasa sosyalizminin amacı merkezi planlamanın yerini piyasa mekanizmasının almasıdır (Savran, 1991). Bu çerçevede Savran (1991: 19), piyasa sosyalizmini şöyle tanımlamıştır: *“Piyasa sosyalizmi, üretici güçlerin gelişmesinin, ekonomik yapının karmaşıklaşmasının, ihtiyaçların çeşitlenmesinin belirli bir aşamasında, planlamanın gelişmenin önünde bir engel haline geldiği, bu engelin aşılmasının ancak planlamanın yerini piyasanın almasıyla mümkün olacağı görüşünün ifadesidir.”*

Savran'ın bu tanımından da anlaşılacağı üzere piyasa sosyalizmi, ekonominin belirli bir gelişme düzeyini yakalamasıyla birlikte merkezi planlamanın artık o ekonomi için uygun olmayacağını ve üretici güçlerin gelişip sanayileşmenin hızlanmasıyla birlikte ekonominin piyasa şartlarına devredilmesi gerektiğini söylemektedir. Yani

“sosyalist devrimin başlangıç koşullarında başka bir seçenek olmadığından merkezi planlama uygulamasına gidilmiştir.” tezi, bu düşüncede kabul görmüştür.

Piyasa sosyalizminin en önemli özelliklerinden biri de kaynak dağıtım mekanizması olarak kullanılan merkezi karar almanın yerine ademi merkeziyetçi karar alma öğelerini savunmuş olmasıdır. Piyasa sosyalizmi bu ademi merkeziyetçiliğin uygulaması olarak da piyasayı göstermiştir. Piyasa sosyalistlerine göre, ademi merkeziyetçi kararların düzenlenmesini sağlayacak en etkin olgu piyasa mekanizmasıdır ve sosyalist amaçların gerçekleşmesini sağlayabilecek bir piyasa mekanizması oluşturmak mümkündür. Onlara göre, bu mekanizma bireysel çıkarlar ile kamu çıkarının birbirine denk düşmesiyle sağlanabilir. Bunun için de büyük dönüşümler içeren reformlar yapılması piyasa sosyalistlerince önerilmiştir (Arın, 1992).

2. 3. 2. Piyasa Sosyalizminin Merkezi Planlamaya Eleştirileri

Tüm piyasa sosyalistlerinde, merkezi sosyalist planlamanın akıl dışı ve belli bir noktadan sonra tıkanan bir sistem olduğu ortak kanıdır. Onlara göre, merkezi planlamanın sonucu bunalımdır ve o nedenle de işe yaramaz bir sistem niteliğindedir (Savran, 1991).

Piyasa sosyalizminin merkezi planlamaya belli başlı eleştirileri şu şekilde olmuştur:

Öncelikle sayısı bilinemeyecek kadar çok ürünün üretim kararlarının bir merkezden alınması ki bunun sağladığı bilgi akımı yeterli değildir, pratik sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca merkezi otoritenin plan hedeflerini ölçmek amacıyla kullandığı araçlar da doğru sonuç vermez ve sorunlara neden olur. Bununla birlikte, merkezi planlama tüketiciler için de sorunlar ortaya çıkarır. Tüketicilerin seçim yapma olanağı kısıtlıdır ve yeteri kadar gıda maddesi üretilmediğinden kıtlık ortaya çıkar. Bir de buna kalitesizlik de eklenir. Rekabet şartları geçerli olmadığından işletmeler kaliteye değil niceliğe önem verirler (Savran, 1991).

Merkezi planlama israfa neden olur. Bu uygulamada etkinlik sorunu baş gösterir. Ayrıca eşitlikçi yapı nedeniyle ücret farklılaşması söz konusu olmadığından merkezi planlamada çalışma disiplini zayıf ve dolayısıyla da emek üretkenliği düşüktür. Rekabet eksikliğinden ötürü teknoloji konusunda işletmelerin bir çabası da mevcut değildir.

İşte yukarıdaki eleştirilerle merkezi planlamayı ekonomideki kötü gidişatın tek sorumlusu olarak gösteren piyasa sosyalizmi savunucuları, piyasa sistemine geçişle birlikte bu sorunların ortadan kalkacağını yani ekonominin canlanacağını öne sürmüşlerdir. Piyasa sosyalistlerine göre, ya merkezi planlamaya devam edip durgunluğa mahkum olma yolu seçilecek ya da piyasa temelli yapıya geçilerek ekonominin gidişatı düzelecektir. Kısaca Savran (1991: 20)'ın betimlemesiyle; *“ya durgunluk, ya piyasa.”*

2. 3. 2. 1. Tertium Datur⁹ - Tertium Non Datur¹⁰ Tartışmaları

Piyasa sosyalizminin önemli savunucularından olan Alec Nove ile sosyalist planlama ve piyasa sistemine alternatif olarak işçilerin özyönetimi modelini öneren Ernest Mandel arasındaki tartışmalar, 1980 sonrası süreçte sosyalizmin uygulanabilirliği konusunda önem taşımaktadır. Mandel'in “üçüncü bir yol vardır.” düşüncesi ile Nove'un buna karşı çıkması ve piyasa sosyalizminin geçerliliğini savunması bu literatür için önemlidir.

Nove (1991)'a göre, fiilen var olan sosyalizmin çöküş nedeni merkezi planlamadır. Sosyalizmin yaşaması için çözüm yolu merkezi planlamanın rolünü elden geldiğince azaltmak ve piyasaya işlev kazandırmaktır. Ona göre gerçekleşebilir, uygulanabilir bir sosyalist ekonomi ancak ikili bir yapıyla mümkün olur.

Elson (1992: 284), Nove'un bu ikili yapı önerisini şöyle ifade etmektedir: *“Planlama bürolarından gelen bağlayıcı talimatlar sistemi biçiminde örgütlenen başat bir sektörle, piyasalarla örgütlenmiş, geniş ama ikincil kalan bir sektör. Bu ekonomiyi*

⁹ Üçüncü alternatif

¹⁰ Üçüncü alternatif yoktur.

karma ekonomiden ayıran ana özellik, üretim araçlarında geniş kapsamlı bir özel mülkiyetin bulunmayışıdır.”

Nove (1991)’a göre, Lenin başta olmak üzere merkezi planlamaya inancı olanların ekonomi ile ilgili düşünceleri, Marksist düşüncenin ütöpik öğelerinden ibarettir. O nedenle de iktisadi etkinlik sorunuyla ilgilenmemişler ve her şeyin kolayca ilerleyeceğini sanmışlardır. Ona göre, bütün bunların sonucunda da Sovyetler Birliği’nin uyguladığı merkezi planlama sistemi tıkanmıştır.

Nove (1991: 452-453), uygulanabilir bir sosyalizmin ilkeleri olarak şu maddeleri sıralamıştır:

- a. *Devlet, toplumsal ve kooperatif mülkiyetinin belirleyiciliği, üretim araçlarında büyük çaplı mülkiyetin bulunmayışı.*
- b. *Seçilmiş bir meclise karşı sorumlu bir otoritenin yapısal önemdeki belli başlı yatırımları bilinçli olarak planlaması*
- c. *Bilgisel, teknolojik ve örgütsel ölçek ekonomilerinin vazgeçilmez kıldığı sektörlerle sınırlı, güncel mikro-ekonomik işlerin merkezi biçimde yönetilmesi.*
- d. *Katılımı en üst düzeye çıkarmanın aracı olarak ve ait olma duygusu versin diye küçük ölçeğin tercih edilmesi. Merkezileşmiş ya da tekelleşmiş sektörler ve özel girişimin belirli bir alanı dışında, yönetimin işçilere karşı sorumlu olması.*
- e. *Mal ve hizmetlerin cari üretim ve dağıtımının her olanaklı zamanda ilgili tarafların görüşmeleriyle saptanması. Bunda seçme şansının önkoşulu olan rekabetin içerili ve gerekli olduğu açık biçimde tanınmalıdır.*
- f. *İşçiler işlerinin niteliğini seçmekte özgür olmalı, uzmanlık alanlarını değiştirebilecek her türlü fırsattan yararlanmalıdırlar. İsterlerse kooperatiflerde ya da kendi hesaplarına çalışmayı kararlaştırabilirler.*

- g. *Sınırsız bir piyasa ekonomisi, zamanı gelince kendi kendine zarar verdiği ve hoş görülemez toplumsal eşitsizlikler yarattığı için; devlet gelir politikalarını saptamada, vergi toplamada, tekelci gücü sınırlamak üzere mübadele etmede ve genel olarak rekabetçi bir piyasanın ana kural ve sınırlarını belirlemede yaşamsal işlevler görecektir. Kimi sektörler (eğitim, sağlık, vb.) piyasa ölçütlerinin dışında tutulacaktır.*
- h. *Maddi eşitsizliğin bir derecede kalmasının, emeğin yönetsel temelde yönetiminden kaçınmanın bir önkoşulu olduğu kabul edilir ama moral özendiriciler cesaretlendirilip, eşitsizlikler bilinçli yollarla sınırlanacaktır. İş sağlama görevi mikro karlılık etkenlerini geri plana atacaktır.*
- i. *Gerek yönetsel, gerekse işletme düzeyinde yöneticilerle yönetilenler arasındaki ayrım gerçekçi bir temelde kaldırılamazsa da, gücün kötüye kullanılmasına engeller koymak ve olanaklı en geniş demokratik dayanışmanın sağlanmasını geliştirmek için büyük özen gösterilmelidir.*

Nove'un sosyalizmi ele alış biçiminde önemli olan amaçlardır. Devlet mülkiyeti ve merkezi planlama başta olmak üzere bu gibi unsurlar, sosyalizmin amaçları doğrultusunda kullanılır ve bu araçlar işe yaramıyorsa kullanmanın anlamı yoktur. Ona göre, milyonlarca malın imal edildiği bir ekonomide merkezi planlama ile dağıtımın doğru bir şekilde yapılması söz konusu olamaz (Ölmezoğulları, 1998).

Mandel, hem piyasaya hem de merkezi planlamaya alternatif ortaya koymuştur. “Üçüncü yol” olarak tabir edilen bu alternatif, işçilerin özyönetimidir.

Mandel (1986)'e göre planlama, ne kaynakların mükemmel bir şekilde dağılımının ifadesidir, ne de insancıl bir dağılımla eşit anlama gelir. Planlama kaynakların direkt olarak dağılımının ifadesidir ve bu haliyle piyasa sisteminin karşısında yer almıştır. Bu iki kaynak dağıtım mekanizması birbirinden temel olarak çok farklıdır. Esasen mantıksal olarak da birbirlerinden ayrı olup, kendi içsel yasaları mevcuttur ve iktisadi hareket yasaları da birbirinden farklıdır. Üretim organizasyonları içinde bulunanlar arasında farklı bir etki, farklı bir motivasyon yaratırlar.

Mandel (1992a)'e göre problem, Sovyet ekonomisinde meydana gelen olumsuzlukların ne kadarının merkezi planlamadan kaynaklandığını ve ne ölçüde bürokratik sorunlardan etkilendiğini belirlemektir. Ona göre planlı ekonomide meydana gelen kıtlığın nedeni merkezi planlama değil, olgunlaşmamış, planlanmamış, tutarsız denilebilecek olan kötü bürokrasi sistemidir. O nedenle de, sanayileşmesini tamamlamış, belli seviyelere erişmiş ülkelerde demokratik merkeziyetçi bir işçi yönetimi kurulmalıdır. Ona göre, işçi yönetimi, piyasa güçleri ile merkezi dev bürokrasi gibi iki tehlike arasında bir çıkış yolu olduğunu göstermiştir. Bu yol (Mandel, 1992b: 93), *“isteyerek ve özgürce yapılan işbirliğine dayalı, demokratik olarak merkezileştirilmiş yani eklemelenmiş özyönetim”*dir. Elson (1992: 312)'a göre Mandel, özyönetimi, *“bürokrasiyi yerinden edecek bir beklenmedik kurtarıcı olarak”* görmüştür.

Mandel'e göre, demokratik merkezileşmiş planlama ile özyönetimin oluşturduğu sistem, hem kapitalist piyasa ekonomisinden hem de bürokratik merkeziyetçi bir “kumanda ekonomisi”nden daha demokratik ve daha özgür olacaktır (Arın, 1992).

Mandel işte bu noktada Nove ile ayrılmıştır. Nove, piyasa mekanizmasının ön plana çıkmasını istemişken, Mandel üçüncü yol olarak bu işçi özyönetimini sunmuştur. Ona göre Nove, krizleri önleyemeyen piyasa mekanizmasını merkezi planlamaya alternatif olarak sunmuştur. Mandel bu konudaki düşüncelerini şöyle özetlemiştir (1992a: 123): *“Nove, iki yüzyılı aşkındır yapılan ve hiç biri periyodik ekonomik krizleri, periyodik kitlesel işsizliği önleyememiş piyasaları düzenleme denemelerini niçin bir kenara koyuyor? O fenomene, piyasa ekonomisine dayanan bütün Batı ülkelerinde 1825'den beri görülmüş en azından yirmi bir ekonomik dalgalanma boyunca tanık olmuş, şimdi de yirmi ikinci kez tanık olmaktadır; niçin “düzenlenmiş bir piyasa... kitlesel işsizlik doğurabilir!” şeklindeki özür formülünün ardına gizleniyor. Batı dünyasındaki 160 yıllık “sahici” uluslararası piyasa ekonomisinden dersler çıkarma gereği üzerinde kuvvetle ısrar etmek, mantıksal açıdan tutarsızlık mıdır?”*

Mandel, piyasaları düzenlemenin kolay olmadığını ve ciddi sorunlarla karşılaşıldığını savunmuş ve piyasa ekonomisinin, doğası olan krizleri, işsizlik

sorununu, iflasları engelleyemeyeceğini söylemiştir (Arın, 1992). Bununla birlikte Mandel, paranın giderek ortadan kalkmasını savunmuştur. Ona göre bu da, temel ihtiyaçlar için satın alınan malların ücretsiz olarak halka dağıtılmasıyla başarılabilir. Yani ücretsiz dağıtılan temel ihtiyaç malların sayısı, satın alınan malların sayısını geçerse, ekonomide paranın rolü giderek azalır ve bir süre sonra tamamen ortadan kalkar. Yani, Mandel'in alternatifinde farklı bir fiyat belirleme süreci yerine fiyatların tamamen kaldırılması ve dolayısıyla da paranın ekonomiden yok olup gitmesi hedefi yer almıştır (Elson, 1992).

Nove, Mandel'i üretim araçlarının dağıtımının nasıl yapılacağı konusunu ele almadığı için eleştirmiştir. Ona göre, görece olarak birçok ürüne kıyasla daha basit olan ürünler bile bazen büyük miktarlarda özel hammaddeye ihtiyaç duyarlar. İşte “gerekli girdileri satın almadan nasıl bir üretim yapılması beklenir?” diyerek Mandel'in üçüncü yoluna “üçüncü yol yoktur” diyerek karşı çıkar (Nove, 1992).

2. 4. Özyönetim Uygulamasına Örnek Olarak Yugoslavya Deneyimi

2. 4. 1. Özyönetim Kavramının Doğuşu

Özyönetim kavramı aslında, sadece bir sosyalist terim değildir. Kökeni 19. yüzyıl başlarına doğru giden özyönetim, sanayi devrimi dönemindeki ağır çalışma koşulları (düşük ücret, sosyal güvencesizlik) altında, düşünölmeye, gündeme gelmeye başlamıştır. Bahsi geçen süreçte, özellikle ütopycacı sosyalistler, kapitalizmin yerini almasını düşündükleri ideal toplumun kendi kendini yöneteceğini öngörmüşlerdir (Ölmezogulları, 1998).

Ütopycacı sosyalistlerin önde gelen temsilcilerinden olan ve kooperatifçiliğin öncüsü olarak kabul edilen Fransız Fourier, sanayinin ve kentlerin ağır yaşam ve çalışma koşullarından sıyrılıp, insanın özüne hitap edecek çalışma koşullarını hayatı mutlu kılan bir unsur haline getirecek olan “falanster” ve “falanj” adını verdiği toplum birimleri oluşumunu düşünmüştür. Ona göre bu toplumların iyi işlemesi için devlete ya

da başka bir şeye gerek yoktur, kendiliğinden mutlu bir toplum yaratılabilir. Yani Fourier, toplumların kendi kendilerini yönetebileceğini söylemiştir (Işıklı, 1980).

Yine diğer bir ütopyacı sosyalist, İngiliz Robert Owen, Fourier’e benzer bir şekilde, insanların çalışma koşullarının, eğitimlerinin iyileştirilmesi ve ideal bir çalışma ortamının kurulması için “ahenk köyleri” tasarlamıştır. Bu topluluklardaki bütün bireyler tek bir aile gibi sayılıp, hepsi aynı tür olanaklardan (kıyafet, beslenme, barınma, eğitim, vs.) yararlanacaklardı (Işıklı, 1980).

2. 4. 2. Özyönetimin Özellikleri

“Kesin ifadesiyle, tam ve saf özyönetim, bütün mülkiyet sahipleri işçi oldukları durumda ve yalnız bu durumda ve bütün işçiler aynı zamanda mülkiyetin sahibi oldukları, işletme yönetim kurullarının seçimine ve işletmenin ekonomik fazlasının eşit bir biçimde katıldıkları durumda vardır. Özyönetime verilebilecek böyle bir anlamın öncelikle kapitalizm ile temelden çelişki içinde olacağı açıktır. Çünkü kapitalist sistem açısından özellikle belirlenmesi gerekir ki “hemen hemen evrensel bir ilke olarak bir işletmeyi yönetme veya geniş anlamda denetleme hakkı bu işletmede kullanılan sermayenin mülkiyetine sahip olma durumundan kaynaklanır (Vanek, 1971’den aktaran Işıklı, 1980: 3)”.

Özyönetimde, üretim araçları üzerindeki mülkiyet hukuksal açıdan toplumundur, işletmeler de işçiler tarafından yürütülür. Emekçi örgütleri yönetici ve teknik kadroları kendi seçer. Seçilen yöneticiler de, bu emekçi örgütleri adına ve emekçi örgütlerinin denetimi altında, piyasa mekanizması doğrultusunda karar alırlar ve kar elde etmek için üretim yaparlar. Elde edilen karların bir kısmı vergi olarak devlete gider, geri kalan miktar ise işletmede kalır. Bu kalan miktarın ne kadarının yatırıma, ne kadarının bireysel gelirlere verileceğini işletme yönetimi belirler. İşçi ve yönetici gelirleri, garantili olan asgari ücretlerle dağıtılan karlardan meydana gelir (Boratav, 1988; 2010).

2. 4. 3. Yugoslavya ve Özyönetim Uygulamaları

Yugoslavya, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizmden geniş ölçüde kendi öz gücü ile kurtulmayı başarabilmiş ve diğer liderlerden farklı olmak üzere Tito, ülkesinde kalmış ve halkıyla birlikte faşizme karşı mücadele vermiştir. Bunun ardından 27 Kasım 1945 tarihinde halkın neredeyse tamamının (yüzde 96) oyu ile 29 Kasım 1945'te Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurularak, Tito'nun önderliğinde yeni bir devlet yapısına geçilmiştir (Işıklı, 1980).

Kamulaştırma faaliyetleri resmi devlet kurulmadan önce başlamış ve Kasım 1944'e gelindiğinde sanayi sektörünün neredeyse yüzde 80'i, bankacılık, ulaşım ve ticaret faaliyetlerinin tamamı kamulaştırılmıştır. 1945 Devrimini izleyen yıllarda, yoğun devletleştirme çabaları devam etmiş ve temel olarak da Sovyet tipi gelişme baz alınmıştır. Dönemin mülkiyet biçimi de toplumsal mülkiyet olmuştur. Devlet mülkiyetinin uygulanma sebebi, üretim araçlarının kamulaştırılması ile toplumsal mülkiyeti sağlamaktır. Resmi devletin kurulmasının ardından 1946 yılında kamulaştırma ile ilgili ilk yasa, 1948 yılında ise ikinci yasa çıkartılmıştır. Bunlarla kamulaştırmaya yasal dayanak sağlanmıştır. 1947 ortalarına ulaşıldığında federal sanayinin tamamı kamulaştırılmıştır. Ancak Sovyetler Birliği tarafından tarımda kolektifleştirmeyi ihmal ettikleri gerekçesi ile eleştirilmişlerdir. Özellikle de Yugoslavya'nın 1949 yılında Kominform'dan ihracı ile birlikte gerilim artmıştır. Bu nedenlerle Sovyetler Birliği ile gerilen ilişkilerden sonra başka bir sosyalizm arayışına giren Yugoslavya özyönetime yönelmiştir (Işıklı, 1980).

Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya üzerindeki yaptırımlarından biri de diğer Doğu bloğu ülkeleriyle birlikte iktisadi ve siyasi ambargo uygulamak olmuştur. Doğu blokuyla gerilen ilişkiler Batı'yı harekete geçirmiş ve Yugoslavya'yı saflarına katma çabası içerisine girmişlerdir. Kominform'dan ihraç edilmek Yugoslavya'yı Doğu'dan koparmış ve Batıyı ülkelere açılma dönemi başlamıştır. Zaten Batı'nın da 1947'de Marshall Yardımı çerçevesinde Yugoslavya ile yakınlaşma çabaları söz konusu olmuştur. Ancak ABD tarafından gelen bu yardım önerisi yıkıcı bir politika olacağı düşüncesiyle Tito tarafından reddedilmiştir. 1949 yılında Kominform'dan atılış ile

birlikte ABD ile yakınlaşma tekrar başlamış ve aynı yılın Eylül ayında Batı'dan ilk yardım alınmıştır. Ayrıca yine Batı sermayesinin kontrolündeki IMF'den 9 milyon dolar, US Export Import Bank'dan da 20 milyon dolar kredi alınmıştır. Batı'nın Yugoslavya'ya yardımları önemli ölçüde artmış ve bu yardımlarla birlikte Yugoslavya'nın uluslararası kapitalizme eklemlenmesi hız kazanmıştır. Kapitalist sisteme entegre olmakla beraber başlayan ve özellikle de 1960'ların ortalarında yapılan reformlar piyasanın ön plana çıkarılacağı (piyasa sosyalizmi) bir sisteme göz kırpmıştır (Işıklı, 1980).

Yugoslavya'nın uygulamaya koyduğu bu yeni sistemde, işçi yönetimi ve çoğulcu toplum yapısı ön plana çıkartılmış ve kaynak dağılımı konusunda piyasa etkin bir rol oynamıştır. Bu da hem kapitalist sisteme hem Sovyet modeline alternatif olarak, Yugoslavya'yı dünyada üçüncü bir yol uygulayan tek ülke yapmıştır. Özyönetim 30 Haziran 1950'de yasallaşp uygulanmaya başlamıştır (Ölmezoğulları, 1998).

Yugoslav özyönetiminde, 1950 yılında çıkan yasa ile birlikte oluşturulan işçi konseylerinin çok fazla ve önemli yetkilere sahip değildir. Ancak 1960 yılına gelindiğinde işyerindeki atamalar ve benzeri yetkiler bu organlara devredilmiştir. İşçi konseylerinin temel yetkisi, gelirin işletme içerisinde kalmış olan payının nasıl dağıtılacağını belirlemek olmuştur. Yasaya göre, fabrikalar başta olmak üzere, madenler, ticaret, ulaşım, tarım, ormancılık gibi alanlar da özyönetim altına alınmıştır. Ayrıca anayasa ile bu kapsam sağlık, eğitim, kültür gibi alanlara da genişletilmiştir (Işıklı, 1980).

1950'den itibaren aşamalar şeklinde uygulanmış olan özyönetimin, iktisadi faaliyetler üzerindeki uygulama sınırlarını devrim sonrasında devletleştirilmiş faaliyet alanlarında özyönetimin kurulmasıyla oluşan ve özel sektör dışında kalan toplumsal sektör belirlemiştir. Toplumsal sektör, tarım dışındaki alanları içerir. Çünkü tarım kesimi genel anlamda, özel mülkiyet üzerine kurulmuştur. Özellikle 1964 sonrası süreçte, devletin önemli ölçüde ekonomiden çekilme ve ademi merkeziyetçi bir yapı oluşturma hevesidir. Fabrikalar ve benzer işyerlerinin mülkiyeti orada çalışanlara verilmiştir (grup mülkiyeti). Ayrıca bu özyönetim birimleri arasındaki ilişkiyi devletin

planlı müdahaleleriyle değil tam tersi piyasa ekonomisi kuralları ile sağlamak yönünde gelişmiştir (Işıklı, 1980). Bu şekilde Yugoslavya'nın demokratik merkeziyetçilik yerine piyasa sosyalizmine yönelmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1965 yılında gerçekleştirilen reformlar ile birlikte merkezi planlama anlayışı tamamen rafa kaldırılmış ve Yugoslavya ekonomisi dışa açılmıştır (Ölmezoğulları, 1998). Bu reformlar ile devletin kar, kontrol ve risklerdeki tüm yetkileri işletmeleri yöneten işçi topluluklarına devredilmiş ve artık bu topluluklar birer “kolektif müteşebbis” halini almıştır. Önceden işletme gelirlerinin yüzde 60'ı devlete giderken, artık yüzde 70'i yatırım ve tüketim için işletmelerde kalmaya başlamıştır. Ayrıca 1966 yılından itibaren bankalar devletin denetim ve idaresinden çıkmış, mevduat yatıran özyönetim organlarının idaresine geçmiştir. Bu organlar yatırdıkları miktar kadar kredi piyasasında söz sahibi olmuşlardır. 1971 yılında anayasada yapılan değişikliklerle birlikte özyönetim gruplarının yatırım kararları önündeki son kısıtlar da kaldırılmış ve devletin yatırım alanındaki yetkileri iyice kısıtlanmıştır.(Işıklı, 1980).

Işıklı (1980)'ya göre, tüm bunlarla birlikte, grup mülkiyetinin doğurmuş olduğu ciddi sorunlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, modern teknolojiye sahip olma imkanını elinde bulunduran, kuruluş yeri açısından ayrıcalıklara sahip gruplarda çalışanlar, bunlara göre daha elverişsiz örgütlerde çalışanlardan daha çok kazanma imkanına sahip olmuşlardır. Böylelikle bir grubun diğer grubun gelirine el koyması kaçınılmaz olmuş ve kazancı yüksek grupların banka mekanizmasında daha çok söz sahibi olması da bu süreci hızlandırmıştır. Bu durumun sonucu olarak, tekelleşme olgusu ortaya çıkmıştır. Özellikle de bankalar, dış ticaret firmaları ve mali kuruluşlar gibi aracı örgütlerde tekelleşme eğilimi yoğunlaşmıştır. Tekelleşme eğilimini durdurmak ve önlemek amacıyla 1974 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile işletmelerin özerkliklerine sınır getirilmiştir. Bu bağlamda devlet, toplumsal mülkiyeti temsil ederek bu işletmeler üzerinde belli yetkilere sahip olmuştur. Devletin ekonomide tekrar aktif duruma gelmesiyle birlikte merkeziyetçi eğilimler yeniden güç kazanmıştır.

Boratav (1988; 2010)'ın değerlendirmelerine göre, özyönetim modelinde, grup mülkiyetinin hakimiyeti söz konusudur. İşletmenin tamamen tasfiye edilmesi dışında,

sermaye mallarının bile alınıp, satılabildiği, üretilen ürünlerin satış hasılatlarının ve karların işletmeye ait olduğu, devletin ise buradan sadece vergi alabildiği, karların işletme personeli tarafından, önceden belirlenmiş kurallara göre paylaşıldığı sistemin kamu mülkiyeti üzerinden işlediğini söylemek zordur. Çünkü bu şekilde işleyen bir sistemde grup mülkiyetinin hakim olması kaçınılmazdır. Bu grup mülkiyeti düzeninde, ortaklar, üretime dahil olduğu sürece ortak sayılırlar, o zaman grup mülkiyetinden nemalanırlar. Piyasa mekanizmasına tabi olan bir özyönetim sisteminde, kar için üretim yapılır. Özyönetim modeli, yönetim hakkını işçilerin tümüne verdiği için, karın tüm personele dağıtılmasını baz almaktadır.

Buradan çıkarılacak sonuç, özyönetim koşullarında, devletin tamamen sistem dışı bırakılmasıyla, hem mülkiyet ilişkileri açısından hem de özyönetimin fikri açısından olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Merkeziyetçiliğin demokratik ve etkin biçimde varoluşu özyönetimin gerçekleşmesi için gerekli temel bir unsur olarak kabul edilmiştir.

Yugoslavya, 1950 ve 1960'lı yıllarda, yani kapitalizmin "altın çağı" diye nitelendirilen dönemlerde ekonomisinde olumlu sayılabilecek gelişmeler yaşamıştır. Ancak 1970'lerle beraber başlayan durgunluk dünya kapitalizmini derinden etkilediği gibi Yugoslavya'yı da hızlı bir biçimde etkilemiştir. Yugoslavya, kapitalizmin altın çağında ne kadar gelişmeye yönelse de, gelişmiş ülke ekonomilerini yakalayamamıştır. Ekonomik yapı özellikle yakıtta ve sanayide gerekli temel mallarda ithalata dayalı olmuştur. 1970'lerin ortalarından itibaren toplam ithalatın üçte ikilik kısmını hammadde ve yarı mamul mal ithalatı oluşturmuştur. İhracatta ise ağırlık tarımsal ürünlerde toplanmıştır. Petrol şoklarıyla birlikte ekonomideki kötü gidişat nedeniyle, 1973 'te yüzde 4,2 dolaylarındaki işsizlik üç yılda rekor düzeyde artmış ve 1976'ya gelindiğinde yüzde 11'i bulmuştur. Bu kriz durumunun sürmesiyle devam eden durgunluk, işsizlik, enflasyon ve borçlar bir döngü haline gelmiş ve Yugoslavya IMF'nin kapısını çalmıştır. IMF'de iç talebin daraltılarak, üretim yapısında iyileşme ile ihracatı arttırıcı sektörlere yatırımlara öncelik verilmesi gibi şartlarla Yugoslavya'ya kredi vermiştir. 1981 yılında, alınan kredi yaklaşık 2,2 milyar dolar civarında olmuştur (Haynes, 1992).

2. 4. 4. Yugoslavya’da Özyönetim Gerçekleşmiş midir?

1950 yılında resmen kabul edilen özyönetim uygulamaları, her zaman dış etkilerle sürdürülmüştür. Örneğin, tam da 1950’li yıllarda Batı ülkeleriyle artan ilişkiler, Doğu bloğundan kopuş süreci gibi olgular özyönetim üzerinde etkili olmuştur.

Özyönetimin piyasa sosyalizmi koşullarıyla sürdürülmüş olması, yani piyasaya yönelik üretim ve kar güdüsü sonucunda tekelleşmeye kadar giden olaylar 1974 anayasası ile devletin tekrar ekonomide yer almasıyla merkeziyetçi bir yapıyı gündeme getirmiştir.

“Piyasa ile iç içe bir özyönetim uygulaması nasıl sürdürülmüştür?” sorusu üzerinden tartışmalar literatürde yer almıştır. Üzerinde durulan olgu şudur: Özyönetim, iktidarı işçilere verme amacıyla iken, piyasa tam tersine işçilere iktidarı vermeme amacındadır.

“Piyasa rasyonalitesine uygun olarak, özyönetim yeni bir içerik kazanmıştır ve aynı zamanda özyönetimi gereksiz kılmaya eğilimlidir. İşçiler yönetimde pay alabilir, ama kar üretimi gerçek kararlar alınırken işçilerin sözüne gerek duymaz. Piyasa özyönetimi modelinin acı ironisi budur... İşçiler, küçük çark dişlileri olmaktan çıkıp, ne onlarca işletilen, ne de onların çıkarına işleyen piyasa özyönetimi makinesinde büyük dişliler haline gelirler (Bihari, 1985’ten aktaran Haynes, 1992: 201).”

Yukarıdaki alıntı, özyönetim ve piyasa arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir. Piyasa ekonomisinin kar amacıyla üretim amacı, işletmelerde çalışanlarını kendisine bağımlı kılmıştır. Çalışanlar sadece kar maksimizasyonu için kullanılan üretim elemanları niteliğine bürünmüştür. Her ne kadar özyönetim işçilere bir tercih fırsatı vermiş olsa da, piyasa ve onun yaydığı maksimum kar güdüsü buna olanak vermemiştir.

Tüm bunlarla beraber Haynes (1992)’in “özyönetim yanılsaması” diye adlandırdığı bu durum, sadece işçileri iktidara getirmemekle kalmamış, işçilere kendi işletmeleri dışındakileri rakip olarak göstermiştir.

Özyönetim uygulaması, piyasa sosyalizminin etkisinden kurtulamamış ve istenilen sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Özellikle de Yugoslavya'nın Batı kapitalizmine eklemlenme çabaları ve gelişmemiş ekonomisini dışa açması, onu, dış ticarete zayıf kılmış ve artan dış ticaret açıkları ekonominin giderek bir kriz havasına girmesine neden olmuştur.

BÖLÜM III

TÜRKİYE’NİN PLANLAMA SERÜVENİ

3. 1. Giriş

Planlama uygulamaları, hem nitelik hem de kapsam açısından Türkiye’de zaman içerisinde oldukça farklılık göstermiştir. Genel olarak Türkiye’de planlama ile ilgili çalışmalarda plan çalışmalarının başlangıcı olarak 1960’lı yıllar temel alınmıştır. Çünkü hem kapsayıcılık hem de planlama tekniği konusunda 1960 öncesi planlardan daha farklı ve daha geniş nitelikler taşımaktadır. Ancak, Türkiye’nin 1930’lu yıllarda girdiği planlama çalışmaları özgün bir niteliğe sahip olması ve bugünün Türkiye’sinin hala belkemiğini oluşturan sanayi teşebbüslerinin kurulması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu bölümde Türkiye’nin ilk planlama deneyimlerinden başlayarak planlamanın bugüne dek geçirdiği “evrim” incelenecektir. Türkiye’deki planlama dönemlerini şu şekilde ayrıştırmak mümkündür:

- Devletçilik Döneminde Sanayi Planları: 1930’lu yıllar
- İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Sonraki Süreç:

Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Çabaları ve Planlama (1945-1960)

- İthal İkameciliğe Dayalı Planlı Kalkınma Yılları: 1960-1980
- Serbest Piyasa Ekonomisinin Hakimiyeti ve Planlamanın Gözden

Düşüşü: 1980 dönüşümü ve sonrası

3. 2. Türkiye'nin Planlama İle Tanışması: Devletçilik Dönemi Sanayi Planları

3. 2. 1. Planlama Öncesi Süreç: Kuruluş Yılları ve Liberal Politikalar

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından 29 Ekim 1923 tarihinde bağımsızlığını resmi olarak ilan eden Türkiye için artık en büyük sorun iktisadi yapıyı geliştirmek olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde de ülkenin iktisaden izleyeceği yol az çok netleştirilmiştir.

17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nin amacı, yurdun iktisadi gelişmesini sağlamak için acil nitelikte alınması gereken önlemleri görüşmek olup, kongrede ekonomik hayatta yer alan tüm gruplar temsil edilmiştir (sanayiciler, tüccarlar, işçiler, çiftçiler). Kongrenin sonucunda da iktisadi kalkınma için, ülkenin kurallarına uyacak nitelikteki yabancı sermayeye kapının açık olduğu, yine iktisadi kalkınmada özel kesimin önemli bir unsur olduğu ve özel sektörün yetişemediği noktada devletin iktisadi yaşamda görevlerinin başlayacağı ve yerli bir sermaye yaratılması isteği vurgulanmıştır. Kongreden çıkan kararların uygulamaları 1930'ların başına kadar kendisini hissettirmiştir (Sezen, 1999; Boratav, 2006).

İzmir İktisat Kongresi sonrasında Lozan Antlaşması'nın da iktisadi etkileriyle¹¹ beraber cumhuriyetin kuruluş yıllarında Boratav (2008: 39)'ın deyiimiyle “*Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa*” süreci başlamış ve bu doğrultuda 1929 büyük dünya buhranına kadar sürecek olan liberal politikalar izlenmeye başlamıştır.

Bu dönemde, devletin ekonomik açıdan tek görevi özel girişimin yetersiz kaldığı yerde devreye girmekle sınırlı olmamış, devlet ayrıca özel girişimlerin ortaya çıkması, gelişmesi için gereken teşvik edici ve destekleyici kararlar almakla da yükümlü olmuştur. Yani devlet, ulusal sermayenin yaratılması ve ulusal sermayenin korunması ve gelişmesi konularında görevler almıştır. Bu bağlamda özel sermayeye kredi sağlamak amacıyla 1924 yılında İş Bankası, yine özel sektöre kredi sağlamak, özel

¹¹ 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Osmanlı borçlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturan 85,6 milyon liralık kısmını ödemesi ve 1916'da belirlenen düşük gümrük tarifesinin antlaşma imzalandığı tarihten itibaren beş yıl yürürlükte kalması öngörülmüştür (Boratav, 2008).

sektörle işbirliği yapmak, devletin mülkiyetindeki sanayi kuruluşlarını işletip zamanla bunları özel sektöre devretmek amacıyla 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, aynı yıl tarımda aşar vergisi kaldırılmış ve sanayi sermayesini teşvik etmek, onların yatırım maliyetlerini azaltmak amacıyla da 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır (Sezen, 1999).

1929 yılına gelindiğinde patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan büyük buhran Türkiye’yi de önemli ölçüde etkilemiştir. Hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı konumunda olan ve serbest ticaretin söz konusu olduğu Türkiye ve diğer azgelişmiş ülkeleri derinden etkilemiş olan bu buhran ile birlikte serbest piyasa ekonomisi bağlamında kapitalizm sorgulanır olmuştur.

Türkiye gibi tarım ülkelerinin buhrandan derin etkilenişinin sebebi hammadde fiyatlarının, sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla düşmesidir. Boratav (2008: 63-64), bu olaydan etkilenişi şöyle açıklamıştır:

“Büyük buhran, hammadde fiyatlarını sınai fiyatlardan çok daha fazla düşürdü. Bu koşullarda serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesi, ihracatın reel alım gücündeki düşmeye paralel olarak ithalat kapasitesinde önemli daralmalara yol açacaktı. Zorunlu sınai tüketim mallarının pek çoğunu, örneğin şeker, un ve kumaşı içeren ithalatın reel olarak düşmesi toplam tüketim hacminde ve hayat standartlarında önemli gerilemelere sebep olacaktı. İhraç gelirlerindeki daralmadan kaynaklanan bu gerilemeyi önlemenin tek yolu dış ticaret açıklarının kapitalist merkezlerden kaynaklanan sermaye ihracıyla kapatılması olabilirdi. Ancak, büyük buhran, sermaye hareketlerini de geniş çapta daralttığı için istisnai durumlar dışında bu da çıkar bir yol olmuyordu. Açık kapı koşulları devam ettikçe, yerli imalata göre daima daha ucuz olan ithal malı sınai ürünleri ikame edecek sınai yatırımlar için gerekli güdülenme de mevcut değildi. Açık kapı-serbest ticaret modelinin, 1929’u izleyen yıllarda azgelişmiş ülkeleri metropol ülkelerdeki buhranın kuyruğuna takarak kronik bir durgunluğa sürüklemesi kaçınılmaz oluyordu.”

Tüm dünyada, piyasa ekonomisine olan güvenin sarsılması ve “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” anlayışının sorgulanır olması, devletin ekonomik yaşamda rolünün artmasını doğurmuştur.¹²

Türkiye de, hem büyük buhrandan dolayı zorunlu olarak, hem de Lozan’ın gümrük tarifeleri ile ilgili maddesinin geçerliliğinin sona ermesi ile ulusal bağımsızlığı koruyarak hızlı bir kalkınma amacı doğrultusunda korumacı-devletçi iktisat politikalarına yönelmiştir.

3. 2. 2. Türkiye’nin Planlama ile Tanışması: Devlet Eliyle Sanayileşme

1930’lu yılların başlamasıyla birlikte, kalkınmanın gereği olarak görülen sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Kuruç (2011: 367), sanayinin öncelikli hale gelmesini şöyle yorumlamıştır:

“Ekonominin boyutlarına bakılınca, 1930’ların sanayileşme hamlesi denilen şey, bugün orta karar bir canlılıktan ibaretmiş sayılabilir. Ogün yapılanlar, bugün küçük ölçekli ve basit işlermiş gibi görünebilir. Oysa, asıl etkileri zaman içinde ortaya çıkacak ve önemi geri dönüp bakılınca daha iyi anlaşılacak bir değişiklik yaşanmaktadır. Sanayi ilk kez ekonominin ağırlık merkezine oturmaktadır.”

1930 yılında toplanan Sanayi Kongresi’nde Türkiye’nin sanayileşmek zorunda olduğu vurgulanmış ve sanayileşme iktisadi bağımsızlık için olmazsa olmaz bir koşul olarak benimsenmiştir (Şahinkaya, 2009).¹³ 1931 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı’nda da devletçilik, iktisadi örgütlenmenin temel ilkesi olarak parti programına dahil edilmiştir (Kuruç, 2011).

¹² Özgürlükler ülkesi olarak adlandırılan ve piyasa ekonomisinin baş savunucularından olan ABD’de bile büyük buhrandan çıkmak amacıyla 1933 yılında kamu harcamalarını arttırarak efektif talep yaratmayı hedefleyen “New Deal” uygulamaya konulmuştur (Kuyucuklu, 1995).

¹³ Attila İlhan’ın şu sözleri, sanayileşmenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (Şahinkaya, 2009: 158): *“... çünkü ancak sanayileşmedir ki ülkeyi tam bağımsızlığına kavuşturacak; hem Müdafaa-i Hukuk’un, hem de Kuva-yı Milliye’nin gerçek amacına ulaşmasını sağlayacaktır. Sanayileşmediğimiz takdirde ne olacağımızı, Osmanlı’nın son iki yüzyılına bakıp anlayabiliriz. O dönemi bilmiyorsak, şu içinde yaşadığımız dönemi de mi bilmiyoruz a canım; eğer Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlatılmış olan sanayileşme atılımı... dönüştürülmeseydi, acaba “sistem” Türkiye’yi bu kadar gafil avlayabilir miydi?”*

1930'lu yıllar artık önceki senelere göre farklı iktisat politikalarının hakim olacağı yıllar olmuştur. Devletin ekonomik yaşama müdahalesi artmış, ithalat ile karşılanan temel tüketim mallarının yurtiçi üretimi sağlanmış ve ülke yeni bir iktisat politikası aracı ile tanışmıştır: planlama¹⁴ (Sezen, 1999).

Tüm dünya büyük buhrandan etkilenmişken aynı dönemde bu buhrandan neredeyse hiç etkilenmeyen ve bir anlamda buhrandan daha da güçlü çıkan Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planlama büyük ilgi çekmiştir.¹⁵ Türkiye de Sovyetler Birliği'nin iktisadi yapısını güçlü kılan bu planlama anlayışını benimseyerek kısmen de olsa ülkede ilk, dünyada da ikinci planlama çalışmalarını başlatmıştır.

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı merkezi planlama¹⁶ ile kalkınma anlayışı Türkiye'de büyük ilgi görmüştür. Özellikle de içlerinde kendilerini Marksist olarak tanımlayan ve Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş ve Türkiye'deki devrimi gerçekleştirme misyonunu kendilerine yükleyen Kadrocular¹⁷, planlama üzerine yoğunlaşmıştır. Onlara göre Ulusal Kurtuluş Savaşı bir devrimdir. Ancak bu devrim tamamlanmamıştır. Artık iktisadi, sosyal ve kültürel alanda devrim mücadelesi verilmelidir. Dünyadaki sömürüye dayalı ilişkiden kurtulmak gerekmektedir. İktisadi bağımsızlık korunarak sanayileşme zorunluluğu söz konusudur. Sanayileşme de devlet eliyle ve sınıfsal bir ayrıma yol açmayacak bir şekilde, plan çerçevesinde yürütülecektir. Yani Kadrocuların hedefi sınıfsız bir toplum yaratmaktır. Bunu sağlayacak olan da devletin ekonomiye ağırlığını koymasındır (Sezen, 1999).

Kadrocu hareketin temel fikri, sanayinin devletleştirilmesi ve ekonomideki hakim alanların muhakkak devletin kontrolünde olmasıdır. Kadroculara göre, özel sektör ancak kurallara ve plana uyarsa sistemde yer alabilir (Boratav, 2006).

¹⁴ Her ne kadar bu ilk planlama deneyimleri bütüncül bir plan niteliğinde olmayıp ağırlık olarak sanayileşme odaklı olsa da kendine özgü bir önem taşımaktadır.

¹⁵ Çalışmanın başında özellikle kapitalist ülkelerin, buhrandan etkilenmeyen Sovyetler Birliği'nin planlama modeline öykünerek, ancak kendi ideolojilerine göre değiştirerek kapitalist planlama anlayışını oluşturdukları belirtilmiştir.

¹⁶ Merkezi planlamanın tanımına ve özelliklerine yukarıdaki bölümlerde değinilmiştir.

¹⁷ Kadro Hareketi, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tokin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör, Şevki Yazman ve Burhan Asaf Belge'den oluşmaktadır.

Kadrocular, Avrupa’da tartışılan planlama anlayışının büyük buhranın etkisiyle oluşan üretim fazlasını ortadan kaldırmak amacıyla olduğunu, Sovyetler Birliği’nde uygulanan planlamanın ise sosyal ihtiyaçlara cevap verme amacıyla olduğunu belirtmişlerdir. Avrupa’daki planlamanın kapitalizmin sorunlarına çözüm bulmakla sınırlı olduğunu ve bunun da, Türkiye için iyi bir örnek oluşturmadığını söylemişlerdir. Onlara göre, Sovyetler Birliği’nin planlama anlayışına yakın bir planlama uygulaması Türkiye için uygundur (Türkeş, 1999).

Kadroculara göre, planlı ekonomide devlet, kaynakların ve gelirin nasıl dağıtılacağına karar veren kurumdur. Planlı ekonomide üretimin nasıl ve ne miktarda yapılacağı piyasa ekonomisi şartlarına göre belirlenmez, bunları devlet önceden planlamalıdır. Kadrocular ayrıca, Türkiye’nin planında ağır sanayinin de yer alması gerektiğini belirtmişlerdir. Ağır sanayi konusunda teknik bilgi ve eleman açısından yetersiz bir konumda bulunulduğundan diğer ülkelerden bu konuda yardım alınmalıdır (Türkeş, 1999).

Kadrocuların planlama anlayışında asıl olan kolektif mülkiyet değil devlet mülkiyetidir. Bu yönüyle de önerdikleri plan sosyalist planlamadan, savundukları devletçilik anlayışı da sosyalist devletçilikten farklılık göstermiştir (Boratav, 2006).

3. 2. 2. 1. Sümerbank’ın Kuruluş Süreci

1932 yılına kadar olan süreçte korumacı önlemlerle başlayan devletçilik uygulamaları, İş Bankası çevresinde toplanmış sermaye grupları tarafından katı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Özellikle dış ticarete korumacılığın arttırılması sermayedarların çıkarlarına ters düşmüştür. Çünkü üretim yapmaları için gerekli olan girdilerden birçoğunu ithal eden sermaye grupları, korumacılıkla beraber ithal mallar için daha fazla ödeme yapmak durumunda kalmışlardır (Boratav, 2006).

Dış ticaretteki korumacılıkla beraber, sermaye gruplarını rahatsız eden bir diğer konu da sanayileşme ile 2058 ve 2064 sayılı kanunlarla Devlet Sanayi Ofisi’nin ve Sanayi Kredi Bankası’nın kurulmaları olmuştur. 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi

(DSO) ve Sanayi Kredi Bankası (SKB)'nin kurulması ile devletçiliğin sanayileşme üzerine yoğunlaşacağı görülmüştür. Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulma amacı büyük sanayi işletmelerinin devlet tarafından kurulup işletilmesi, Sanayi Kredi Bankası'nın kurulma amacı ise, devletin kuracağı bu sanayi işletmelerine kredi sağlamak ve devletçi birikimi geliştirmektir (Boratav, 2006; Kuruç, 2011).

DSO'nun ve SKB'nin beraber işlemesi, o dönemki devletçiliğin temelini oluşturmuştur. DSO, devletin yatırımcılığını yürütmekle beraber işletmeci olarak da görev alacak ve SKB'de DSO'nun yapacağı yatırımları finanse edecektir. Bu iki kurumun kuruluşları aslında devlet sermayesini büyütmek hedefini ortaya koymuştur ve devlet mülkiyetinde bir üretim ilişkisinin başlama işareti de DSO'nun kuruluş yasası olmuştur (Kuruç, 2011).

Ancak bu yoğun devletçilik uygulaması, yukarıda da belirtildiği üzere sermaye gruplarını rahatsız etmiş ve İktisat Vekili Mustafa Şeref istifa etmiş, yerine de sermaye gruplarının istediği isim İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar getirilmiştir. Bayar'ın vekilliğe gelmesiyle birlikte devletçiliğin yön değiştireceği ve devletçiliğin amacının devlet sermayesini özelleştirmek olacağı bir modele geçiş düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bayar'ın gelişiyle beraber DSO ve SKB birleştirilerek, 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, yatırımcılık ve bu yatırımcılığın finansmanı görevlerini bir arada gerçekleştirmeyi üstlenmiştir. Bununla birlikte Sümerbank'a, özel sanayiye de kredileme görevi verilmiştir. Aynı zamanda İş Bankası da özel sektöre finansman görevini üstlenmeye devam etmiştir. Böylelikle “yeni” devletçilik anlayışı, Sümerbank ile İş Bankası'nı eşleştiren bir çizgide ortaya çıkmıştır (Kuruç, 2011).

Sümerbank kanununun 11. maddesinde şöyle denilmiştir (<http://www.tbmm.gov.tr>, 01 Haziran 2012):

“Sümerbank, devralacağı ve sermayesi tamamen devletin olan fabrikaları devir tarihinden itibaren bir sene içerisinde uzman heyetler tarafından belirlenecek değerleri ile mahdud mesuliyetli ve kendine bağlı şirketler haline dönüştürür. Aynı cinsten imalat yapan fabrikaların bir işletme altına toplanması uygun olacaktır. Bu

şirketlerin hisse senetlerinin yüzde yüzü banka adına yazılı olacaktır. Uzmanlar fabrikaların gerçek kıymeti olarak ne kadar değer biçmişlerse bu miktar o fabrikaların sermayesi olur ve ihraç edilecek hisse senetlerinin toplam değerini tayin eder. Hükümetin teklifi üzerine banka genel kurulunun kararı ile hisse senetleri Türk gerçek ve tüzel kişilere satılabilir. Ancak Sümerbank'ın yeniden kuracağı veya iştirak edeceği kurumları böylece satmak mümkün değildir. Özel teşebbüse devir, eski tesis ve iştirakler için söz konusudur.”

Böylece “katı” devletçilikten şikayet eden sermaye gruplarına bir anlamda “sus payı” olarak hem kredi sağlama hem de devlet mülkiyetindeki kuruluşların devri olanağı sunulmuştur.

Bu durumu Kuruç (2011: 408), “*sermayenin devlette kalması esas, özel kesime devredilmesi ise siyasi karara bağlanmış bir istisna*” olarak yorumlamıştır.

3. 2. 2. 2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'nin hazırlıkları, 1932 yılında Sovyetler Birliği'nden Prof. Dr. Orlof başkanlığındaki heyetin Türkiye'ye gelmesiyle başlamıştır.

Adından da belli olduğu üzere BBYSP, sanayi sektörünün gelişimini hedeflemiştir. Bu açıdan da planın en belirgin özelliği, yerli sanayinin gelişimini sağlayarak ülke ekonomisini kendine yeter hale getirmek olmuştur. Bu planla birlikte Türkiye, hammadde ihracatçısı, sanayi ürünü ithalatçısı konumundan sıyrılıp, bir an önce sanayileşme gayesi içerisine girmiştir (Sezen, 1999).

BBYSP şu amaçlarla hazırlanmıştır (Afetinan, 1972):

- a. Plan kapsamında kurulacak sanayi tamamen ülkenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda konumlanacaktır. Bu çerçevede sanayi mallarının ihracı plan kapsamı dışında bırakılmıştır.

- b. Başta dokuma olmak üzere; hammaddeleri ülkede bulunan veya temin edilebilecek durumda olan temel tüketim mallarının yurtiçi üretimlerini sağlanacak ve böylelikle o malların ithal ikamesini gerçekleştirilecektir.
- c. Sanayi fabrikalarının kuruluşu için seçilecek yerler, fabrikanın işleyebilmesi için gerek duyacağı enerjinin, kömürün ve işgücünün en kolay, en iyi ve en ucuz olarak temin edileceği yerler olacaktır.

Görüldüğü gibi BBYSP, salt bir sanayi planıdır ve ekonominin tamamına yönelik amaçlar içermemiştir, o nedenle de bir makro plan değildir (Kepenek ve Yentürk, 2004).

BBYSP ile aşağıda belirtilen beş temel sektörde toplam 23 fabrika kurulması hedeflemiştir (Afetinan, 1972: 13):

- a. Dokuma (Mensucat), (pamuk, yün, kendir)
- b. Maden (demir-çelik, bakır ve kükürt)
- c. Kağıt, karton (selüloz)
- d. Kimya
- e. Seramik (cam, çimento)

Planı uygulama görevi, 1933 yılında kurulan ve “*sanayi, devletin ve özel sermayenin işbirliğiyle kurulacaktır* (Kuruç, 2011: 370).” anlayışının simgesi olan Sümerbank’a verilmiştir. Planın finansmanının da, Sovyetler Birliği’nden tamamı dokuma sektöründe kullanılmak üzere alınan toplam 10,5 milyon TL değerindeki kredi ve her yıl bütçeden ayrılması kararlaştırılan 6 milyon TL ile sağlanması öngörülmüştür. Yatırımların büyük kısmının bütçe ve dış kredi kullanma görevini üstlenmiş olan Sümerbank, bir kısmı da İş bankası tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Afetinan, 1973; Kepenek ve Yentürk, 2004).

Tablo 3-1: Birinci Sanayi Planı Çerçevesinde Öngörülen Yatırımlar (TL)

Sümerbank'ın Öngörülen Yatırımları Pamuklu Sanayii: 18.538.000 Kendir Sanayii: 1.700.000 Yün Sanayii: 1.560.000 Demir Sanayii: 10.000.000 Bakır (%55) Sanayii: 550.000 Kükürt Sanayii: 150.000 Selüloz (Kağıt Hamuru): 1.025.000 Kağıt Sanayii: 3.790.000 Suni İpek Sanayii: 490.000 Porselen Sanayii: 800.000 Kimya Sanayii: 2.360.000 Toplam: 40.963.000	İş Bankası'nın Öngörülen Yatırımları Sömikok: 1.000.000 Şişe ve Cam: 1.250.000 Kükürt: 150.000 Toplam: 2.400.000
---	---

(Afetinan, 1972: 141)

Tablo 3-1'de Sümerbank ve İş Bankası tarafından yapılması öngörülen yatırım miktarları ve sektörler verilmiştir. Yatırımlardan en büyük pay dokuma sanayine ayrılmıştır.

Tablo 3-2'de plan uyarınca yapılacak yatırımlar çerçevesinde kurulacak olan fabrikaların bölgesel dağılımı ele alınmıştır. Kurulması öngörülen fabrikalar ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi'nde toplanmıştır. Hem nüfusun diğer bölgelere göre daha fazla olması hem de ulaşım konusunda daha avantajlı olması nedeniyle ağırlığın bu bölgeye verilmesi söz konusu olmuştur.

Tablo 3-2: BBSYP Uyarınca Kurulacak Fabrikaların Bölgesel Dağılımı

Marmara Bölgesi
• İstanbul- Pamuklu (Eylül 1934'te açılmıştır), Şişe Cam (Aralık 1935'te açılmıştır) • İzmit- Kağıt (Kasım 1936'da işletmeye girmiştir), Selüloz (Kasım 1936'da temeli atılmıştır), Süper-Fosfat, Hamızı Kibrit • Gemlik- Suni İpek (Şubat 1938'de işletmeye girmiştir) • Bursa- Merinos (Şubat 1938'de açılmıştır)
Ege Bölgesi
• Kütahya- Südkostik, seramik • Nazilli- Pamuklu (Ekim 1937'de faaliyete geçmiştir) • Bodrum- Sünger
Akdeniz Bölgesi
• Keçiborlu- Kükürt (Ürünleri 1935'te piyasaya çıkmıştır) • Isparta- Gülyağı (Mart 1935'te faaliyete geçmiştir)
Karadeniz Bölgesi
• Kastamonu- Kendir • Karabük- Demir-Çelik (Nisan 1937'de kurulmasına başlanmış, 1939'da yüksek fırınlardan biri işletmeye açılmıştır)
İç Anadolu Bölgesi
• Ereğli- Pamuklu (Nisan 1937'de açılmıştır) • Kayseri- Pamuklu (Mayıs 1934'te açılmıştır)
Doğu Anadolu Bölgesi
• Malatya- Pamuklu (1937'de temeli atılmıştır) • Iğdır- Pamuklu

(Yıldız, 2011: 83)

Dönemin koşulları da göz önünde bulundurularak BBSYP'nin başarılı olduğu söylenebilir. Uygulamada olduğu 1934-1938 yılları ve onun öncesinde devletçilik adımlarının başladığı 1930'dan itibaren özellikle temel tüketim mallarının ithal ikamesinin sağlanmasıyla dış ticaret açığı kapatılmıştır. Bu yıllar içerisinde sadece 1938'de dış ticaret açığı verilmiştir (Tablo 3-3).

Tablo 3-3: Devletçilik Döneminde Dış Ticaret, Cari Fiyatlarla Milyon Dolar

Yıllar	İhracat	İthalat	Açık (-), Fazla (+)
1930	71,3	69,5	+1,8
1931	60,2	59,9	+0,3
1932	47,9	40,7	+7,2
1933	58	45	+13
1934	73	68,7	+4,3
1935	76,2	70,6	+5,6
1936	93,6	73,6	+20
1937	109,2	90,5	+18,7
1938	115	118,8	- 3,8
1939	99,6	92,4	+7,2

(DİE, 2001: 404)

3. 2. 2. 3. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

BBYSP uygulanmaya devam ederken, planın başarılı bir şekilde devam ettiği düşünüldükçe 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)'nin hazırlıklarına girişilmiştir. Genel olarak BBYSP ile aynı özellikleri taşıyan bu plan, ilkinden daha kapsamlı olacak nitelikte hazırlanmıştır. İBYSP'de öncelik ara ve yatırım mallarına verilmiştir. İBYSP'nin BBYSP'den farklılık gösterdiği bir diğer nokta da kredi alınan ülkenin değişmesi olmuştur. İlk planda yardım alınan ülke Sovyetler Birliği iken, ikinci planda Sovyetler Birliği'nin yerini İngiltere almıştır. Bu planda özellikle madencilik önemli pay ayrılmış ve öngörülen yatırım miktarı 17 milyon TL olmuştur. Planda madenciliğin yanı sıra elektrik santralleri, gıda, toprak ve kimya sanayileri ile denizcilik de yer almıştır. Ayrıca bu planda, yüzden fazla fabrikanın kurulması hedeflenmiştir (Sezen, 1999).

Kapsamlı şekilde hazırlanan İBYSP, Türkiye doğrudan katılmamış olsa da etkilerini derinden hissettiği İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğramıştır.

3. 2. 3. Türkiye'nin Planlama ile Tanışması Üzerine Bir Değerlendirme

“Sömürge ekonomisinden kurtulmak (Kuruç, 2011: 370).” ve bu doğrultuda sanayileşmeyi hedefleyen Türkiye, öncelikle devletçi ekonomi politikalarını planlama ile pekiştirerek, hızlı bir sanayileşme arayışına girmiştir. Planlamanın tercih edilmesinin sebebi de, o yıllar planlı bir ekonomiye sahip olan ve büyük buhrandan etkilenmeden çıkan Sovyetler Birliği’ne öykünme olmuştur. Bu bağlamda da sanayinin programla, planla kurulmasının mümkün olduğu, çünkü sanayileşmek için ne istendiğinin bilinmesi ve tasarlanması ve bu tasarının devlet tarafından yürütülmesi görüşü benimsenmiştir (Kuruç, 2011).

Bu çerçevede amaç, ham maddecilikten kopmak olup, ham maddecilikte kalmanın sömürge ekonomisi olmayı kabul etmek düşüncesinden hareketle, 1934 yılında BBYSP uygulamaya koyulmuştur (Kuruç, 2011).

Beş temel sektörde toplam 23 fabrikanın kurulması öngörülen planda hedeflerin tümü gerçekleşme bile önemli bir yol kat edilmiştir. Öncelikle temel tüketim malları olan ve “üç beyaz” olarak anılan dokuma, un ve şekerin yani hafif sanayinin ithal ikamesi gerçekleşmiştir.

Devletçiliğin başladığı ve planın uygulandığı dönemde (1930-1939), sanayinin yıllık büyüme hızı ortalama yüzde 6,87 olmuştur. 1929 yılında milli hasılanın yüzde 9,6’unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939 yılında yüzde 18’e yükselmiştir. Tarım kesiminin ise 1929’da yüzde 51,6 olan milli hasıladaki payı 1939’da yüzde 39’a gerilemiştir. 1930-1939 döneminin yıllık büyüme hızı da yüzde 6’dır (DİE, 2001).

Kadrocular açısından, BBYSP, istenen niteliğe ve kapsama sahip değildir. Kadrocular, Sovyetler Birliği’nin Goelro ve birinci beş yıllık planlarında olduğu gibi ağır sanayiye ve elektrifikasyona da yer verilmesini istemişlerdir. Bu konuda Türkiye’nin teknik olarak yetersiz olduğunu bilen Kadrocular, bu konuda diğer ülkelerden yardım alınabileceğini ve bilginin ancak yaparak öğrenme ile aktarılacağını belirtmişlerdir. Yani Kadrocuların gönlünde yatan, sanayileşmenin devlet himayesinde

gelişmesi ve özel sektörün karar alma mekanizmalarının dışında bırakılmasıdır (Türkeş, 1999).

BBYSP ve İBYSP ile Türkiye, Sovyetler Birliği'nden sonra, belli süreleri içeren plan hazırlayan ilk ülke olmuştur. Amacı ulusal bağımsızlığı koruyarak sanayileşme ile ham maddecilikten kopup, kendine yeter bir ekonomi yaratmaktır. Bu planlarla birlikte günümüze kadar ulaşan önemli kamu iktisadi teşebbüsleri kurulmuştur. Planın esin kaynağı olan ve hazırlanmasında teknik, uygulamasında mali yardım da alınan Sovyetler Birliği bu özellikler dışında, diğer ülkeler ise hiçbir şekilde müdahil olmamıştır (Sezen, 1999).

Sonuç olarak, Türkiye'nin ilk planlama çalışmaları, dünya kapitalizmine, dünya kapitalizminin biçtiği sömürge rolüne tepki olarak, *“kendi gücünü seferber etmeye çalışarak bir özgür kalkınış çabası* (Aydemir, 2011: 420)” niteliğini taşımaktadır.

3. 3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Çabaları ve Planlama

3. 3. 1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Ekonomisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kapitalizm yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu sürecin temel hedefi sermayenin uluslararasılaşması olmuştur. Bu yeniden yapılanma süreci birtakım dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bunun en önemlisi, ABD'nin savaştan güçlenerek çıkması ve kapitalizmin yeni hegemon gücü haline gelmiş olmasıdır. Bir tarafta Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği sosyalist blok, diğer yandan da ABD'nin başını çektiği batı bloğu arasında “soğuk savaş” olarak adlandırılan bir rekabet başlamıştır. Bu iki kutbun mümkün olan en geniş coğrafyaya yayılma arzusu ve mücadelesi hız kazanmıştır. Yeni hegemon güç ABD'nin bu noktada kendine biçtiği görev, yeniden yapılanma sürecindeki kapitalizmin kusursuz işleyişini sağlamak, kendi etki alanını ve uluslararası kapitalizmin sınırlarını genişletmektir. Sınırların gelişmesini olanaklı kılan, eski sömürge-yeni ulus devletlerin bu sisteme

entegre olmasını sağlamaktır. Bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin kapitalist sisteme entegrasyonunu sağlayacak olan araç da uluslararası yardım bağlamında müdahaledir. Böylelikle uluslararası kapitalizmin yayılma dinamiği ve o ülkelerin kendi içindeki entegrasyonu ulusal kalkınma anlayışında buluşmuştur. Yani az gelişmiş ülkelerin ABD yardımları ile kalkınmalarını gerçekleştirmeleri ve sisteme dahil olmaları öngörülmüştür (Türkay, 2009).

Savaşın sonlarına doğru, 1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansı ile kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD, şimdiki adıyla Dünya Bankası (DB))da uluslararası kapitalizmin yayılma sürecine dahil olmuşlardır. Böylece bu iki kurum kapitalist sermaye birikiminin süreklilik kazanması için çalışmaya başlamıştır (Tören, 2007).

Bretton Woods Konferansı ile birlikte sermayenin uluslararasılaşma süreci resmiyet kazanmıştır. Bu kapsamda, IMF, uluslararası para ve sermaye hareketlerinin düzenlenmesi, IBRD de üretici sermayenin uluslararasılaşması önündeki tüm engelleri kaldırmak görevini üstlenmiştir. Bu üretici sermaye, ABD'nin sermayesi olup, uluslararası sistemde üretim yapma isteğinin amacı ABD'nin savaş yıllarında gösterdiği yüksek büyümenin sürdürülebilmesidir. Bu kapsamda hazırlanan Marshall Planı ile hem kapitalist sermaye birikiminin gelişmesini sağlamak hem de az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için yardımda bulunarak onları kapitalist sisteme entegre etmek hedeflenmiştir. Ayrıca Marshall Planı'nın bir diğer hedefi de, savaşta çöküntüye uğrayan Avrupa'yı ayağa kaldırmak, böylece Batı bloğunu güçlendirmek ve ABD mallarına talep yaratmaktır. Bu yardımlar ile Avrupa'nın ABD'den yapacağı ithalat finanse edilmiş olacaktır (Akçay, 2007).

Yukarıda da belirtildiği üzere bu dönemin anahtar kavramı müdahale olmuş ve müdahale iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, uluslararası boyutta gerçekleştirilecek yardımlar çerçevesinde müdahalenin olanaklı kılınması, ikincisi ise, devlet müdahalesi ve planlamadır. Devlet müdahalesi ve planlama olguları, büyümenin başlatılması ve sürekliliği açısından bir yer tutar. Gelişmiş kapitalist ülkelerde planlama Keynesyen İktisat çerçevesinde şekillenmiş, az gelişmiş ülkelerdeki planlama anlayışında ise

uluslararası kurumların direktifleri etkili olmuştur. Zaten bu ülkelere yardım ve yabancı sermayenin girişi için DB'nin öngördüğü çerçeveye sahip bir kalkınma planlaması şart koşulmuştur. Böylelikle kapitalist sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmanın aracı olarak da planlama seçilmiştir (Akçay, 2007).

Bu noktada ilginç olan, Marshall Planı ile Avrupa'yı yeniden inşa edip Batı bloğunu güçlendirmeyi hedefleyen ABD'nin daha önce kalkınma planlaması uygulamamasına rağmen, yardım etmek için planlamayı şart koşmasıdır. ABD'den önce İngiltere de 1960'lara kadar bir plan uygulamadığı halde 1940 yılında İngiliz Hükümetinin kabul etmiş olduğu Sömürge Kalkınma ve Refah Yasası'nda koloni hükümetlerinin hızlı bir biçimde kalkınma planları yayınlaması gerektiğinin üstünde durulmuştur (Soyak, 2006).

Gelişmiş ülkelerin uyguladığı plan anlayışına ise en uygun örneklerden biri Fransa'dandır. Fransa'da müdahaleci kapitalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm hızıyla uygulanmıştır ve bu müdahalenin en belirgin şekli de yol gösterici planlama olmuştur. Yol gösterici planlama, kapitalizmi sarsan iktisadi krizleri önleyecek bir düzenleme aracı olarak görülmüştür. 1946-1952 yılları arası dönemi kapsayan ve Planlama Örgütü Başkanı Jean Monnet'in adıyla anılan ve ülkenin ilk planı olan "Monnet Planı", ulaşım, tarım, elektrik, kömür, çelik ve makine gibi ekonomide önemli bir yeri olan kilit sektörleri kapsamıştır. Fransa'daki planlama anlayışında devlet iktisadi yaşamda düzenleyici bir role sahip olup, özel sektörle bir arada çalışmıştır (Ölmezoğulları, 1998). Fransız planlaması "kapitalist planlama" anlayışı için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

3. 3. 2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Planlamaya İki Farklı Örnek: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, savaş koşullarının tüm olumsuzluklarını yaşamıştır. Savaş dönemi, Türkiye'de iktisadi yapının değişeceği sinyallerinin verildiği yıllar olmuştur. Bu dönemde devletçilik ve planlı sanayileşme sekteye uğramıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, savaş nedeniyle

uygulanamamıştır. Ayrıca savaşın etkisiyle, üretim azalmış, kıtlık başlamış, sanayi yatırımları durmuş ve harcamalar savunma sanayinde yoğunlaşmıştır (Soyak, 2006).

Savaş sonrasında dünyada değişen dengeler sonucunda Türkiye de uluslararası kapitalizme eklemlenme çabaları içine girmiştir. Bu çabanın ilk örneklerinden biri 7 Eylül 1946 tarihinde gerçekleştirilen devalüasyondur. Bu devalüasyonla birlikte TL, dolar karşısında yüzde 117 değer kaybetmiştir. Bu devalüasyon kararının alınmasında özellikle, Türkiye’den hammadde ithalatı yapan İngiltere ve ABD gibi ülkelerin baskısı da etkili olmuştur. Ancak bu baskı, o dönemki siyasiler tarafından uluslararası sisteme eklemlenme fırsatı olarak değerlendirilmiştir (Tören, 2007).

Dönemin bir diğer gelişmesi de planlama alanında yaşanmıştır. Önce, 1930’lardaki planların devamı niteliğinde ve daha kapsamlısı olan 1946 İvedili Sanayi Planı hazırlanmış ancak siyasi çevrelerinin Marshall Planı yardımlarından pay alma çabaları sonucunda uluslararası kapitalist sistemle uyumlu 1947 Türkiye Kalkınma Planı hazırlanmıştır.

3. 3. 2. 1. 1946 İvedili Sanayi Planı

1944 yılında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti tarafından hazırlatılan İvedili Sanayi Planı, adından da anlaşılacağı üzere sanayi ağırlıklı bir plan olup, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları’nın devamı niteliğindedir.

Ülkenin iktisadi bağımsızlığını korumayı temel hedef olarak alan plan, bu çerçevede sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarının geliştirilmesini içermiştir. Planın yöntem çalışmalarında Kadro Hareketinden Şevket Süreyya Aydemir ile İsmail Hüsrev Tökin yer almıştır¹⁸ (Tekeli ve İlkin, 2009).

İvedili Sanayi Planı’nın ilk planlarla benzeştiği yanlarla beraber farklılık gösterdiği noktalar da mevcuttur. Bunları Tekeli ve İlkin, (2009: 3) şöyle belirlemektedir: “*Bundan önceki planlar teker teker projelerin bir araya*

¹⁸ O dönem Aydemir, Sanayi Tetkik Dairesi Başkanı, Tökin ise Sümerbank Konjonktür Müşaviri’dir.

getirilmesinden meydana gelmiş olmasına rağmen, bu plan, kurulacak sanayinin hammadde bazları, tesis yerleri, iş ve ihtisas kadrosu, sosyal ihtiyaçları ve meselelerini tespit edecek durum esaslarına göre hazırlanmış yatırım ve finansman safhaları ile enerji bazları, ulaşım sistemi ve iktisadi reyonlaşma şartlarının bütün halinde etüdüyle mevcut yeni kurulacak sanayinin yurt içinde coğrafi dağılımını gösterecek biçimde, geniş kapsamlı bir iş planı şeklindedir. İkinci önemli fark, her sektörün talebinin hesaplanmasında kendini göstermektedir. Talep hesapları, bundan önceki planlarda yapılmış olduğu gibi, mevcut piyasa talebinin analizi ve bunun projeksiyonuna göre değil, normatif olarak alınmakta ve bunun için de ayrı bir politika istenmektedir. Üretim hedefleri, tüketim normlarına göre 10 yıllık olarak hesaplanmıştır. Böylece plan hem tüketimi, hem üretimi birlikte düzenlemiş olacaktır.”

Planda, finansman konusunda, eğer dış kaynaklardan yararlanılacaksa, bunun özel sermaye yolu ile değil, devlet tarafından alınacak krediler olması üzerinde durulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009).

Planda ağırlığın neden devlet sektörüne verildiği konusunda ise gerekçe olarak da kuralları devletin belirlediği ortamda bile özel sektörün kar etme amacı dışındaki alanlara duyarsız kalması verilmiştir (Sezen, 1999).

Ancak, plan beklenen ilgiyi görememiş ve iktidardaki CHP, planı uygulamaktan vazgeçerek yeni bir plan hazırlığına girişmiştir. Hazırlanacak olan bu plan önceki planlardan “keskin bir dönüşü” ifade etmektedir. Dünya ekonomisine entegre olma çabalarında İvedili Sanayi Plan’ın, bu çabaya ters düştüğü görülmüştür (Sezen, 1999). Çünkü dünya ekonomisinde Türkiye ve onun gibi az gelişmiş ülkelere biçilen rol “hammadde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı” olmaktır. Plan ise sanayileşmeyi hedeflediğinden biçilen rol ile bağdaşmamıştır.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu Sonrası CHP’den kopuşun başlaması ve Ocak ayında Demokrat Parti (DP)’nin kurulmasıyla birlikte, CHP artık siyasi alanda tek başına değildir. İvedili Plan’ın kendi çıkarlarına zarar verdiğini düşünen sermaye

sahiplerinin de DP'ye destek vermesi, İvedili Plan'dan vazgeçişin içsel bir nedenidir (Tekeli ve İlkin, 2009).

3. 3. 2. 2. Dünya Kapitalizmine Eklemlenme Aracı Olarak 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı)

1946 yılında yapılan seçimlerden sonra Saraçoğlu Hükümeti yerine kurulan Recep Peker Hükümeti hem Bretton Woods sistemine girebilmeye hem de ABD ve onun önderliğinde kurulmuş olan uluslararası kuruluşlardan dış yardım almaya çaba göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda yapılan ilk iş, 7 Eylül 1946 devalüasyonu olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2009).

1947 yılında ABD Başkanı Truman, Avrupa'ya geniş kapsamlı bir yardım çerçevesinde, bu yardımın bir parçası olarak, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet tehdidi altında gördüğü için Yunanistan ve Türkiye'ye (Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye 100 milyon dolar) destek öngörmüştür. Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanı'nın adıyla anılacak olan Marshall Planı oluşturulmuş ve bu yardım planına dahil olmak isteyen ülkelere iki madde şart koşulmuştur. Bunlar, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)'ne üye olmak ve ABD ile iktisadi işbirliği konusunda bir anlaşma imzalamaktır. Bu anlaşmayı yapan ülkeler bir kalkınma planı uygulamayı kabul etmiştir (Sezen, 1999).

Bu çerçevede Türkiye de anlaşma gereğince, 1946 İvedili Sanayi Planı'nı devre dışı bırakarak dış çevreler tarafından olumlu görülecek yeni bir plan hazırlığına girişmiştir. Plan hazırlama görevi de İktisat Vekaleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığındaki, devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden Türkiye Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşan kadroya verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009).

Dış yardım ve sisteme eklemlenme amacı dahilinde planın öncelikleri de uluslararası duruma göre belirlenmiştir. Marshall Planı ile Türkiye'ye yapılması beklenen yardımın hedefi, tarımsal üretim kapasitesini arttırarak, Türkiye'nin OEEC üyesi ülkelerin ham madde ve yiyecek maddeleri talebini karşılamasıdır. Planda da

tarıma ve ulaştırmaya öncelik verilmiş, sanayileşme arka plana itilmiştir (Sezen, 1999). Böylelikle 1930’lardan beri gelen sınai kalkınma hedefi yerini zırai kalkınmaya bırakmış, Türkiye uluslararası kapitalist sistemin biçtiği ham madde ihracatçısı rolüne razı olmuştur.

Planda, sektörlerin öncelik sıraları şu şekilde verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 17): 1. Tarım, 2. Ulaştırma, 3. Büyük Su işleri, 4. Enerji, 5. Demir-Çelik, 6. Çimento, 7. Madenler, 8. Sanayi. Planda iktisadi sektörler ile altyapı sektörlerine yer verilmiş olup eğitim, sağlık gibi sosyal içerikli sektörler plan dışında bırakılmıştır.

Ekonomide ağırlığın özel kesime verileceği kararlaştırılmıştır. Bu da planda şu cümlelerle yer almıştır (Tekeli ve İlkin 2009: 51): *“Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın dayandığı ana fikirlerden biri de; yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilecek her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayelere hasredilmesi prensibidir.”*

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere 1947 Planı’nda, önceki planlara göre özel sektör önem kazanmış ve devletin, onların özgür girişimini desteklemesi ve onların başarılı olduğu alanlardan çekilmesi öngörülmüştür.

Tablo 3-4: 1947 İktisadi Kalkınma Planı Yatırım Miktarları (1000 TL),

Sektör	İç Ödeme	Dış Ödeme	Toplam	%
Tarım	332.000	280.000	612.000	16,4
Ulaştırma	848.000	779.000	1.628.355	43,7
Büyük Su İşleri	142.659	12.341	155.000	4,2
Enerji	270.200	327.200	597.400	16,0
Demir-Çelik	35.000	93.290	128.290	3,4
Çimento	12.000	11.000	23.000	0,6
Maden	34.950	24.800	59.750	1,6
Sanayi	237.317	287.705	525.022	14,1
Toplam	1.912.981	1.815.836	3.728.817	100,0

(Tekeli ve İlkin, 2009: 22)

Tablo 3-4'te görüldüğü gibi, planın gerçekleştirilmesi için toplam 3.728.817.000 TL'lik bir yatırım öngörülmüş ve bu miktarın 1.815.836.000 TL'lik kısmı dış yardımlara dayandırılmıştır. Bu bağlamda 648 milyon dolarlık dış kredi talebinde bulunulmuştur.

Plan dönemi için (1948-1952) öngörülen yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 8'dir. Kişi başına ortalama gelirin plan dönemi sonunda 388 TL'den 503 TL'ye yükselmesi beklenmiştir. Ancak OEEC'nin planla ilgili raporunda, planın birçok kısmının Avrupa Kalkınma Programı'nın kapsamı dışında kaldığı için, Avrupa kalkınmasına doğrudan etki edecek kısımların dikkate alınacağı belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009).

Türkiye'nin, yardım talebinde bulunan 16 ülkeden, yardım alamayan tek ülke olması içeride CHP Hükümetini zora sokmuştur. DP muhalefetinin de elini güçlendirmiştir. DP, bu durumdan yararlanarak, hükümetin ülkenin ekonomik yapısını ABD'ye yanlış tanıttığını ve bu nedenle yardım alınamadığını savunmuş ve bu konuda suçluların cezalandırılmasını istemiştir (Tekeli ve İlkin, 2009).

1948 yılına gelindiğinde, ekonomideki gidişatta olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Devletçilik döneminin başladığı 1930'dan itibaren sadece 1938'de dış ticaret açığı veren Türkiye, 1947 yılında tekrar açık vermiştir. Türkiye ayrıca, elindeki altın ve döviz rezervinin de büyük bir kısmını harcamak durumunda kalmış, kötü hava şartları nedeniyle de tarımsal üretimde bir düşüşle karşılaşmıştır. Bu tür gelişmelerle birlikte hükümet, planı tekrar düzenleme çabası içine girmiş ve ilk olarak plandan sanayi, maden ve enerji yatırımları, on yıllık programa aktararak çıkartılmıştır. Yani bu sektörler beş yıllık kalkınma planı kapsamında çıkartılmıştır. Bunun ardından "5 Senelik Tarımsal Kalkınma Programı" hazırlanmış ve böylece hükümet iç ve dış çevreleri memnun edecek bir karar almıştır. Yardımdan pay alma uğraşısı içinde olan hükümet Marshall Planı yardımından 10 milyon dolarlık bir kredi alabilmiştir ve hükümet bunu başlangıç sayarak yarımaların devamının geleceğini düşünmüştür.

3. 3. 3. Plansız Kalkınma Dönemi: DP'li Yıllar

1946 İvedili Sanayi Planı gibi 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı da rafa kaldırılmış ve Türkiye yıllar sonra, plansız bir süreç içerisine girmiştir. 1950 yılında yüksek bir oy oranı ile iktidara gelen Demokrat Parti ile artık devletin iktisadi hayattaki konumu 1930'lu yılların devletçiliğiyle keskin bir çizgide ayrılmış, ancak işler DP'nin istediği gibi gitmeyince 1954 sonrasında, devlet yine ekonomide ağırlık kazanmıştır.

DP'nin iktisadi çizgisinde devlete ekonomide çok yer yoktur, ekonomide özel girişim ve sermayenin etkinliği esastır. DP'nin devlete verdiği görev, özel sektörün güvenli bir ortamda yatırımlarını gerçekleştirmesini sağlamak için gerekli önlemleri almaktır. DP anlayışına göre devlet, yalnızca özel sektörün girmediği ve kamu hizmeti niteliğine sahip alanlarda işletmeci olabilecektir. Yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi amacı ile de ulusal kalkınmada öncelik tarıma verilmiştir. DP'ye göre, ülkenin büyük çoğunluğunun tarımla geçinmesi ve milli gelirdeki en yüksek paya tarımın sahip oluşu nedeniyle hedeflenen kalkınma tarımsal kalkınmadır. Buna göre; DP'nin ekonomideki tercihlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Kalkınmada tarım, girişimcilikte özel kesim, yatırım kaynaklarında yabancı sermaye, uluslararası ilişkiler de ise ABD (Sezen, 1999).

Planlama konusunda ise DP'nin düşüncelerini Sezen (1999: 166) şöyle aktarmıştır:

“DP'nin planlı bir ekonominin düşüncesine bile tahammülü yoktur. Bu tahammülsüzlük yalnızca devlet müdahalesinin olmadığı, piyasanın kendi işleyişine bırakıldığı bir ekonomik siyasa tercihinin ürünü değildir. DP yöneticilerine göre planlı bir ekonomi totaliter rejimlere özgüdür, komünizmle özdeşdir. Oysa Türkiye demokratik bir ülkedir. Kaldı ki, Türkiye'nin örnek aldığı dost ve müttefiki ABD ve diğer Avrupa ülkeleri planlı bir ekonomi olmadan kalkınmalarını gerçekleştirmişlerdir.”

DP'nin ilk yıllarında Kore Savaşı'nın refah etkisi (tarımsal fiyatların yükselmesi) ve tarımdaki uygun iklim şartları, ekonomide olumlu bir hava sağlamıştır.

Ancak dönemin ortalarına doğru bütçe açıklarında ve dış borç miktarlarındaki artış ile yanlış yatırımlar ekonomiyi bunalıma doğru sürüklemiştir. Dış ödemeler dengesinin açık vermesi de döviz sıkıntısına neden olmuştur. Bu noktadan sonra da DP, iktidara geldiğinden beri savunduklarını terk etmek zorunda kalmıştır (Soyak, 2006; Özcan, 2008). Bunu Boratav (2008:108-109) şöyle ifade etmektedir: “-Devlet işletmelerinin özel sektöre devri- sloganıyla iktidara gelmiş olan Demokrat Parti, bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır. Kamu yatırımlarının milli hasıla içindeki payı belirgin bir biçimde artmıştır. Özel sermaye birikimine öncelik veren ve en gevşek anlamıyla “kalkıncı bir felsefeye bağlılık dışında belli bir iktisat politikası olmayan Demokrat Parti, bu dönemde, el yordamıyla, kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimi lehine ne kadar hayati bir rol oynayabileceğini keşfetmiştir. Böylece, sanayileşmenin muharrik gücü olan devlet kesiminin simgelediği devletçi modele kamu kesiminin nicel boyutları bakımından benzeyen; ancak, devlet kesiminin özel sektöre destek niteliğinin ön plana çıkması nedeniyle ondan farklılaşan yani bir karma ekonomi anlayışı yerleşmiştir.”

1954 yılından itibaren DP, dış ticarete kontrollere ve korumacılığa yönelmiştir. Bunun nedeni, serbest ticaret mekanizmasının sürekli ve giderek büyüyen miktarlarda dış açığa yol açması ve dış yardım kredilerinin temininde sağlanan güçlüklerdir. Ancak, IMF’nin başını çektiği dış baskılar, bu sorunun korumacılıkla değil dünya ekonomisi ile bütünleşmenin devam ettirilmesiyle çözülmesi gerektiği üzerineydi. Ancak DP birkaç yıl IMF telkinlerine direnmeyi tercih etmiş, dış ticarete liberasyona dayalı istikrar programı yerine Milli Koruma Kanunu’nu yeniden yürürlüğe koymuştur (Boratav, 2008). Ancak, iktisadi kalkınmayı büyük ölçüde uluslararası finans kuruluşlarından gelen dış kaynaklara bağlamış olan DP, bunalımdan çıkış yolu olarak tekrar bu kuruluşlarının reçetelerine uymuştur (Soyak, 2006). Öyle ki, 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF ile ilk stand by anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; TL devalüe edilmiş, ara ve yatırım malları ithalatı öncelik kazanmış, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nin ürettikleri ürünlerin fiyatlarına zam yapılması kararlaştırılmıştır (Özcan, 2008).

Ayrıca, dış ticaret kontrollerinin gevşetilmiş, Milli Koruma Kanunu’nun uygulanması durdurulmuştur. Bu kararlar karşılığında ABD ve diğer Batı ülkeleri, 600

milyon dolarlık dış borcun ertelenmesini kabul etmiş ve 359 milyon dolarlık yeni kredi taahhüdü vermişlerdir (Boratav, 2008).

Bunula birlikte bu yardımların hangi yatırımlarda kullanılacağını görmek amacıyla ABD ve finans kuruluşları, Türkiye'nin planlama çalışmalarına yeniden başlamasını şart koşmuştur. Plan hazırlıkları için 1958 yılında Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş ve planlama çalışmaları yapmak üzere J. Tinbergen öncülüğünde bir heyet Ankara'ya gelmiştir. Ancak ülkede hem siyasi hem de iktisadi bunalım devam edince 27 Mayıs 1960 İhtilali gerçekleşmiştir (Soyak, 2006).

Döneme genel olarak bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni konjonktürde hegemon güç ABD olmuş, birçok sömürge bağımsızlıklarını kazanarak ulus devlet halini almıştır. ABD, sermayesini uluslararasılaştırmak ve Sovyetler Birliği'ne karşı Batı bloğunu güçlendirmek amacıyla çalışmalara başlamış ve 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı ile kurulan IMF ve Dünya Bankası, bu çalışmaların yürütücüleri olmuştur.

Türkiye'de ise savaş sonrası ortamda, uluslararası kapitalist sisteme entegre olma çabaları baş göstermiştir. O nedenle de 1946 yılında açıklanan İvedili Sanayi Planı uygulanma imkanı bulamamıştır. İvedili Plan, birinci ve ikinci planlar gibi iktisadi kalkınmayı sanayileşmeye bağlayan ve bunun da devlet eliyle gerçekleşmesi gerektiğini anlatan bir belgedir. Ancak dünya kapitalizminde Türkiye gibi az gelişmiş ülkelere biçilen rol, ham madde ihracatçısı, sınai ürün ithalatçısı olmaktır. Bu bağlamda da tarıma dayalı bir kalkınma modeli benimsemeleri gerekmiştir. Sisteme entegrasyon için ilk olarak 1946 yılında devalüasyon yapılmıştır. Ayrıca Türkiye, 1947 yılında IMF, Dünya Bankası ve OEEC'ye üye olmuştur.

Türkiye de hem sisteme eklemlenmek hem de Marshall Planı çerçevesinde verilecek olan yardımlardan pay almak amacıyla, İvedili Plan yerine, tarımsal üretime öncelik veren, Vaner Planı olarak da adlandırılan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlamıştır. Bu planla birlikte sanayileşme amacı arka plana atılırken tarım ve ulaştırma ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca planda, özel sektörün ekonomide daha hakim

olması vurgulanmış ve devletin özel sektörün yatırım yapması için gerekli ortamı yaratması görevine sahip olduğu belirtilmiştir. Planın uygulanması için gerekli olan yatırımın neredeyse yarısı için dış yardımlara bel bağlanmıştır. Ancak, Vaner Planı, dış kuruluşlarca yeterli bulunamamış ve Türkiye beklenen yardımı alamamıştır. Plan da rafa kaldırılan bir belgeden öteye gidememiştir.

Hem yardımlardan pay alamama hem de iktisadi sıkıntılar, 1950 yılında iktidarın değişmesine neden olmuştur. Yıllardır süregelen CHP Hükümetleri yerine artık DP Hükümeti gelmiştir. Özel sektör girişimini destekleyen ve devletin ekonomiden mümkün olduğunca elini çekmesini öngören DP, planlamaya da komünizmin ürünü olduğu gerekçesiyle sıcak bakmamıştır. Ancak iktidarlarının ortalarında karşılaşılan iktisadi sorunlar, yeniden devletin ekonomideki rolünün artırılmasını gerektirmiş, yeni KİT'ler kurulmuş, Milli Koruma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe konulmuş, dış ticarete kontroller başlatılmıştır. Bir süre sonra ise dış baskılara dayanamayan DP Hükümeti, 1958'de IMF ile anlaşma imzalayarak tekrar dış ticarete liberasyona dönmüştür.

Tablo 3-5: DP Döneminde Dış Ticaret, Cari Fiyatlarla, Milyon Dolar

	İthalat	İhracat	Açık (-), Fazla (+)
1950	285,6	263,4	-22,2
1951	402	314	-88
1952	555,9	362,9	-193
1953	532,5	396	-136,5
1954	478,3	334,9	-143,4
1955	497,6	313,3	-184,3
1956	407,3	304,9	-102,4
1957	397,1	345,2	-51,9
1958	315	247,2	-67,8
1959	469,9	353,7	-116,2
1960	468,1	320,7	-147,4

(DİE, 2001: 404)

Tablo 3-5'te de görüldüğü üzere, DP döneminde dış ticarete sürekli olarak açık verilmiş olup ithalatın artış nedeni, yabancı sermaye ve dış yardımlarla beraber artan tüketim malları talebidir. Genişleyen para sermayenin yarattığı gelir artışı ve hızlı kentleşme, ithalatla karşılanan tüketim mallarının talebini artmıştır. Ayrıca izlenen

iktisadi politikada birçok girdinin ithalat ile karşılanması da bu dış ticaret açıklarının bir diğer nedeni olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2004).

Türkiye ihracatının da geleneksel tarım ürünlerine dayalı olması ve bunların dış talep esnekliğinin sanayi ürünlerinden düşük olması nedeniyle, ihracat ithalatı yakalayamamıştır.

Sonuç olarak, uluslararası kapitalist sisteme eklemlenme sürecinde Türkiye ekonomisi, hükümetlerin beklediği bir performans izleyememiştir. 1930’lu yıllardan kalan nispeten daha sağlam dış ticaret yapısı da bozulmuş ve sürekli olarak dış açıkların verileceği ve bu açıkların 21. yüzyıl Türkiye’sinde de devam edeceği bir süreç başlamıştır.

DP’nin iktidarının son yıllarında artan iktisadi ve siyasi bunalım çerçevesinde 27 Mayıs 1960 İhtilali gerçekleşmiş ve bundan sonraki süreçte dünya kapitalizminin parçası olma konusunda çalışmalar farklı bir boyutta ilerlemiştir. Bu sürecin aracı da kalkınma planlaması olmuş ve böylece planlama tekrar gündeme oturmuştur.

3. 4. Planlı Kalkınma Yılları

3. 4. 1. Planlama Çalışmalarının Başlaması: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin Kuruluşu

27 Mayıs İhtilali sonrası, askeri rejim hükümeti, ekonomideki mevcut sorunların çözümü için planlı bir sisteme geçilmesi gerektiğini düşünmüş ve çalışmalar başlatmıştır. 20 Haziran 1960 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu’nda bu çalışmalara yönelik olarak, “bütün devlet yatırımlarının bir plan çerçevesinde yapılması amacıyla bir planlama dairesinin oluşturulması” kararı alınmıştır. Bunun devamında, 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (Akçay, 2007).

DPT’nin kuruluşu ile ilgili 91 sayılı kanunun ikinci maddesinde, kurumun görevleri, şöyle belirtilmiştir (DPT, 1973: 44):

- a. Memleketin tabii, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tam bir şekilde tespit ederek takip edilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tayinde Hükümete yardımcı olmak;
- b. Muhtelif bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak;
- c. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak;
- d. Planların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseselerle mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak;
- e. Planın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklik yapmak;
- f. Özel sektörün faaliyetlerin planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek.

Aynı kanunda DPT'nin teşkilat yapısına ilişkin olarak, DPT'nin Yüksek Planlama Kurulu ve Merkez Teşkilatı'ndan oluştuğu belirtilmiştir. Bunlardan Yüksek Planlama Kurulu'nun görevi, iktisadi ve sosyal politika kararlarında Bakanlar Kurulu'na yardımcı olmak, hazırlanacak planları Bakanlar Kurulu'na sunmadan önce, belirlenen hedeflere uygunluğu konusunda incelemektir. Kurul, Başbakan, Bakanlar Kurulunca atanacak olan üç bakan, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı ve Koordinasyon Dairesi Başkanı'ndan oluşmaktadır (DPT, 1973).

Merkez Teşkilatı'nın bölümlerinden olan İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı'nın görevi, planlama için gerekli araştırmalar yaparak, kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamaktır. Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı'nın görevi, ülkenin sosyal problemlerini inceleyip, bunların çözümü için kısa ve uzun vadeli planlar hazırlamak olup, Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'nın görevleri ise şöyle belirlenmiştir (DPT, 1973: 45-46):

- a. Devlet teşkilatında ve özel sektörde planın gerçekleşmesini kolaylaştıracak idari, mali ve hukuki tedbirleri tespit ve tavsiye etmek,
- b. Tatbik mevkiine konan plan ve programların icrası sırasında gerekli takip ve koordinasyonu sağlamak, icabında bu maksat için muhtelif daire ve teşekküllerin yüksek seviyede sorumlu temsilcilerinin katılacağı komisyonları toplamak,
- c. Tatbikatın üçer aylık devre raporlarını icra organlarından alıp tevhit ve değerlendirerek neticeleri ilgililere sunmak, ahenk sağlayıcı tedbirlerin yürürlüğe konmasını takip etmek,
- d. Plan ve programların tatbikatının aksadığı sahalarda ve organizasyon ve metot incelemelerinin öncelikle yapılmasını sağlamak.

Görüldüğü üzere DPT, siyasi iktidarların aldığı kararlar çerçevesinde onlara yardımcı olan, tavsiyelerde bulunan ve müşavirlik yapan bir kuruluş olarak deklare edilmiş ve hükümetin kabul ettiği hedefler doğrultusunda plan hazırlama görevine sahip olan bir organ olarak ortaya çıkmıştır (Akçay, 2007).

3. 4. 2. Planlı Kalkınmanın Temel Noktaları

DPT kurulduktan yaklaşık 10 ay sonra kabul edilen 1961 anayasasının 41. Maddesi uyarınca kalkınma planları yapma görevi devlete verilmiş ve 129. Madde ile DPT “anayasal bir kuruluş” haline getirilmiştir. Bu da DPT’ye ayrıcalıklı bir konum kazandırmış ve DPT Müsteşarı adeta bir Başbakan Yardımcısı niteliğine kavuşmuştur (Mıhçı, 2001).

Planlama kurumu ve planlama olgusunun bu denli önemslenmesinin arkasında, DP’nin izlemiş olduğu plansız yolun sonuçları ile uluslararası kuruluşların planlama istekleri vardır. 1960 sonrası başlanan planlı kalkınma çalışmaları, ulusal kaynaklara, iktisadi bağımsızlığa dayandırılmamıştır. Bu noktada 1930’lu yılların planlama anlayışından farklılıklar içermiştir. Çünkü 1930’larda genç cumhuriyet, kendine yeterliği benimseyerek özgür ve bağımsız kalkınma gayreti içerisine girmiş, 1960’lara gelindiğinde ise uluslararası kapitalizmine eklemlenmek uğruna planlama dışı bağımlı

olarak gerçekleştirilmiştir. Yani, ulusal kalkınmanın ulusun kendi gücüyle gerçekleştirebileceği anlayışı terk edilmiş ve kalkınma uluslararası desteğe bağlanmıştır. Aslında bu yeni bir olgu olmayıp İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında da bu terk ediliş ile karşılaşmıştır. Planlama artık, dış kaynaklardan yararlanmanın bir aracı haline gelmiştir. İktisadi bağımsızlık hedefi yerine uluslararası ekonomik işbirliğinden yararlanma hedefi benimsenmiştir (Sezen, 1999). Öyle ki, kalkınma işi nasıl yapılacak sorusuna verilen cevaba göre, gelişmiş ülkeler hangi yoldan yürümüşse o yoldan yürümek gereklidir. Bunun için gayret etmelidir ki gelişmiş ülkeler ancak gayret eden ülkelerin elinden tutarlar (DPT, 1973).

Kalkınma planlarının amacı, Keynesyen iktisat çerçevesinde kapitalizmin iyi işlemlerini sağlamak olmuştur. Planlarda temel belirleyici değişken olarak iktisadi büyüme benimsenmiş ve kalkınma büyüme ile özdeşleştirilmiştir. Planlar, kamu kesimi için emredici, özel sektör için ise özendirici ve teşvik edici bir niteliğe sahiptir. Planlarda, iktisadi kalkınmanın temel sektörü ve sürükleyicisi olarak sanayileşmeye yer verilmiştir. Özellikle ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmek istenmiş olup sanayileşmenin genel stratejisi, dışa bağımlı ekonomik yapıdan kurtulmak amacıyla ithalat yerine yerli üretimi özendiren, korumacı, iç pazara dönük ithal ikameci uygulamalar olmuştur. Bu strateji, 1960'ların planlarını 1930'lardaki planlarla benzeştirir (Mıhçı, 2001).

3. 4. 3. Kalkınma Planları

Dönemin planları nitelik bakımından geçmiş planlama çalışmalarına göre farklılık gösterir. 1930'lardaki birinci ve ikinci planlar ile ivedili sanayi planları sektörel nitelik taşıırken, 1960'lardakiler ise kalkınma planlarıdır. Kalkınma planları, sadece ekonomik değil, toplumsal gelişmenin de tüm yönlerini içermiştir.

İthal ikameci sanayileşme dönemi olarak adlandırılan 1963-1980 yılları arasında dört tane plan hazırlanmıştır. Bu planlar ve kapsadığı yıllar şu şekildedir:

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983

Tablo 3-6: Kalkınma Planlarının Hedeflenen ve Gerçekleşen Büyüme Hızları, %

Planlar	BBYKP 1963-1967	İBYKP 1968-1972	ÜBYKP 1973-1977	DBYKP 1979-1983
Hedeflenen Büyüme Hızı	7.0	7.0	7.9	8.0
Gerçekleşen Büyüme Hızı	6.6	6.3	5.7	1.7

(DPT)

Yukarıda da belirtildiği üzere, kalkınma planlarının temel değişkeni büyüme olmuş ve planlarda belli bir büyüme hızı hedeflenmiştir. Tablo 3-6’da dönem içinde hazırlanan dört planın hedeflenen ve gerçekleşen büyüme hızları yer almıştır. Büyüme hızı hedefine en çok yaklaşan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı olmuştur.

3. 4. 3. 1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP): 1963-1967

Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin ileri bir yaşam seviyesine ulaşmasının ancak uzun süreli ve sürekli olan bir kalkınma çabası ile gerçekleşeceği söylenen planda, kararlı ve dengeli bir iktisadi ve sosyal gelişme hedeflenmiştir. Bu çerçevede planda on beş yıllık bir uzun dönem perspektifi ile hareket edilmiştir (DPT, 1963).

Birinci Plan ile on beş yılda ulaşılması beklenen hedefler; *“Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan her sahada yeter sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknik mütehassısın yetiştirilmiş olması, yüzde 7' lik bir gelişme hızının sağlanması, İstihdam meselesinin çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi”* şeklindedir (DPT, 1963: 33).

Planda, on beş yıllık hedefler doğrultusunda, ülke ekonomisinin uzun süreli gelişmesinde sürükleyici sektörün sanayi olacağı belirtilmiş ve tarımda yüzde 4,2,

sanayide yüzde 12,9 dolaylarında yıllık büyüme artış hızları hedeflenmiştir (DPT, 1963).

1962-1967 arası on beş yıllık dönemde, ulusal gelirden tarımın payının yüzde 43,8'den yüzde 29,4'e düşürülmesi, çalışan nüfusta tarımda çalışanların oranının yüzde 77,4'ten yüzde 58,1'e düşürülmesi, sanayide çalışanların oranının yüzde 9,8'den yüzde 15,6'ya, hizmet sektöründe çalışanların oranının ise yüzde 12,8'den yüzde 26,3'e çıkartılması hedeflenmiştir (DPT, 1963).

Planda sadece ekonomik büyüme hedeflenmemiş, bununla birlikte bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermek ve köy (toplum) kalkınmasını gerçekleştirmek de hedefler arasına girmiştir.

Bölgelerarası gelişmişlik farkını gidermek konusunda planda şöyle belirtilmiştir (DPT, 1963: 527): *“Yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılışında bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esasları göz önünde bulundurulacaktır. Türkiye’de bölgeler arasında iktisadi faaliyet hacmi ve gelir seviyesi bakımından büyük farklar vardır. Dengeli bir kalkınmanın unsurlarından biri de bölgeler arasındaki büyük eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Bu itibarla yatırımların bölgelere dağılışında böyle bir dengeye götürecektir şekilde hareket etmek gereklidir.”* Toplum kalkınmasını gerçekleştirmek için ise şu hedefler koyulmuştur: *“Mahalli topluluklarda halkın meseleleri anlamasını, bunlara elbirliğiyle çözüm yolları aramasını, bunun için kaynaklarını harekete geçirmesini ve idareden bu şekilde hazırlanmış programlar istemesini sağlamak, her çeşit eğitimle halkın çalışmalarında daha verimli olmasını sağlamak, üretkenliği ve üretimi artırmak, çeşitli hizmetlerin daha verimli ve ucuz yapılmasını sağlamak, programlarda ve bunlar için gerekli yatırımlarda işgücünün iyi bir şekilde değerlendirilmesine dikkat etmek, fazla işgücünün kullanılması esasına dayanan özel programlar hazırlamak (DPT, 1963: 104).”*

Planın dış ticarete genel ilkesi ise, uluslararası uzmanlaşma ve işbirliği ile sağlanacak tüm olanaklardan olabildiğince yararlanmaktır (Altıok, 2011).

Dış ticarete belirlenen hedefler planda şu şekilde belirtilmiştir (DPT, 1963: 509): *“Bugüne kadar bir duraklama gösteren ihracat gelirimizin artırılması şarttır. Bunun için geleneksel ihraç mallarımızın satışını mümkün olduğu kadar arttırmak, bunları daha fazla işlenmiş olarak ihraç etme yolları aramak, dış talebi diğerlerine oranla fazla artış gösteren yeni malları dış piyasalara arz ederek ihracatımızın yapısını değiştirmek gerekecektir. İthalatımızda, kalkınma çabasına paralel olarak önemli artışlar beklenmelidir. Yeni yatırımlar ve bugünkü tesislerin bakım ve idamesi, önemli ölçüde yatırım malı talebi yaratacaktır. Gelişen sanayiın daha çok yerli ham madde talep edecek şekilde kurulmasına çalışılacaktır. Ancak verimli çalışan ve yabancı mallarla mutlak olarak rekabet edebilecek şekilde işlemesini istediğimiz faaliyet kolları ham madde ithalâtı talebinde bulunacaktır. Ayrıca yükselen gelir seviyesinin, belirli bir ölçüde tüketim malları ithalatı talebi yaratacağı kabul edilmektedir. Dış ticaret politikasının hedefi bu talebi yapabildiği kadar kontrol altında bulundurmak, ikame edilebilir ithalatın ikamesini ve yerli hammadde kullanılmasını sağlayarak ithalatta tasarruf sağlamak olacaktır.”*

Bu şekilde, planda ithalatın mümkün olduğunca yerli üretimle ikame edilmeye çalışılacağı ve ihracat yapısının da değiştirilerek işlenmiş ürün ihracatının arttırılmasının hedeflendiği görülmektedir.

Planda, kamu kesiminin temel olarak altyapı yatırımlarına yönelmesi gerektiği ya da özel sektörün yatırım yapamadığı ancak ülke için önemli olan alanlar ile KİT’lerin verimliliğini arttıracak yatırımlarda bulunacağı belirtilmiştir. Planda ayrıca, sanayinin teşvik edilmesi için üretimi gerekli olan ya da önerilen malları üretenlere kredi kolaylıkları gösterilmesi, montaj sanayinde yerli girdi oranını arttıracak, özendirerek vergi kolaylıklarının sağlanması ve kalkınmasına öncelik verilen yerlerde yatırım indiriminin daha yüksek olarak uygulanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, ihraç edilen sınai ürünlerin imalatında kullanılan ithal girdilerden alınan gümrük vergilerinin geri verilmesi gibi ihracatı kolaylaştıracak ve özendirerek önlemlerin de alınacağı planda yer almıştır. Tüm bu uygulamalarla tipik bir ithal ikameci anlayışın uygulanacağı görülmüş olup, sıkı para ve maliye politikalarıyla bu ithal ikameciliğin gerçekleşmesi önünde engel olabilecek enflasyonist ve deflasyonist eğilimler kontrol altına alınmak istenmiştir.

(Altıok, 2011). Plana göre (DPT, 1963: 43), “Maliye ve para politikaları, kaynakların tam olarak kullanılmasına ve en iyi şekilde tahsisine engel olacak enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin gelişmesini önleyecektir. Kamu yatırımları enflasyon yaratmayacaktır. Bu yatırımlar, vergiler, borçlanmalar, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış alemden sağlanacak kaynaklarla finanse edilecektir. İlâve iç kaynakların sağlanması için mümkün ve gerekli yeniden düzenleme tedbirleri alınacaktır. Para ve kredi politikaları, özel sektör yatırımlarının gerçek kişi ve müessese tasarrufları ile finansmanını mümkün kılacak şekilde tespit edilecektir. Özel sektör için yapılan yatırım tahminlerinde bu sektörün tasarruf yaratma gücü esas alınmıştır. Özel sektörden geçmiş yıllardakinden daha fazla bir yatırım çabası beklenmektedir, istikrarlı bir ekonomik düzende bazı teşvik tedbirleriyle bunun gerçekleşmesinin mümkün olduğu kabul edilmektedir.”

Planda, planlı bir ekonomik gelişmeyi tercih etmenin sebebi olarak, kaynakların tahsisinde piyasa ekonomisinin her zaman gerçekleştiremediği dengeyi kurmak verilmiş ve üretim kapasitesinin iç ve dış talebe göre geliştirileceği belirtilmiştir (DPT, 1963).

BBYKP, devletin ve özel sektörün bir arada bulunduğu karma ekonomik yapının planıdır. Hedeflerin gerçekleşmesinde temel rol devlette olup, özel kesim ve devletin birbirini tamamlayacağı ve özel kesimin devlete, hedeflerin gerçekleşmesi konusunda yardımcı olacağı belirtilmiştir (DPT, 1963).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “uluslararası plancılık piyasasının gözde ismi¹⁹” Tinbergen’in aşamalı planlama yöntemine göre hazırlanmıştır. Bu yöntemle göre, ekonomi birbiriyle iki yönlü ilişkiye sahip üç ölçekte incelenmektedir. Yönteme göre, her aşamada kalkınma politikalarıyla ilgili çeşitli kararlar alınabilir. Ancak, stratejik olan kararlar ilk aşama olan makro kesimde alınan kararlardır. İkinci ve üçüncü aşamada alınan kararlar, ilk kararları destekleyici niteliktedir. Birinci aşamanın konusu, gelir, tüketim, tasarruf, yatırım, ihracat, ithalat gibi makroekonomik büyüklükler ve bunların arasındaki ilişkidir. İkinci aşamada, hedeflerin bir dengesizlik olmadan

¹⁹ Küçük (1971: 238)’ün kullandığı bir nitelemedir.

sağlanması amaçlanmaktadır. Üçüncü aşamada ise, kıt olan kaynakların en etkili kullanım yolları araştırılmaktadır (Küçük, 1971).

Tablo 3-7: BBYKP’de İthalat ve İhracat Tahminleri ve Gerçekleşen İthalat ve İhracat (Milyon Dolar)

Yıllar	Tahmini İthalat	Gerçekleşen İthalat	Tahmini İhracat	Gerçekleşen İhracat
1963	567	687.6	347.8	368
1964	627	537.2	374.3	410.7
1965	630	571.9	393.5	463.7
1966	674.9	718.2	427.2	490.5
1967	704	684.6	457.2	522.3

(DPT, 1963)

Tablo 3-7’de verilen, planın tahmini ithalat ve ihracat rakamları ile gerçekleşen ithalat ve ihracat miktarlarına bakıldığında tahmin edilen ve gerçekleşen miktarların birbirine çok yakın olmadığı görülmektedir.

Tablo 3-8: BBYKP Döneminde Temel Makroekonomik Göstergeler (1963-1967)

Yıllar	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon (%)	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	Dış Ticaret Açığı	Dış Borçlar (Milyon Dolar)
1963	9,7	4,3	687.6	368.0	-319.6	
1964	4,1	1,2	537.2	410.7	-119.5	964
1965	3,1	8,1	571.9	463.7	-107.2	1051
1966	12,0	4,8	718.2	490.5	-227.7	1149
1967	4,2	7,6	684.6	522.3	-162.3	1286
1963-1967	Hedeflenen:7,0 Gerçekleşen:6,7	5,2	3.200.0	2.255.4	-944.6	

(DPT, 1963)

BBYKP döneminde, daha önce ithal edilen sanayi mallarının yurtiçinde üretimi için yapılan teşvikler ve ithalat yasakları nedeniyle, ithalatta bir yavaşlama meydana gelmiştir. Ama yine de özellikle ara ve yatırım malları ile enerjideki ithal bağımlılığı devam ettiği için, dış ticaret açığı devam etmiştir (Tablo 3-8).

BBYKP dönemi boyunca büyüme hızının en yüksek olduğu yıl 1966 yılıdır. Dönemin hedeflenen büyüme hızı yüzde 7 olup gerçekleşen büyüme yüzde 6,7'dir. Büyüme rakamları konusunda hedefe yaklaşılmıştır.

Büyüme rakamının hedefin altında olmasının sebebi olarak, planın finansmanı için beklenen dış kaynakların yeterince sağlanamaması, yatırım miktarlarında düşüşün olması gösterilmektedir (Altıok, 2011).

Plan uygulanmaya başlamadan, 1962 yılında dolaşımdaki para 4.527.000 TL iken 1967 yılında 8.714.000 TL'ye yükselmiştir. Aynı şekilde plan döneminde döviz kuru sabit tutulurken enflasyon oranı yüzde 4,3'ten yüzde 7,6'ya çıkmıştır. Para arzının genişleme göstermesi ve yatırımların büyük çoğunluğunun iç ve dış tasarruflarla yapılması plan döneminde enflasyonist bir baskıya neden olmuştur. Para miktarındaki artış, üretim miktarındaki değişmelere bağlı bir gelişme göstermemiş, üretim dışı faktörlerden kaynaklanmıştır (DİE, 2001).

Makroekonomik göstergeler dışında, birinci plan süresince DPT ve hükümet arasında fikir ayrılıkları yaşandığı görülmüştür. Başta toprak reformu ve tarımın vergilendirilmesi konularında tartışmalar yaşanmıştır. Koyulan yüzde 7'lik yüksek büyüme hedefinin gerçekleşmesi için ekonominin büyük kısmını kaplayan tarım kesiminin vergilendirilmesi, toprak reformunun gerçekleştirilmesi plancılar tarafından önerilmiştir. Ancak hükümet kanadı buna yanaşmamış, o zaman da plancılar büyüme hedefinin düşürülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu öneri de hükümet tarafından reddedilince DPT plancıları²⁰ görevlerinden istifa etmişlerdir.

Plancılar, vergi konusunda Prof. Kaldor'un önerilerini dikkate almıştır. Kaldor'a göre Türkiye'de vergi maaşlı ve ücretli kesime yüklenmiştir. Vergi gelirinin adaletli bir şekilde toplanması ve yüksek büyüme hızı hedefinin gerçekleşmesi için özellikle topraktan alınacak vergi miktarları arttırılmalıdır. Bu vergi de toprağın potansiyel çıktısı üzerinden hesaplanacak ve toprağını düşük verimle çalıştıran büyük

²⁰ Attila Karaosmanoğlu, Necat Erder, Osman Nuri Torun, Ayhan Çilingiroğlu

toprak sahipleri cezalandırılabilir ve büyük toprakların dağıtımı daha kolay yapılabilir (Barbaros ve Karatepe, 2009).

O yıllarda DPT’de görev yapan Attila Sönmez, toprağın vergilendirilmesi taleplerini şöyle izah etmiştir (Erder vd, 2003):

“İstediğimiz, vergi oranlarının yükseltilmesine ihtiyaç kalmadan vergi gelirlerinin ekonomideki gelişmeleri izler esnekliğe kavuşturulmasıydı, bunun gayet tabii ki birinci koşulu, bütün sektörlerin, bu arada tarımın, vergilendirilmesiydi. Hatta tarımın vergilendirilmesi konusunda bilinen güçlükleri yenmek için özel bir vergileme önerisi getirilmişti Profesör Kaldor’un yardımıyla, “Kaldor vergisi” diye sonradan meşhur olan öneriler. 40 yıl önce tarım, ekonominin yarısına yakın bir paya sahipti. Dolayısıyla, tarımı vergi dışı tuttuğumuz zaman, ekonomideki büyümeyi izleyecek bir vergi sistemi kurmak, esnek bir vergi sistemi kurmak, mümkün değildi. Hele, o zamanki koşullarda, tarımda toprak mülkiyeti dağılımının eşitsizliğinin bugünkünden çok daha ileride olduğu bir dönemde yaşıyorduk. Dolayısıyla, büyük toprakların vergilendirilmesi suretiyle önemli gelir kaynakları sağlamak mümkündü...Gerçekte, doğru dürüst bir vergileme, tarım sisteminde uygulanabilseydi, bugün ülkede çok daha köklü ve rekabet gücü olan bir sanayi olacaktı...Çünkü, devlet gelirleri sağlıklı bir düzeyde olacaktı.”

Yine o dönem DPT kadrosundaki isimlerden Necat Erder, planın başarısız olduğunu belirtmiş ve başarısız sayma sebeplerini şöyle sıralamıştır (Erder, 2010: 301):

-Kamu gelirleri istenilen seviyeye ulaşamamıştır. 1963 yılında bir çaba gösterilmiş, bu da yetersiz ve adaletsiz olmuştur. Yüksek tarım gelirleri vergilenmemiş, ücretlilerin vergi yükü arttırılmıştır.

-Kamu yatırımları da istenilen seviyede yapılmamıştır. Bunların öngörülen alanlara yapılıp yapılmadığı ve beklenen fiziki kapasiteyi yaratıp yaratmadığı belli değildir. Çünkü bu açılardan bakan bir izleme ve uygulama düzeni getirilememiştir.

-Verimsiz alanlardaki kamu harcamaları öngörülen sınırlar içinde tutulamamıştır.

-Özel yatırımlar bakımından mesele planda öngörülen seviyeyi elde etmek değildir. Çünkü, planda gerçekçi bir tahmin yapılmıştır. Yöneticilere düşen, bu yatırımların lüks konut inşaatından verimli sanayi alanlarına kaydırmak idi; bu yapılmamıştır. 1963 yılında özel sektör yatırımlarının yüzde 43,2'si konuta yapılırken 1965 yılında bu oran yüzde 46'ya çıkmıştır. Özel sektörün imalat sanayine yaptığı yatırımların oranında azalma olmuştur.

İşte bu konjonktürde, BBYSP süresini tamamlamış ve 1968-1972 yılları aralığını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konulmuştur.

3. 4. 3. 2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP): 1968-1972

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *“Türkiye’de bir yandan fert başına geliri hızla ve devamlı olarak artırmayı hedef alırken, öte yandan çeşitli gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişmeyi sağlamak, çok sayıda vatandaşa iş imkanları yaratmak ve kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliğine, sosyal adalet ilkesine göre paylaşarak iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişme elde etmek”* amaçlarına göre hazırlanmıştır (DPT, 1967: 2).

İBYKP’nin temel kalkınma hedefi milli geliri yüzde 40,3 oranında arttırmak ve 1968-1972 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 7’lik bir büyüme hızı elde etmektir. Plana göre, bu hedeflere, “sürükleyici” sektör olan sanayinin milli gelir içindeki payının süratle yükselmesi gerekmektedir. Sanayi sektörünün üretiminin yıllık ortalama yüzde 12 arttırılarak sanayinin milli gelir içindeki payının yüzde 16,3’ten yüzde 20,5’e çıkarılması öngörülmüştür. Çünkü genel istihdam olanaklarının genişletilebilmesi, tarımdaki fazla işgücünün tarım dışı faaliyetlere doğru kaydırılması, yetişmiş insan gücünün verimli bir şekilde kullanılması, uzun vadede ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması, ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve hepsinin üstünde hızlı bir gelişme temposuna erişim açısından sanayi hızının yükseltilmesi ve kalkınma çabaları içinde buna bağlı olarak gelişen kentleşmenin desteklenmesi zorunlu olarak görülmüştür (DPT, 1967).

İBYKP’de kentleşmenin desteklenmesinin nedeni, ekonomide itici bir güç olacağı düşüncesidir. Çünkü kentleşmenin hızlanmasıyla, sanayinin ihtiyaç duyduğu ucuz işgücü temin edilecek ve aynı zamanda iç talebi genişletecek bir tüketici kitlesinin piyasaya entegre olması sağlanacaktır (Kepenek ve Yentürk, 2004).

Planda, ihracattaki sanayi malları miktarının artırılması ve ithal ikamesi şansı bulunan malların yerli üretimine öncelik verilmesi benimsenmiştir. Ayrıca kurulacak ağır sanayi tesislerinin de küçük işletmelere yararlı olacağı belirtilmiştir (DPT, 1967).

İkinci Plan da ilk plan gibi karma ekonomi planı niteliğindedir. Plana göre, ekonomide etkinliği sağlayacak olan piyasa mekanizmasıdır yani kararların alınmasında esas alınan serbest piyasada oluşacak olan fiyatlardır. Kamu ve özel kesim bir arada olacak ve devlet fırsat eşitliği sağlayacaktır. Devlet, ayrıca, ekonomik yaşamı düzenleyici olarak dolaylı yollarla istikrarı sağlayacak ve piyasa mekanizmasının yetersizliklerini vergi, kredi, para ve dış ticaret politikalarıyla düzenleyip tekelliliğin ortaya çıkmasına ve tüketicinin olumsuzluklarla karşılaşmasına engel olacaktır. Böylelikle piyasadaki fiyatları esas alarak karar veren özel sektörün elindeki kaynakların iktisadi kalkınma için yararlı alanlara etkin bir şekilde dağılımını sağlayacak bir ortam yaratılacaktır. Bununla beraber devlet, kalkınmayı hızlandıracak altyapı yatırımları ve halkın refahına yönelik sosyal amaçlı yatırımlar yapacaktır (DPT, 1967).

Planda, imalat sektörü gelişiminin uzun vadede temel olarak özel sektöre bırakılması hedeflenmiştir. Plana göre, kamu kesimi başladığı yatırımları tamamlayacak ve elindeki üretim kapasitelerini verimli kullanacaktır. Kamu kesimi, özel sektörün tüm teşviklere rağmen giremediği, ancak iktisadi kalkınma için gerekli olan alanlarda bir girişimci görevi üstlenecektir (DPT, 1967).

Planın dış ticaret hedeflerinde önceki planla bir örtüşme vardır. İthal ikamesi yoluyla döviz kaynaklarının etkin kullanılması, ihracatın özendirilmesi ve lüks tüketim malları ithalatından kaçınılması, temel dış ticaret hedefleridir (Sezen, 1999).

1960'ların sonuna doğru ekonomide, dayanıklı tüketim mallarında pazar doyumu noktasına gelmiş, sanayide dışa bağımlılığın artışı ile doğrudan ilişkili olarak ithalat miktarı artmıştır. 1969 yılında dış kaynak sorunu da baş gösterince 1970 yılında iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak, yeni kaynaklar yaratmak amaçlı çalışmaların yanında, ihracatı arttırmak için 10 Ağustos 1970'de devalüasyon yapılmıştır (Altıok, 2011). Devalüasyonla birlikte 1 dolar 9 TL'den 15.15 TL'ye çıkartılmıştır (DİE, 2001).

İkinci plan döneminde, yüzde 6,3'lük bir büyüme hızı yakalanmış olup GSMH 81,5 Milyar TL'den 162,3 Milyar TL'ye yükselmiştir (DİE, 2001).

İBYKP döneminde de, ilk plan döneminde olduğu gibi sanayi sektörü öngörülen ölçüde büyüyememiştir. Özel sektör sanayi kesiminin çoğunlukla küçük ölçekli ve montaj nitelikli olması, yatırımların kamu ve özel kesim arasındaki dağılımının beklenen gibi olmaması ve yeterli tasarruf seviyesine ulaşamaması gibi nedenler sanayinin gelişimi önündeki engelleri oluşturmuştur (Altıok, 2011).

Tablo 3-9: İBYKP Döneminde Makroekonomik Göstergeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon (%)	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	Dış Borçlar
1968	6,7	3,2	763.6	496.4	-267.2	1502
1969	4,3	7,2	801.2	536.8	-264.4	1678
1970	4,4	6,7	947.6	588.4	-359.2	1891
1971	7,0	15,9	1170.8	676.6	-494.2	2177
1972	9,2	18,0	1562.5	884.9	-677.6	2291
1968-1972	Hedeflenen:7,0 Gerçekleşen:6,3	10,2	5245.7	3210.1	-2062.6	

(DİE, 2001)

Tablo 3-9'da görüldüğü gibi özellikle devalüasyonun yapıldığı 1970 yılından itibaren enflasyon ve ithalatta hızlı bir yükselme görülmektedir. İthalatın bu kadar hızlı artması, sanayinin yeterince gelişmemiş ve dışa bağımlı yapısını ortaya koymuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1967'de yüzde 76,3 iken, 1972'de 56,6'ya gerilemiştir. Yine aynı yıllarda ihracatın GSMH içerisindeki payı yüzde 4,7'den yüzde 4'e gerilemiş, ithalatın GSMH içindeki payı ise yüzde 6,2'den yüzde 7,1'e yükselmiştir. Ancak cari işlemler dengesi 1967'de 224 milyon dolar açık vermişken 1972 yılında bu açık 8

milyon dolara gerilemiştir. İthalat bağımlılığının giderek arttığı bu dönemde cari işlemler açığının azalmasının nedeni giderek artan işçi dövizleridir (Rakamlar: DİE, 2001).

İkinci plan, kalkınma anlayışı bakımından birincisinden farklılık içermektedir. Birinci plan bir reform planı iken, ikinci plan ise yapı değiştirilmeden uygulanan bir izleme planı niteliğindedir. İkinci plan, ekonomik ve sosyal yapıda hiçbir değişiklik yapılmadan sadece izleyici ve düzenleyici bazı politikalarla kalkınmanın gerçekleştirilebileceği görüşüne dayanmaktadır (Erder, 2010).

İBYKP'nin uygulanma süresi tamamlanırken dünya kapitalizmi yeni bir krizin içerisine doğru adım adım ilerlemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası "altın çağ" olarak adlandırılan dönemin sonuna gelinmiştir. 1970'lerin özellikle ortalarından sonra ekonomi politikalarında bir dönüşüm söz konusu olacaktır. Bu dönüşümden etkilenecek araçların başında da planlama gelmektedir.

3. 4. 3. 3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (ÜBYKP): 1973-1977

Birinci planla birlikte başlayan 15 yıllık uzun dönem perspektifinin son parçasının üçüncü plan olacağı öngörülmüştür. Ancak ortaya çıkan iktisadi ve siyasi olaylar nedeniyle yeni bir uzun dönemli çalışmalar başlamış ve üçüncü plan bunun ilk halkası olmuştur: Öncelikle 12 Mart 1971 tarihinde bir askeri müdahalenin²¹ olması, geçen iki planda istenilen hedeflere yeterince ulaşılamaması, giderek artan teknolojik yeniliklere ayak uydurma isteği ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 1963 yılında

²¹ 12 Mart müdahalesini Kazgan (2009: 99) şöyle açıklıyor: "1960'lı yılların planlı ekonomi dönemi sadece ekonomi düzleminde başarılarla imza atmakla kalmadı; aynı zamanda 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş fikir özgürlüğü Türk tarihinde ender rastlanan bir düzeyde sürdü. Sol fikirlerin hızla yayılması, Marksist yazının Türkçe'ye çevrilmesi, hızlı işçi hareketleri ve bunlara eklenen öğrenci eylemleri dönemi tanımladı. Ancak Soğuk Savaş koşulları serbest piyasa ekonomisinden taviz verse de, sol hareketlerin güçlenmesine ne içeride, ne de dışarıda rıza gösterebilirdi. Nitekim öyle oldu. Bu dönemin toplumsal tarihindeki belki de en önemli kara nokta fikir özgürlüğünün noktalanması oldu: 12 Mart Muhtırası, dar anlamda bir askeri darbe sayılmasa da, bu gidişe son verdi; 1961 Anayasası'nın getirdiği fikir özgürlükleri budandı."

imzalanan Ankara Anlaşması²², nın bir gereği olarak Katma Protokol'ün 1973 yılında yürürlüğe girecek olması, bir perspektif değişiminin temel nedenleridir (Altıok, 2011).

Bu çerçevede Türkiye, AET'ye üyeliğin gereklerini yerine getirmek ve AET üyesi ülkelerin gelişme seviyesini yakalamak amacıyla, 1963'ten itibaren uyguladığı 15 yıllık uzun dönem perspektif planından vazgeçmiş ve 22 yıllık bir dönemi öngören yeni bir perspektif plan oluşturmuştur. ÜBYKP, bu yeni planın ilk dilimi niteliğindedir.

ÜBYKP'de uzun dönemli amaçlar şu şekildedir (DPT, 1973: 119):

- Yaşama düzeyinin yükseltilmesi,
- Sanayileşme,
- Dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması,
- İstihdam sorunun çözülmesi,
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi.

Planda, ekonominin büyüme hızının yüzde 7,9 olması hedeflenmiştir. Yani birinci ve ikinci planlardan daha yüksek bir büyüme hedefi koyulmuştur. Planda dış kaynaklara bağımlılığın ilk ve ikinci planda olduğu gibi yine en önemli sorunlardan biri olduğu belirtilmiş ve dış bağımlılığın en büyük nedeni olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası sürekli artış gösteren dış ticaret açıkları gösterilmiştir. Plana göre bu durum ülke sanayisinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. İhracatın, verimliliği kolay kolay arttırılamayan ve dış talebi sınırlı olan tarımsal ürünlere bağlı olması ve ithalatın büyük kısmını oluşturan sanayi ara ve yatırım mallarında iç üretimin arttırılamaması bir darboğaz yaratmıştır. Birinci ve ikinci plan dönemlerinde yapılanlar ödemeler dengesindeki sorunlara çözüm getirir nitelikte olmamıştır. Sadece işçi dövizlerindeki beklenenin üstündeki artış ikinci planın son iki yılının cari işlemler açığını oldukça azaltmış ve döviz rezervlerinde artış meydana gelmiştir. Ancak dış kaynaklara

²² Türkiye'nin AET ile görüşmeleri ilk olarak, 1959'daki üyelik başvurusuyla başlamış ve bunun sonucu olarak imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye "ortak üye" statüsüne alınmıştır. Anlaşmanın imzalanma amacı, Gümrük Birliği ile tamamlanacak aşamalı ortaklığın, Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamasıdır. Hazırlık, geçiş ve son dönemler olmak üzere üç aşama içeren anlaşma çerçevesinde geçiş dönemi belgesi olan Katma Protokol ile birlikte Türkiye'den istenenler, gümrük vergilerinde indirim, ortak gümrük tarifesine uyum ve kotaların kaldırılmasıdır. Katma Protokol 22 yıl sonunda Gümrük Birliği'ne geçişi öngörmüştür (Tecer, 2007).

bağımlılığın azaldığını ileri sürmek güçtür. Türkiye, kalkınmanın gerektirdiği modern girdi ve teknolojileri ithal ettiği sürece, dışa bağımlı bir ülke olmaya devam edecektir. Bu nedenle, dış bağımlılığı azaltmanın yolu, mal ihracatının artırılması, çeşitlendirilmesi ve toplam ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payının artırılması ile birlikte temel ara ve yatırım mallarında ithal ikamesinin sağlanması dış bağımlılığın azaltılması için önemli bir çözüm yoludur. *“Ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının azaltılması, kendi kendine yeten, otarşik bir ekonomi yaratmak anlamında kullanılmamaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu’na katılmanın da bir gereği olarak, daha yüksek düzeyde bir ihracat ve ithalatı gerçekleştirerek dış ticaret dengesine yaklaşmak”* anlamında kullanılmaktadır (DPT, 1973: 121).

Plana göre, ilk iki plan dönemindeki kalkınma çabaları ile Türkiye, birçok ülkeye göre büyüme hızında daha iyi ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak gelişmiş ülkeler ile aradaki farkın kapatılması için tek başına büyüme hızının yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Gelişmişlik farkını daha hızlı kapatmak için köklü bir sanayileşmenin sürüklediği iktisadi, sosyal ve kültürel yapı dönüşümünün gerçekleşmesi şarttır. Elbette kaynakların sınırlılığı ve toplum yapısı nedeniyle bunu kısa sürede gerçekleştirmek güçtür. O nedenle uzun bir perspektif ile hareket etmek gerekmektedir. Bunun için gerekli olan planlama birikimi de ülkede mevcuttur (DPT, 1973).

Planda istihdam sorununa kesin çözüm için hızlı bir sanayileşmenin gerçekleşmesi gerektiği ve hızlı kalkınma ile bu sorunun 1990'lara gelindiğinde çözülmüş olacağı belirtilmiştir (DPT, 1973).

ÜBYKP'nin uygulanmasıyla birlikte hedeflenen yüzde 7,9'luk büyüme oranı yakalanamamış ve bu oran yüzde 5,2'de kalmıştır. Bu oran, sadece planın kendi hedefinden düşük bir büyüme oranı olmasının yanında geçmiş iki plan süresince gerçekleşen büyüme oranlarından da düşüktür. Sanayide hedeflenen büyüme oranı yüzde 11,2 iken gerçekleşen yüzde 8,8 olmuştur. Aynı şekilde tarımda beklenen büyüme hızı da hedeften uzak olup, hedefe en yakın büyüme hızına sahip sektör hizmetler sektörü olmuştur (hedeflenen yüzde 7,7, gerçekleşen yüzde 7,3). Bu da üretken olmayan sektörlerin daha hızlı büyüdüğünü göstermiştir.

Tablo 3-10: ÜBYKP Döneminde Makroekonomik Göstergeler (Milyon Dolar)

Yıllar	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon (%)	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	Dış Borçlar
1973	4,9	20,5	2086.2	1317	-769.2	2654
1974	3,3	29,9	3777.5	1532.1	-2245.4	2901
1975	6,1	10,1	4738.5	1401	-3337.5	4291
1976	9,0	15,6	5128.6	1960.2	-3168.4	6920
1977	3,0	24,1	5796.2	1753	-4043.2	10935
1973- 1977	Hedeflenen:7,9 Gerçekleşen:5,2	20,4	21527.0	7963.3	-13563.7	

(DİE, 2001)

İthalatın diğer planlara dönemine göre çok yüksek oranlarda artmış olması, ihracatın ise beklendiği kadar artmaması, 21. yüzyılda da devam eden dev dış ticaret açıklarının kökenini oluşturmuştur. ÜBYKP yıllarında toplam dış ticaret açığı giderek yükselmiştir (Tablo 3-10). Hızlı sanayileşme hedefi istenildiği gibi gerçekleşmemiştir.

ÜBYKP'nin uygulandığı yılların bunalım yılları olmasının, bu hedef sapmasında büyük etkisi vardır. Özellikle petrol fiyatlarının artması petrol ithal eden birçok ülke gibi Türkiye'de de ödemeler dengesinde sorunlara neden olmuştur. Bununla birlikte dayanıklı tüketim malları üretiminden ara ve yatırım malları üretimine ağırlık verilip yeterli başarının sağlanamaması, Katma Protokol'ün gereği olarak ithalatın vergi yükü yüzde 41,5'den yüzde 27,7'ye düşürülmesi ve TL'nin aşırı değerlenmesiyle beraber ithalat giderek artış göstermiştir. Petrol şoklarıyla birlikte Türkiye de borç krizine sürüklenmiş ve alınan borçlar artık dış ticaret açığını kapamaya yönelik olmuştur. Bu nedenle de dış borçlar, 1972'ye göre yaklaşık beş katı artmış ve 10.935 milyon dolara ulaşmıştır. Bu borçların yüzde 58'i kısa vadeli niteliktedir. Yine petrol şoku etkisiyle döviz ihtiyacının artması hükümeti işçi dövizlerinin girişinin hızlanması için düzenlemeler yapmaya itmiş ve 1974'ten itibaren Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları (DÇM) açılmaya başlamıştır. Bu dönemde ayrıca ekonomik bunalımın etkisiyle siyasi istikrarsızlık da yaşanmış ve plan döneminde yedi kez hükümet değişmiştir (DİE, 2001; Boratav,2008; Altıok, 2011).

3. 4. 3. 4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (DBYKP): 1979-1983

1970’lerde dünya ekonomisinde baş gösteren bunalım ile birlikte Türkiye’nin döviz rezervleri tükenmiş ve dış borç arayışları başlamıştır. Bu bağlamda dış borç bulabilmenin yolu olarak görülen IMF ile görüşmeler başlamıştır.

Bu sıralarda, OECD ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, Türkiye’nin krizi atlatması için ithal ikameci politikalardan vazgeçip, dışa açık bir büyüme modeli benimsemesi gerektiği vurgulanmıştır. OECD, 1978 yılında yayınlamış olduğu “Economic Surveys: Turkey” başlıklı metinde, Türkiye’nin yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır (OECD, 1978: 38-39):

- Kaynakların dağılımı ve etkinliğin gelişmesi için piyasa güçlerine büyük güven duyulması gerekir.
- Ekonominin rekabet edebilen piyasa güçlerine bırakılması, özellikle sanayi için önemli gelişmeler sağlayacaktır.
- Ekonomide yatırımların artması için büyük tasarruflara ihtiyaç vardır. Bir sermaye piyasasının kurulup gelişmesi, ekonominin işleyişine ve tasarrufların uygun yerlere dağılımına yardım edecektir.
- İhracatın arttırılmasına öncelik verilmelidir. Bunun için de ihracatı özendirecek teşvikler yapılmalıdır.
- Doğrudan yabancı sermaye teşvik edilmelidir. Sadece ihracatın arttırılması için değil, modern yöneticilik metotları ve ülkeye gelişmiş teknolojileri getirmeleri açısından da önem taşımaktadır.
- Tüm bunlarla birlikte ekonomide devlet müdahalesi asgariye indirilmelidir.

OECD’nin bu önerileri IMF’nin “yapısal uyum programı ve istikrar paketi” ile de örtüşmüştür. IMF, kısa vadede enflasyonist baskıdan kurtulması ve ödemeler bilançosundaki dengesizliğin ortadan kaldırılmasını, orta ve uzun vadede ise ekonomide kamu kesiminin ağırlığını giderek azaltarak dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini hedeflemiştir (Sönmez, 2009).

1977 ortalarından itibaren yüksek enflasyon, dış kredi sıkıntısı ve büyük bir borç yükü ile dış ticaret açıkları ülke ekonomisindeki olumsuzlukların başlıcalarıdır. Ayrıca ekonomik bunalım siyasete de yansımıştır. 1977'de mevcut Milliyetçi Cephe hükümeti, ihracatın özendirilmesi ağırlıklı olan önlemler almış, özel sektöre destek de bir diğer uygulama olmuştur. 1978 başlarında iktidara gelen Ecevit hükümeti, uzun dönemli yapısal değişiklik içeren önlemlerin yanında kısa vadede sonuç verecek önlemler de almıştır. Ancak kısa vadede ekonominin ayakta durması alınacak kredilere bağlı olup bu krediler için de IMF ile görüşülmesi gerekmiştir. Ecevit hükümeti kredi için IMF'nin şartlarını kabul etmek istememiş ancak başka çare bulamayınca bu şartlar doğrultusunda kararlar almaya girişmiş, TL yüzde 23 oranında devalüe edilmiştir (Başkaya, 2005). Ayrıca yatırımların azaltılması ile ücret ve maaş artışlarının sınırlandırılması şart koşulmuştur.

Bunalım koşullarında DBYKP, bir yıl gecikme ile 1979 yılında yürürlüğe girmiştir. Plan, ilk üç planın uzantısı niteliğindedir. Yine yüksek bir büyüme hedefi söz konusudur (yüzde 8,2). Ayrıca plan, ilk planlar gibi ithal ikamecilik çerçevesinde hazırlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2004).

DBYKP'nin iktisadi amaçları şu şekildedir (DPT, 1978: 656):

- Gelişmeyi dinamik istikrar içinde hızlandırmak.
- İleri bir sanayileşme düzeyine erişmek.
- Ulusal ekonominin öz yeterliliğini yükseltmek.
- Çağdaş teknolojileri oluşturmak, aktarılan teknolojileri ülke koşullarına ve gereksinmelerine uygun biçimde özümseme gücünü artırmak ve ekonomik ve toplumsal yararlarla teknolojik gelişme arasında uyum sağlamak.
- Türkiye'nin dış ödeme gücünü hızla yükseltmek.
- Kaynak artırmak ve kaynakları en verimli biçimde değerlendirmek.
- Ekonominin altyapı eksikliklerini olabildiğince gidermek.
- Çağdaş gereksinmelere uygun ve gelişmeyi hızlandırıcı bir ulaşım düzeni kurmak.
- Sanayileşme hızını, ulusal sanayiinin ara mallar ve yatırım malları üretme oranını ve dışsatıma yönelme gücünü artırmak.

-Ulusal kaynaklardan yararlanma oranını öncelikle gözeterek enerji darboğazını aşmak.

-Ulusal güvenlik sorunlarını, bir yandan dış politikayla bir yandan gelişmeyle bir bütün olarak ele alıp çözmek. Türkiye'nin savunma gücünü ve bu alanda öz yeterliliğini artırırken ulusal savunma yapısı ile ekonominin birbirine güç katar biçimde gelişmelerini gözetmek.

-Uluslararası ekonomik ilişkileri, Türk ekonomisinin bağımlılaşmasını önleyecek biçimde, çok unsurlu dengeye dayandırmak.

Plan döneminde GSYİH'ın 1978 yılında 1140.2 milyar TL'den 1983 yılında 1682.6 milyar TL'ye yükselmesi hedeflenmiştir. Hedeflenen bu hızlı büyüme için yatırımların büyük kısmının kamu kesimi tarafından gerçekleştirileceği öngörülmüştür (DPT, 1978).

Planda ihracata büyük önem verilmiş ve yıllık ortalama yüzde 18,2 ihracat artışı hedeflenmiştir. Bununla birlikte ihracat yapısında sanayi ürünleri lehine bir gelişme kaydedilmesi hedeflenmiştir. Toplam ihracatın arttırılması, sanayi ürünleri ihracatının tarım ürünleri ihracatından daha hızlı gelişmesi ve sanayi ürünleri ihracatı içinde ara ve yatırım mallarının payının yükseltilmesi ile gerçekleşecektir. İthalatın ise, döviz harcamalarında tasarrufu öngören, kıt döviz kaynaklarını en etkin biçimde değerlendiren, ihracata dönük üretimin zorunlu ihtiyaçların karşılayan bir nitelikte olması amaçlanmıştır. Ekonomik bağımsızlığın uzun dönemde ithalata bağımlılığın azaltılması ile gerçekleşmesi öngörülmüştür (DPT, 1978).

Dördüncü Plan, Üçüncü Plan'dan farklı olarak AET'ye üyelik kaygısı taşımamaktadır. Planda ülkenin çoklu dış ticaret ilişkilerine yönelmesi, gelişmekte olan ülkeler ile ekonomik ilişkilerin arttırılması ve AET ile ilişkilerin bir süre dondurulması öngörülmüştür (DPT, 1978; Kepenek ve Yentürk, 2004).

Eşiyok (2008: 120)'a göre, *“DBYKP'yi hazırlayan kadro²³, “yaşanan kriz ortamına, değişen ve gittikçe ağırlaşan uluslararası konjonktüre rağmen, ekonominin*

²³O dönemki DPT Müsteşarı Bilsay Kuruç, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Oktar Türel'dir.

karşılaştığı sorunları aşabilmek için tercihini sanayileşmenin daha da derinleşmesi yönünde kullanmıştır. Plan boyunca sabit sermaye yatırımlarının kamu eliyle gerçekleşmesi,, ara mallarında ithal ikamesinin derinleştirilmesi ve yatırım mallarında sağlanacak tempolu gelişme sonunda Türkiye'nin kritik eşiği aşarak, ekonominin kaynak sorununun da çözülebileceğini öngörülmüşlerdir.” Bu öngörüsü ile DBYKP, 1930’ların planları ile 1946 İvedili Sanayi Planı ile benzeşmektedir.

Ancak DBYKP, hem ülkedeki sermaye gruplarının hem de uluslararası kuruluşların dışa açılma baskısı nedeniyle yürürlükten kaldırılmış, artık içe dönük sanayileşme paradigması terk edilmiş ve serbest piyasa ekonomisi tekrar ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Dönem içerisinde hazırlanan dört planın ortak yanları şu şekildedir (Sezen, 1999: 198-199):

- a. Planların hedefi sanayileşerek kalkınmadır. İthal ikameci anlayış, bu planlara egemendir.
- b. Ekonomik büyüme önceliklidir; ekonomik büyümenin beraberinde kalkınmayı da getireceği varsayılmıştır. Plan hedeflerinin sosyal adalet ilkelerine uygun gerçekleşme kaygısını duyan yalnızca birinci plandır.
- c. Plan hedeflerinin gerçekleşmesinde en az iç kaynaklar kadar dış kaynaklara da umut bağlayan birinci plan ayrı tutulursa, planlar, sürekli olarak dış kaynağa gereksinim duymakla birlikte, bu gereksinimin en aza indirilmesini amaçlamışlardır.
- d. Karma bir ekonominin uygulama aracı olan planlar özel girişimciliğe oldukça duyarlıdır; planların genel ilkesi “piyasa ekonomisinin geliştirilmesi ve etkinleştirilmesi” olmuştur.
- e. Planlar, ekonomiyi mekan boyutundan bağımsız soyut bir düzlemde ele almıştır. İlk iki planın, bölgelerarası gelişmişlik farkını gidermede bir araç ve ulusal planlamanın tamamlayıcısı olarak üzerinde önemle durdukları bölgesel planlamaya dönem içinde geçilememiş ve üçüncü plandan itibaren bölgesel planlama hedefi bir yana bırakılmıştır.

Dışa bağımlılığı azaltmak amacının olduğu planlı kalkınma yıllarında, dışa bağımlılık azaltılmamış aksine yükselmiştir. İlk plandan dördüncü plana kadar olan süreçte ithalat çok büyük miktarlarda artış göstermiş ancak ihracat ithalatı yakalayamamıştır. İç pazarın genişleme arzusu ile artan üretimin ara ve yatırım malı ihtiyacının ithalat ile karşılanması ithalat artışının bir sebebidir. Ara ve yatırım mallarına yönelik bir ithal ikamesi çabası olsa da, döviz kurunda ithalatı azaltıcı bir politika izlenememiştir. Türkiye’deki döviz kuru politikası ile TL aşırı değerlenmiş, bu da ihracatı pahalı hale getirip, ithalatı cazip kılmıştır. İhracatın artmama sebepleri ise iç piyasaya üretim yapan ithal girdilere dayalı olması ve ihracatın daha çok geleneksel tarım ürünlerinden oluşmasıdır. 1962 yılında ihracatta tarım ürünlerinin payı yüzde 77,6 iken 1978’de yüzde 66,2 olmuş, sanayi malının payı ise yüzde 19,2’den, yüzde 27,8’e yükselmiştir. Ancak bu yükselme yeterli olmamış ve ihracatın ağırlığı tarım ürünleri üzerine yoğunlaşmıştır (DİE, 2001; Altıok, 2011).

Tablo 3-11: İlk Üç Plan Döneminde Hedeflenen ve Gerçekleşen Sektörel Büyüme Hızları ve GSMH İçerisindeki Payları (%)

	1963-67 Sektörel Büyüme Hızları		Sektörel Paylar 1963-67		1968-1972 Sektörel Büyüme Hızları		Sektörel Paylar 1968-72		1973-77 Sektörel Büyüme Hızları		Sektörel Paylar 1973-77	
	Hdf.	Grç.	Hdf.	Grç.	Hdf.	Grç.	Hdf.	Grç.	Hdf.	Grç.	Hdf.	Grç.
Tarım	4,2	3,0	36,0	32,3	4,1	1,8	27,9	36,2	3,7	1,2	25,0	30,1
Sanayi	12,3	9,7	17,9	19,5	12,0	9,1	21,6	16,9	11,2	8,8	21,1	17,2
Hizmetler	6,8	7,2	46,1	48,1	6,3	6,6	50,5	46,8	7,7	7,3	53,9	53,5

Hdf: Hedeflenen, Grç: Gerçekleşen
(DİE, 2001)

Tablo 3-11’de ilk üç plan boyunca tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün büyüme hızları ve bu sektörlerin GSMH içerisindeki payları verilmiştir. Buna göre, sanayi sektörü en yüksek büyüme hızını birinci plan döneminde yakalamıştır. Tarım ise üç plan boyunca büyümede hedefi yakalayamamış ancak hizmetler sektörü büyük gelişme göstermiştir. GSMH içerisindeki en büyük pay üç dönemde de hizmetler sektörüne aittir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı üçüncü planla birlikte düşmüştür. Hem dünyanın içinde bulunduğu bunalım, hem de ülkenin hala ara ve yatırım mallarında ithalatçı konumda olması sanayi sektörünün gelişimini engelleyen unsurlardandır.

Sonuç olarak, dünyada 1970’li yıllarda başlayan bunalım ithal ikameciliğin ve Keynesyen iktisadın sorgulanmasına neden olmuştur. Yaşanan bunalımın sorumlusu olarak devlet ilan edilmiş ve artık devletin ekonomiden çekilmesi gerektiği görüşleri hakim olmaya başlamıştır. Bu paradigma dönüşümünün baş savunucuları uluslararası finans kuruluşları olmuş, borç krizindeki ülkelere kredi verme şartı olarak ekonomilerini dışa açma, devleti küçültme ve devalüasyon gibi serbest piyasa ekonomisi unsurlarını şart koşmuşlardır. İngiltere’de Thatcherism, ABD’de Reaganomics ve Türkiye’de de Özalizm ile özdeşleşecek neoliberal ve monetarist politikalar, dünya ekonomisine hakim olma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Bu bağlamda dünyada ve Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi koşullarında planlama da arka plana itilmiştir.

3. 5. Serbest Piyasa Ekonomisinin Hakimiyeti ve Planlamanın Gözden Düşüşü: 1980 Dönüşümü ve Sonrası

3. 5. 1. Dünya Ekonomisinde Dönüşüm

Dünya kapitalizmi, İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı bir büyüme temposu içine girmiş ve 1970’lerin ortasına kadar olan bu süreç “altın çağ” olarak adlandırılmıştır. Bu dönem “kitlesel tüketim için kitlesel üretim” anlayışına sahip fordist üretim biçimine dayanmıştır. Üretimin kitleselleşip, sermayeler arası rekabet arttıkça, kar oranlarında düşüş meydana gelmiş ve altın çağın sonuna gelinmiştir. Bağımsız Sosyal Bilimciler’e (2009: 54) göre; *“1960’lı yılların sonunda, kapitalist sistemin eksik talep/aşırı üretim krizlerine sürüklenmeden kendini yenileyebilmesi için sürekli olarak genişleyici politikalar uygulanması gerekiyor, dahası, sermaye sınıfı emekçi sınıfların giderek yükselen taleplerini karşılamakta zorlanıyordu.”*

1970’lerin başından itibaren ABD ve Avrupa’da bir arada baş gösteren enflasyon ve işsizlik (stagflasyon) hızla yükselmiş, bu da Keynesyen iktisat politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü, Keynesyen iktisada göre bu iki ayrı sorun birbirinin ilacıdır ve aynı anda görülmez (Keynes, 2010).

Keynesyen iktisadın bir tıkanma süreci içerisine girmesi, yeni arayışları beraberinde getirmiş ve liberal muhalifler finansal sistemin kurlsız serbestleştirilmesini temel alarak harekete geçmişlerdir. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009: 58)’e göre, *“Bretton Woods sisteminin genişletici Keynesyen politikalarının yerini, enflasyonun biricik ve tek düşman olarak görüldüğü ve her türlü devlet müdahalesinin akıl dışı, popülist ve verimsiz olarak nitelendirildiği, ekonomileri daraltıcı politikalar yer almaya başladı. Kredibilite, şeffaflık, güven ve istikrar, beklentilerin idaresi, kurumsal çapa, yönetim gibi aslında reel ekonomide tam karşılığı bulunmayan ancak finansal değerler sisteminin “kendin söyle-kendin inan” dünyasında kaçınılmaz olan sözcükler böylece iktisat yazınında yerlerini aldılar. Keynesyen iktisat anlayışı ölmüş, muhafazakar ortodoks iktisat anlayışı “rasyonel beklentiler” ve “monetarizm” ekolleriyle birlikte iktisat ders kitaplarını işgal etmeye başlamıştı.”*

3. 5. 1. 1. Neoliberalizm

Neoliberalizm, devlet müdahalesinin karşıt bir düşüncesi olarak, serbest piyasa sistemi ve özel kesimin çıkarlarını koruyan bir ideoloji olarak tanımlanır. Neoliberalizm, gelişmiş ve merkez olarak adlandırılan ülkelerin kendi içindeki ve az gelişmiş, gelişmekte olan ya da yükselen piyasa ekonomilerini kapsayan çevre ülkeleri arasındaki ilişkilerinin 1980’lerden itibaren işleyiş şeklidir. Dumenil ve Levy, (2008: 27)’ye göre, *“Borç verenler ile hissedarların lehine olacak şekilde yeni bir emek ve yönetim disiplini; devletin kalkınma ve refah alanlarındaki müdahalelerinin azaltılması; finansal kurumların çarpıcı büyümesi; finansal ve reel sektörler arasında birincilerin faydasına olacak yeni ilişkilerin uygulamaya geçirilmesi; birleşme ve satın almalar lehine olacak bir hukuki tutum; merkez bankalarının güçlendirilerek faaliyetlerinin fiyat istikrarına yönlendirilmesi ve çevrenin kaynaklarının merkeze akıtılması konusunda yeni bir kararlılık. Dahası, neoliberalizmle birlikte, çevre ülke borçlarının katlanılmaz ağırlığı ve sermayenin uluslararası hareket serbestisinin neden olduğu tahribatlar gibi küreselleşmenin yeni yönleri de ortaya çıkmıştır.”*

3. 5. 1. 2. Neoliberalizm ve Monetarizmi Kapsayan Yeni Sağ Akımın Devlet Müdahalesine Eleştirileri

Özgür bir piyasa ve kısıtlanmış bir devletten yana olan bu akım, kapitalist sistemin girdiği krizin sorumluluğunu devlete yüklemiş ve devlet müdahaleciliğine şu eleştirileri yöneltmiştir (Sezen, 1999: 55-56):

- Devletin iktisadi hayata üretici ya da piyasa düzenleyici olarak müdahalesi, kamu tekellerine yol açıp, bu alanları özel kesime kapatmakta, bireysel girişim özgürlüğünün sınırlandırmaktadır.
- Kamu sektörü verimsiz ve pahalı çalışmakta bu nedenle kaynak israfına neden olmaktadır. Kamu görevlilerinde mülkiyet duygusu olmadığı için, işlerin verimli yürümesi olanaksızdır. Özel mülkiyet daha çok kazanmayı özendireceğinden verimliliği sağlar.
- Kamu tekelleri tüketici tercihlerini sınırlamaktadır. Onları nicelik ve nitelik açısından sınırlı sayıda ürüne zorunlu kılar. Oysa tam rekabetin gerçekleştiği bir piyasada bunun tam tersi olacaktır.
- Devlet ekonomik hayata karışarak yetki alanını genişletmekte; hem ekonomik hem de siyasal örgütlenme ve karar sürecinde bireyler devre dışı kalmaktadır. Bireylerin özgürlüğü tehdit altındadır.

Devlete bu eleştirileri yönelten yeni sağ akıma göre, devlet, toplumsal düzeni ve güvenliği koruyan bir mekanizma olmalıdır. Ekonomiden elini çekmeli ve serbest piyasanın iyi işleyeceği ortamı sağlamalıdır.

3. 5. 2. Yeni Düzen ve Türkiye Ekonomisi: 24 Ocak Kararları ile Finansal Liberalizasyona Geçiş

Türkiye’de neoliberal dönüşüm fiilen 24 Ocak 1980 kararları ile 12 Eylül 1980 darbesinin pekişmesiyle başlamıştır. 24 Ocak’ta alınan kararların uygulanması ve halka neoliberalizmi benimsetme-dayatma süreci 12 Eylül darbesi ile gerçekleşmiştir. IMF’nin direktifleri doğrultusunda demokratik hakların ve özgürlüklerin askıya alındığı ortamda, emekçiler iktisadi ve sosyal kayıplara uğramıştır. 1983 yılına kadar askeri yönetimin olduğu Türkiye’de, 1983’te yapılan seçimde Özal’ın Anavatan Partisi (ANAP)’nin iktidara gelmesiyle yeniden sivil yönetim başlamış ve Kazgan (2009)’ın

deyimiyle yarı-buçuk demokrasiye geçilmiştir. ANAP da neoliberal politikaların gereklerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmiş ve aşama aşama liberalleşme tamamlanmıştır. Özellikle dış ticaretle ve finansal piyasalarda yapılan serbestleştirme süratle devam etmiştir. Liberalleşmenin zirve noktası, 1989 yılında alınan 32 sayılı karar olmuştur. 32 sayılı kararlar birlikte ülkede sermaye hareketleri önündeki tüm engeller kaldırılmış ve ülke kısa vadeli sermaye girişlerinin yaratacağı spekülasyon büyüme sürecine girmiştir. (Sönmez, 2009; Kazgan, 2009).

3. 5. 2. 1. 24 Ocak Kararları ve 32 Sayılı Karar

Süleyman Demirel'in Başbakan, Turgut Özal'ın Başbakanlık Müsteşarı olduğu bir dönemin ürünü olan 24 Ocak kararları, önceki istikrar paketlerinin tersine kısa vadeli önlemler yerine, uzun vadede ekonomiyi dışa açacak düzenlemelerin ön plana çıktığı bir programdır. Program, kısa vadede piyasadaki dengesizliği ortadan kaldırmak, enflasyonist baskıyı kırmak, ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermek, orta ve uzun vadede ise devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlanması ve ekonominin dışa açılmasını hedeflemiştir (Sönmez, 2009).

Artık, “devletin yerine özel girişimciliğin, müdahale yerine serbestleştirme ve özelleştirmenin, ortaklaşacılığın yerine bireyciliğin, kalkınma yerine bütünleşmenin-uyum sağlamanın, planlama yerine piyasanın yüceltileceği (Sezen, 1999: 52)” bir dönem başlamıştır.

Genel hatlarıyla 24 Ocak kararları ile,

- TL devalüe edilmiştir (1 Dolar 47.10 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır.).
- Fiyat oluşumları piyasa güçlerine bırakılmıştır.
- Faiz oranları yükseltilmiştir (aynı yılın temmuz ayından itibaren faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır.).
- İthalatta liberalizasyon başlamıştır.
- Yabancı sermaye teşvik edilmiştir.
- İhracata dayalı büyüme benimsenmiş ve bu çerçevede ihracatı özendirici önlemler (kredi, döviz tahsisi, gümrük muafiyeti gibi) alınmıştır.

- KİT'lere ürettikleri malın fiyatını belirleme serbestisi tanınmıştır (Sezen, 1999: 207)

Bu çerçevede, 24 Ocak kararları kapsamında, *“reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daralmasına dönük makro politikalar* (Boratav, 2008: 149)” ekonomide yeni düzenin göstergeleridir.

Askeri rejim ile birlikte emek aleyhtarı politikalar da hız kazanmıştır. Sendikal faaliyetler askıya alınmış, DİSK yöneticileri yargılanmış, grev hakkı yasaklanmış, ücretlerin belirlenmesinde toplu sözleşme uygulaması kaldırılmış yerine Yüksek Hakem Kurulu’nun belirleyeceği ücret uygulaması getirilmiştir (Boratav, 2008).

Faiz oranları Temmuz 1980’de tamamen serbest bırakılmış ve bunun hemen ardından bankerler ve küçük bankalar faiz yarışına girmişlerdir. Banker Kastelli, İstanbul Bankası gibi banker ve bankalar verdikleri yüksek faizlerle mevduat toplamış ancak faizleri ödeyemeyince “banker faciası” ortaya çıkmıştır (Boratav, 2008; Kazgan, 2009).

24 Ocak kararlarını takip eden 1981-1988 yılları arasında, ekonomide ithalat korumaları kaldırılmış ve dışa açılma politikalarıyla uluslararası mal ve finans piyasalarına eklemlenme yıllarıdır. 24 Ocak kararları ile başlayan dönüşümün amacı, bir yandan ulusal ekonominin birikim ve kaynak dağılımı mekanizmalarında piyasa fiyatlarının belirleyici unsur olması, diğer yandan da mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği ile sürdürülen dışa açılma stratejisidir. Ancak bu süreç, 1988 yılına gelindiğinde bir tıkanma ile karşı karşıya kalmış ve ihracata yönelik büyüme anlayışı tıkanmıştır. 1983’te iktidara gelen ANAP hükümeti, liberal politikaların keskin savunucuları olarak, serbest piyasadan şaşmamış, ancak ihracata dayalı büyümede politika değişikliğine gitmiştir. Bu da reel üretim sektörlerinde değil, finans piyasalarında liberalizasyonla sonuçlanmıştır. 1989 yılında alınan 32 sayılı karar

ile birlikte sermaye hareketleri üzerindeki tüm sınırlamalar kaldırılmış, kambiyo rejimi tamamen serbestleşmiştir (Yeldan,2009).

Türkiye ekonomisinde 1990 sonrası döneme damgasını vuran temel iktisadi yapı, Bağımsız Sosyal Bilimciler (2001: 5)’e göre *“1989’da 32 Sayılı Karar ile ödemeler dengesi sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlama ve denetimlerin kaldırılarak finans piyasalarının tamamıyla serbestleştirilmesi üzerine kurulmuştur. Böylece ulusal kaynakların reel üretken sektörlerde sabit sermaye yatırımlarına dönüştürülmesi engellenmiştir. Derinleştirilmesi amaçlanan finans piyasaları ise, doğrudan doğruya kısa vadeli, spekülatif nitelikli yabancı sermaye hareketlerinin parasal kazanç oyunları alanı (casino capitalism)”* haline gelmiştir (BSB, 2001: 5).

3. 5. 3. Neoliberal Dönüşüm ve Türkiye’de Planlama

Devletin ekonomiden elini çekmesini isteyen neoliberal akım ile birlikte planlama “modası geçmiş” bir kavram olarak nitelenmiştir. Planlama ekonomiye devlet müdahalesinin en akılcı şekli olduğuna göre, devleti ekonomik yaşamda istemeyen neoliberaler, doğal olarak planlama çalışmalarına da gerek duymamışlardır. Zaten devletin küçüldüğü, zayıflatıldığı bir düzende bütüncül bir planlama çalışmasının yapılması mümkün değildir. Çünkü planlama için, etkin ve güçlü bir devlete ihtiyaç vardır (Sezen, 1999; Övgün, 2010).

Neoliberal sürecin Türkiye’deki planlama çalışmalarına ilk ket vuruşu, 1982 anayasasıyla gerçekleşmiştir. 1961 anayasasında kalkınma planlaması devletin temel görevi olarak verilmişken, 1982 anayasasında planlama temel görevlerden, DPT anayasal bir kurum olmaktan çıkartılmıştır. Böylelikle DPT’nin yapısı tüm siyasi müdahalelere açık bir niteliğe bürünmüştür (Soyak, 2003).

Neoliberal dönemde de kalkınma planları yapılmaya devam edilmiş ancak bu planlar, IMF’nin ve Dünya Bankası’nın istikrar ve yapısal uyum programlarını yansıtan birer belgeden öteye geçememiştir. Planlarda, serbest piyasa ekonomisi savunuculuğu yapılmaya başlanmıştır (Sezen, 1999; Soyak, 2003).

Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm gerçekleşirken, planlama bu yapısal dönüşümün önündeki engel olmaktan çıkarılmış, aksine bu yapısal uyarlama politikalarının bir uygulama aracı haline gelmiştir. Bu nedenle planlar hazırlanmaya devam edilmiştir. Planlamanın yapısal uyarlama politikalarının uygulama aracı haline getirilmesindeki ilk hamle, “istikrar programına uyum sağladığı ölçüde plan” anlayışı olmuştur. Dünya Bankası, kredi anlaşmaları yoluyla kalkınma planlarına müdahil olarak, planları strateji ve içerik açısından yapısal uyum programları çerçevesinde hazırlatmıştır (Sezen, 1999).

3. 5. 3. 1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BşBYKP): 1985-1989

ANAP döneminde uygulanan BşBYKP, neoliberal dönüşüm sürecinde hazırlanan ilk plan niteliğini taşımaktadır.

Plana göre, *“yatırım politikası, öngörülen üretim yapısının gerçekleştirilmesini sağlayacak ve ihracatı artıracak projeler ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi destekleyici altyapı tesislerinin yapılmasına öncelik verilecek şekilde tespit edilecek, özel sektör yatırımlarının payının artırılması sağlanacaktır... Kamunun yönlendirme ve teşvik fonksiyonu ön plana çıkarılacaktır. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin karlı ve verimli çalışması sağlanarak bütçe üzerindeki yükleri azaltılacaktır* (DPT, 1985:1-2).” Planın bu maddelerinde görüldüğü üzere ekonomide özel sektöre öncelik tanınacak, devlet ise destekleyici ve teşvik edici bir görev üstlenecektir. Yine planda, yatırımlarda önceliğin özel sektörde olacağı şu satırlarla belirtilmiştir: *“Toplam yatırımlar içinde son yıllarda gerilemiş olan özel yatırımların payının arttırılması; yatırım kaynaklarının sınırlılığı dikkate alınarak, kamu yatırım hacminin özel yatırımlarda böyle bir gelişmeye imkân verecek şekilde belirlenmesi ve kamu yatırımlarında ekonomik ve sosyal altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik tanınması esas olacaktır. Devlet prensip olarak sanayi ve ticari altyapı yatırımlarını yapar; istisnai olarak kalkınmada öncelikli yörelerde sanayii yatırımları yapabilir* (DPT, 1985: 189).”

Planda, ekonomide önceliğin özel sektöre tanınmasının yanında mevcut KİT’lerin de özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Planın KİT politikası, bu kuruluşların

verimli ve karlı çalıştırılması esasına dayandırılmış ve KİT'lere bağlı bazı işletmelerin hisse senetleri aracılığı ile halka açılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede özelleştirme, beşinci planla ilk kez kalkınma planlarında yer almıştır (DPT, 1985).

Planı dış ticaret ile ilgili kısımlarında, ihracat ürünlerinin uzak pazarlara tanıtımı hedeflenmiş ve bunun için de ihracatın teşvik edileceği belirtilmiş, döviz kuru politikasının ise, dış rekabet gücünü arttıracak ve teşvik sistemine katkıda bulunacak bir şekilde yürütülmesi ve plan dönemi içinde serbest döviz kuruna geçiş ortamının hazırlanması hedeflenmiştir. Plana göre, *“İthalatta liberasyon politikası sürdürülecek, aşırı fiyat fonlarla dengelenecektir. İç piyasada aşırı fiyat artışlarını önlemek amacıyla, liberasyon sınırları tedricen genişletilecektir. Ekonomide verimliliğin artırılması, ihracatın teşviki ve tüketicinin yararı açısından, koruma sistemi rasyonelleştirilecek, rekabet gücüne kavuşmuş veya kavuşabilir durumda olan sanayilerin korunma oranları, ilerde AET ile olacak ilişkiler de dikkate alınarak tedricen azaltılacaktır. Uzun süreden beri korunmakta olan sanayi tesisleri, belirlenecek bir süre içerisinde rekabete açılacaktır. Yeni kurulacak sanayi teşebbüsleri gerekli hallerde belli bir süre makul oranlarda korunacaktır. Bu koruma politikası ekonominin diğer sektörlerinde de prensip olarak uygulanacak, bütün ekonomide verimlilik artırılacaktır (DPT, 1985: 30).”*

Planda, iç kaynakların sınırlı olması nedeniyle dış kaynak tahsisi kalkınmanın hızlanması için önem taşımaktadır. Bundan dolayı da, dış ödeme gücü, ihracat ve diğer döviz kazandırıcı işlemlerin teşviki yoluyla arttırılırken, dış para piyasalarından ülkenin ödeme gücünü zorlamayacak miktar ve şartlarda kredi temini öngörülmüştür. Bununla birlikte, aynı politikanın devamı olarak liberal bir yabancı sermaye politikası izleneceği belirtilmiştir (DPT, 1985).

3. 5. 3. 2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP): 1990-1994

ABYKP, serbest piyasa ekonomisine yönelik olma konusunda beşinci plandan daha kapsamlıdır. Plan, devletin özelleştirmeler yoluyla üretim alanından çekilerek, temel işlevinin yönlendirme ve özendirme ile sınırlandırıldığı, büyümenin motorunu

özel kesimin oluşturduğu, serbest rekabet koşullarında, uluslararası kapitalist sisteme uyum sağlama üzerine kurulmuştur. Sanayileşme, planda önemli bir kalkınma unsuru olarak görülmüş, ancak sanayileşmenin özel sektör eliyle yapılması gerektiği belirtilmiştir. Plana göre, kamu yatırımları ise sanayiden çekilip eğitim ve sağlık üzerine yoğunlaşacaktır. Planda yine yabancı sermaye ayrı bir önem arz etmiş ve özelleştirmenin yabancı sermayeyi çekecek bir unsur olacağı öngörülmüştür (DPT, 1989; Sezen, 1999).

Planın başlıca amaçları şunlardır (DPT, 1989: 1-2):

- Ülkenin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek Altıncı Beş Yıllık Planın temel amacıdır. Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği, bölgesel ve yöresel gelişmişlik farklarını azaltmak Planın başlıca amaçları arasındadır.
- Büyüme ve refah artışının sağlanmasında ekonomik ve sosyal istikrarın korunmasına önem verilecektir.
- Büyümenin serbest rekabet ortamında ve özel kesimin dinamizminden azami ölçüde yararlanılarak gerçekleştirilmesi, iktisadi faaliyetlerde kamunun yönlendirici ve teşvik edici olması, uluslararası entegrasyona imkan verecek bir ekonomik yapının oluşturulması esastır.
- Yatırım politikası, öngörülen üretim yapısını gerçekleştirecek şekilde belirlenecektir. Kamu kesimi yatırımlarının, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla Kalkınmada Öncelikli Yörelerde yapılacak yatırımlar dışında, ekonomik ve sosyal altyapıya dönük olması esastır. Kamu yatırımlarının sektörel dağılımında eğitim ve sağlık sektörlerine ağırlık verilecektir. Özel kesim yatırımlarının imalat sanayiinde ve özellikle ihracata yönelik sektörlerde yoğunlaşması özendirilecektir. Toplam yatırımlar içinde özel kesim yatırımlarının payı tedricen artacaktır.
- Özel kesim yatırımlarının gerçekleştirilmesi açısından kritik faktör olan finansman imkanları; faiz politikasıyla mali tasarrufların teşviki, mali sistemin etkinleştirilmesi, kamunun kullandığı kaynakların nisbi olarak

daraltılması, özel kesimin yurtdışından sağlanan kaynaklardan daha fazla yararlanmasıyla artırılacaktır.

- Ekonomide, kaynakların tahsisinde etkinliğin artırılması ve tüketicinin korunması için dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi ve basitleştirmesine devam edilecektir. Dış ticaret hacminin GSMH içindeki payının artırılmasına, ürün ve pazar çeşitlendirilmesine ağırlık verilecektir. Dış ticarete ilişkin düzenlemelerde taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalar dikkate alınacaktır.
- Döviz kurunun piyasa şartları içinde belirlenmesi politikası sürdürülecek ve Türk parasının konvertibl hale gelmesi için gerekli ortam oluşturulacaktır.
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin, modern yönetim anlayışı çerçevesinde rekabet gücünün artırılması suretiyle daha verimli çalışmaları sağlanacak ve özelleştirilmelerine ilişkin çalışmalar hızlandırılacaktır.
- İmalat sanayiinde dışa dönük ve rekabet gücü olan bir yapının geliştirilmesi, ihracatın sürekliliğinin ve çeşitliliğinin sağlanması esas alınacak; mevcut tesislerde gerekli yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi, verimliliğin artırılması ve optimum ölçeklerde yeni yatırımların yapılması özendirilecektir.

Planın bu amaçları, ekonomide serbest piyasa düzeninin tüm yönleriyle hakim olacağını göstermektedir. Rekabete dayalı, özel sektör odaklı, yabancı sermayeye kapılarını sonuna kadar açmış bir ekonomi hedeflenmiştir. Bu bağlamda devlet, sadece sağlık ve eğitim alanlarında yatırım yapacak, geriye kalan tüm sektörlerde ağırlık özel kesimde olacaktır.

3. 5. 3. 3. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (YBYKP): 1996-2000: Stratejik Planlamaya Geçiş

Yedinci plan, geleneksel planlama anlayışından kopma konusunda beşinci ve altıncı plana göre daha keskin noktalara sahiptir. “Her şeyden önce, şimdiye kadar tüm planların kitap baskısında, planı hazırlayan, onun sahibi kurum olarak DPT’nin adının yer alması geleneği terk edilmiştir. Bu durum, plana, sanki planlama örgütünce değil de

anonim olarak hazırlanmış, sahipsiz bir metin görüntüsü vermektedir.” (Sezen, 1999: 268).

Plana göre, *“Türkiye ekonomisi esas itibariyle dışa açık, rekabetçi piyasa mekanizmasına dayandığından, Kalkınma Planlarının ekonomik ve sosyal hayatın tamamını ayrıntılı olarak belirlemesi ve öngörülerinin gerçekleşmesi için zorlayıcı olması beklenmemelidir. Plan döneminde yurtdışı ve yurtiçinde değişen koşullar karşısında Planların başlangıçta öngördükleri gelişme çerçevesi Yıllık Programlarla gözden geçirilerek, Planların piyasalardaki gelişmelere karşı esnekliği sağlanacaktır (DPT, 1995: 21).”* Buna göre yedinci plan ile birlikte ekonominin tamamını kapsayan planlama anlayışından ve planı uygulama zorunluluklarından kopuş yaşanmıştır.

“Yedinci plan, makro düzeyde sosyoekonomik süreci bütünleyici, kapsayıcı ve ilişkilendirici bir yaklaşım içinde değildir. Bu haliyle plan bir ulusal kalkınma planından daha çok proje planlaması niteliğindedir. Bütün yerine parçalanmışlık, genel yerine detay, düzen yerine düzensizlik öngören post modern söyleme uygun bir biçimde yedinci plan parçacı bir yaklaşım sergilemektedir. Ekonomik süreçte devletin rolünü düzenleyicilik olarak kabul eden yedinci plan, rakamlara dayalı analizi terk ederek bu konuda da önceki planlardan bir hayli farklılaşmaktadır (Sezen, 1999: 270).”

Stratejik Planlama

Yedinci plan bu parçacı rolüyle bir stratejik plan niteliğini taşımaktadır. Stratejik planlama, özel sektör kökenli bir yaklaşım olup her firmanın kendi karını maksimuma çıkarma düşüncesi ile ortaya çıkmıştır. Yani stratejik planlama, piyasaya ve onun isteklerine göre yapılır. Stratejik planlama, planlamanın tek başına yeterli olmadığı bakış açısına sahiptir. Stratejik planda niceliksel hedeflerden çok niteliksel hedefler ön plana çıkar. Bu noktada stratejik planlama plancının işi olmayan bir yaklaşım olup, bu anlayışta onlara düşen görev, bilgi sağlamaktır (Mintzberg, 1994’den aktaran Övgün, 2010).

Stratejik planlama, piyasa dostu devlet, özelleştirme ve yerelleştirme ile uyum içerisindedir, rekabet ile girişimciliği arttırmaya çalışır ve kamunun düzenleyici bir mantıkla işlemlerini hedefler.²⁴ Stratejik planlama anlayışına göre devlet, kalkınma planlamasında olduğu gibi iktisadi ve sosyal yapının tek elden yapmayacak bunun yerine her birim kendi amaç ve hedeflerini belirleyecektir. Bu planlama anlayışında devlete düşen görev müdahalecilik değil düzenleyiciliktir. Devlet, sadece, ekonomik ve toplumsal alanda sistemin iyi işlemlerini sağlayacak tedbirler almalıdır. Stratejik planlama makro ve mikro düzeyde olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Makro aşamadan kasıt, her bir sektörün ayrıntılı olarak düzenlenmesi yerine sadece genel hedeflerin belirlenmesidir. Mikro düzeyde amaçlanan ise, planlamanın her bir alanın kendi içerisinde gerçekleşmesidir. Böylelikle her bir alanın kendi geleceğini kendi ilkeleri altında belirlemesi hedeflenmektedir (Övgün, 2010).

Stratejik planlama, piyasayı sınırlandırmak yerine, devlet yapısını piyasaya uyarlamayı hedefleyen bir anlayıştır. Bu doğrultuda da devletin ekonomiden elini çekecek uygulamaları içermektedir. Aslında stratejik planlama bir planlı plansızlıktır.

Türkiye’deki stratejik planlamaya ilk örnek olan yedinci plana göre, “*devletin asli görevlerini tam olarak yapabilmesi için, özelleştirme yoluyla üretim alanından çekilmesi hızlandırılarak küçülmesi sağlanırken, rekabetçi piyasa koşullarının hakim olmasını sağlamak üzere devletin kural koyma ve konulan kurallara uyulmasını sağlama işlevleri ağırlık kazanacaktır. Devletin fiyatı piyasada oluşan mal ve hizmetlerle ilgili faaliyetleri düzenleyici müdahalesi sınırlı tutulacak, sistemin rekabet kuralları içinde etkin bir şekilde işlemleri sağlanacaktır. Bu çerçevede çiftçi, işçi, esnaf, tüccar, işadama, müteahhit gibi kesimler devlet kapısına bakmaktan kurtulacaktır* (DPT, 1995: 20). ”

²⁴ Stratejik planlama, “*kamu yönetiminde misyon ve vizyon hedefli bakış açısı, stratejik ve ölçülebilir bir perspektifle belirlenen amaçları ve hedefleri, her birimin kendi geleceğini kendisinin planlaması gerektiğine yönelik inançla, yerelleştirme, kurumsallaşma uygulamaları, kamu yönetiminin performans kriteri temelinde yapılanmasını ve işlemlerini ve bütün bu süreçlerin yine performans odaklı izlenmesi ve değerlendirilmesi boyutlarıyla yönetim biçiminde yaşanan değişiklikleri*” ortaya koymaktadır (Övgün, 2010: 145).

3. 5. 3. 4. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP): 2001-2005

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli stratejilere sahip olup, gelişmiş bir piyasa ekonomisi ve uluslararası rekabete açık bir sanayi yapısına dayalı uzun vadeli amaçları mevcuttur (DPT, 2000).

Plana göre, 2001-2005 yılları arası, *“toplumun yaşam kalitesinin yükseldiği, kesintisiz ve istikrarlı büyüme sürecine girildiği, Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki temel dönüşümlerin gerçekleştirildiği, dünya ile bütünleşmenin sağlandığı ve ülkemizin dünyada ve bölgesinde daha güçlü, etkili ve saygın yer edindiği”* bir dönem olacaktır ve bu dönemde *“devletin özelleştirme yoluyla üretim alanından çekilerek asli işlevine ağırlık vermesi ve rekabetçi piyasa düzenini sağlama işlevini dünyadaki dönüşümü dikkate alarak yerine getirmesi için gerekli düzenlemeler”* sürdürülecektir (DPT, 2000: 25-26).

1990’ların sonu ve 2000’li yılların başında AB ile Katılım Ortaklığı Belgesi’nin imzalanması ve İlerleme Raporlarıyla beraber SBYKP, AB’ye uyum süreci için bir araç haline getirilmiştir (Soyak, 2006).

Sekizinci plan da altıncı ve yedinci planlar gibi ülke ekonomisinin dünya ile bütünleşmesinin giderek hızlanmasını, devletin ekonomideki elini çekerek asli görevlerini yapmasını hedeflemiştir (DPT, 2000).

Sekizinci planın 2001-2023 uzun vadeli gelişme stratejisinin temel hedeflerinden bazıları şunlardır (DPT, 2000: 21-22):

- 2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme stratejimizin temel amacı; Atatürk’ün gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefi doğrultusunda, Türkiye’nin 21. yüzyılda kültür ve uygarlığın en ileri aşamasına ulaşarak dünya standardında üreten, gelirini adil paylaşan, insan hak ve sorumluluklarını güvenceye alan, hukukun üstünlüğünü, katılımcı demokrasiyi, laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü en üst düzeyde gerçekleştiren, küresel düzeyde etkili bir dünya devleti olmasıdır. Bilgi

toplumuna dönüşümün sağlanarak dünya hasılasından daha yüksek oranda pay alınması, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bilim ve uygarlığa katkı ile bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahipliği uzun dönemli gelişme stratejimizin nesnel amaçlarını oluşturmaktadır.

- İhracata dönük, teknoloji yoğun, katma değeri yüksek, uluslararası standartlara uygun ve yerel kaynakları harekete geçiren bir üretim yapısı hedeflenmektedir.
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci içinde olması, uluslararası norm ve standartlara uyum ve bilgi toplumunun gerektirdiği koşulları yerine getirme yönünden önemli bir fırsat yaratmaktadır. Bu çerçevede tam üyelik, binlerce yıllık tarih ve kültür birikimine sahip olan ülkemizin gerçek potansiyelini ortaya koymasına ve birikimini dünya ile paylaşmasına yardımcı olacaktır. Önemli bir jeostratejik konuma sahip olan ülkemiz, bulunduğu bölgede iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel etkileşimi artırarak bölge ve dünya barış ve refahına daha büyük katkı yapabilecektir.
- Türkiye'nin gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmesi durumunda, 2001-2023 döneminde yıllık ortalama yüzde 7 dolayında büyüme hızı sağlaması ve büyümenin yaklaşık yüzde 30'unun toplam faktör verimliliğinden kaynaklanması, böylece 1998 yılında 3.200 dolar olan kişi başına gelirini 2023 yılında Avrupa Birliği ülkeleri düzeyine yaklaştırması beklenmektedir. Türkiye'nin, dönem sonunda ulaşacağı 1,9 trilyon dolar civarında GSMH düzeyi ile dünyanın ilk on ekonomisi arasına girmesi öngörülmektedir.
- Kamu yatırımlarının 2001-2023 döneminde artan oranda eğitim, sağlık ve Ar-Ge alanlarında yoğunlaştırılması, enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin yatırım paylarının 2010 yılına kadar düzeylerini koruması ve 2010 yılından itibaren tedricen düşürülmesi öngörülmüştür.

3. 5. 3. 5. Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP): 2004-2006

Ön Ulusal Kalkınma Planı, Avrupa Birliği (AB)'ne uyum çerçevesinde mali yardımların programlanması amacıyla oluşturulmuştur.

ÖÜKP'nin temel amacı; “2004-2006 döneminde AB'den sağlanacak sınırlı kaynaklar ölçüsünde Türkiye'nin AB ile ekonomik, sosyal ve mekansal boyutlar itibarıyla uyum sağlamasına yönelik olarak tarımsal verimliliğin artırıldığı, girişimciliğin özendirildiği, rekabet gücünün, insan kaynaklarının ve istihdam yaratma kapasitesinin geliştirildiği, altyapı hizmetlerinin iyileştirildiği, giderek bilgiye dayalı ekonomiye dönüşen, çevreye duyarlı ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltıldığı bir yapıya ulaşılmasıdır (DPT, 2003: 79).”

Planda, “özelleştirme yoluyla kamunun doğrudan mal ve hizmet üretimi yerine asli görevlerinde yoğunlaşması ve kaynak kullanımında etkinliğin artırılması, şeffaf ve etkin bir kamu yönetiminin oluşturulması, bankacılık sisteminin reel sektörün kaynak ihtiyacını etkin bir şekilde karşılayacak yapıya kavuşturulması, çeşitli alanlarda oluşturulan düzenleyici kurumlarla piyasa mekanizmasının güçlendirilmesi ve ekonomide özel sektörün rolünün daha da geliştirilmesi (DPT, 2003: iii)” de amaçlanmaktadır.

3. 5. 3. 6. Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013

Türkiye'nin şu anda uygulamış olduğu Dokuzuncu Kalkınma Planı, Türkiye'deki kalkınma planlaması anlayışının geldiği noktayı net bir şekilde göstermektedir. Plandan önce yayınlanan Başbakanlık Genelgesi'nde şöyle denilmiştir (DPT, 2005): “Başlangıcından itibaren kamu kesimi için emredici, özel kesim için yönlendirici olan Planlarda, giderek geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir modelden, devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının bir sonucu olarak, makro çerçeve oluşturan, öngörülebilirliği artıran, sistemin daha etkin işleyişine imkan verecek biçimde kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran ve temel amaç ve önceliklere daha fazla yoğunlaşan bir stratejik yaklaşım modeline geçiş söz konusudur. Stratejik amaç ve öncelikleri netleştiren ve finansman boyutunu da içerecek somut eylem programları ile hayata geçirilecek olan bu yeni yaklaşım, geçmişte tam olarak kurulamayan plan-program-bütçe bağlantısını güçlendirecek ve etkili bir izleme ve değerlendirme mekanizması ile desteklenerek, hesap verebilirliğe zemin oluşturacaktır.”

2007 yılında uygulamaya koyulan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nın vizyonu, *“İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye”* olarak belirtilmiştir (DPT, 2006: 1).

Plana göre, *“devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının da bir sonucu olarak, Dokuzuncu Kalkınma Planı ile her alanı detaylı düzenlemeye dayanan bir plan hazırlama anlayışından, belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterek, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkan verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan bir stratejik yaklaşıma geçilmektedir (DPT, 2006:1).”*

Plan vizyonunun gerçekleşmesi yolunda aşağıdaki stratejik hedefler belirlenmiştir (DPT, 2006: 2):

- Rekabet gücünün artırılması,
- İstihdamın artırılması,
- Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi,
- Bölgesel gelişmenin sağlanması,
- Kamu hizmetlerinde kalitenin ve etkinliğin artırılması.

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda 1980 sonrası tüm planlarda olduğu gibi, devletin üretim alanından özelleştirme yoluyla çekilerek, asli görevlerine dönmesi gerektiği belirtilmiş ve rekabetçi bir piyasa yapısı için gerekli ortamı hazırlaması öngörülmüştür (DPT, 2006).

Plan metnine göre, *“Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde ekonominin rekabet gücünü artırmak ve katma değeri yüksek üretim yapısına geçmek amaçları doğrultusunda izlenecek politikalarla, sürdürülebilir yüksek ihracat artışı sağlanacaktır. 2005 yılında 73,4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşen ihracatın, plan dönemi boyunca yıllık ortalama yüzde 14,2 oranında artış göstererek 2013 yılında 210 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. Sürdürülebilir yüksek büyümeye paralel*

olarak ithalatın da yıllık ortalama yüzde 11 oranında artış göstermesi ve 2013 yılında 275 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir. Dolayısıyla, plan dönemi sonunda dış ticaret hacmi yaklaşık 470 milyar dolar düzeyinde gerçekleşecektir. 2005 yılında yüzde 9 olan dış ticaret açığının GSYİH'ya oranının 2013 yılında yüzde 5,6'ya ineceği tahmin edilmektedir. Bu çerçevede, cari işlemler açığının GSYİH'ya oranı ise 2005 yılındaki yüzde 6,4 seviyesinden, Plan dönemi sonunda yüzde 3 seviyesine gerileyecektir (DPT, 2006: 56). ”

Planda, KİT'lerin özelleştirme ile birlikte, ekonomideki paylarının azalacağı öngörülmüştür. Plan dönemi sonunda ise özelleştirmelerle kamunun hava ve deniz ulaşımı ile lokomotif ve vagon üretimleri, tütün ve çay işlenmesi, petrokimya sanayi, elektrik dağıtımı gibi alanlardan tamamen çekilmesi, elektrik üretimi, doğalgaz piyasası ve kömür işletmeciliğindeki payının azaltılması hedeflenmiştir. Plan döneminde özelleştirilmesi düşünülmeyen KİT'ler ise şu alanlarda faaliyet gösteren işletmelerdir: tahıl alımı, tohum üretimi, demiryolu alt yapısı, petrol arama, elektrik iletimi, hava meydanları işletmesi, posta hizmetleri ve kıyı emniyeti (DPT, 2006).

3. 5. 3. 7. Orta Vadeli Programlar

Yüksek bir büyüme hızı hedefi ile AB'ye uyum sağlama amacıyla uygulanmaya başlayan Orta Vadeli Programlar (OVP), 1980 sonrası kalkınma planları gibi, piyasa ekonomisine etkin bir işleyiş kazandırmak hedefiyle hazırlanmıştır.

Bugüne dek, toplam yedi tane OVP hazırlanmıştır. Bu yedi OVP de üçer yılı kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Şimdiye kadar açıklanan OVP'lerin yıl aralıkları şu şekildedir:

- 2006-2008
- 2007-2009
- 2008-2010
- 2009-2011
- 2010-2012
- 2011-2013

- 2012-2014

1. Orta Vadeli Program (2006-2008)

Program, Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasının hızlandırıldığı bir ortamda, ülke insanlarının yaşam kalitesini arttırmak amacıyla hazırlanmıştır (DPT, 1.OVP).

Programın hedefleri şu şekildedir (DPT, 1.OVP: 2):

- istikrarlı bir ortamda sürdürülebilir büyümenin sağlanması,
- ekonomide rekabet gücünün artırılması,
- insan kaynaklarının geliştirilmesi,
- sosyal içermenin güçlendirilmesi,
- bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması,
- kamuda iyi yönetişimin yaygınlaştırılması,
- fiziki alt yapının iyileştirilmesi.

1.OVP'ye göre, büyüme ve istihdam artışı, özel sektör kanalıyla gerçekleştirilecek, kamu da bunun için gerekli ortamı hazırlama görevini üstlenecektir. Programın büyüme hedefi yüzde 5 olup, işsizlik oranının da yüzde 10'dan yüzde 9,6'ya düşmesi hedeflenmiştir. Bununla beraber, üretim sektörlerinde özel sektör ağırlık kazanacak olup, kamu yatırımları daha çok sosyal alanları kapsayacaktır.

Programda KİT'lerin özelleştirilmesine de yer verilmiş ve bu kuruluşların özelleştirilinceye kadar, verimli çalışması öngörülmüştür. Özelleştirme uygulamalarında, sermaye piyasalarının kullanılması ve böylelikle sermaye piyasalarının derinlik kazanması hedeflenmiştir (DPT, 1. OVP).

Ödemeler dengesi konusunda ise, cari açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sağlam kaynaklarla finanse edilmesi amaçlanmıştır. Buna göre (DPT, 1.OVP: 7-8),

- Sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmak amacıyla, kaliteli ve katma değeri yüksek ürünleri öne çıkaracak, yeterli ve etkin destek mekanizmaları geliştirilecektir.
- İkili ve çok taraflı ticari ilişkiler kapsamında ihracatın geliştirilmesi amacıyla; kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu sağlayacak, ihracatçıların pazara giriş olanaklarını geliştirecek ve mevcut pazar paylarını artıracak mekanizmalar geliştirilecektir.
- Orta vadede yurt içi üretimin ithalat bağımlılığının azaltılması amacıyla, sanayide kullanılan ithal ara girdilerin, rekabet koşulları altında, yurt içinde üretilmesini sağlayacak politikalar geliştirilecektir. Bu bağlamda, sanayide ARGE faaliyetlerinin yaygınlaştırılması sağlanarak özellikle yüksek teknolojili ara girdilerin yurt içinde üretilmesinin desteklenmesine yönelik çalışmalar başlatılacaktır.

2. Orta Vadeli Program (2007-2009)

İkinci OVP ile de birincisi ile benzer hedefler söz konusudur. Programa göre, *“Orta Vadeli Program döneminde ihracat odaklı bir büyüme hedeflenmektedir. Kamu kesimi, yapacağı alt yapı yatırımları ve düzenlemeler yoluyla özel sektör büyümesini hızlandırıcı bir rol oynayacak ve özel sektörün yüksek katma değer üreten sektörlerle daha fazla yoğunlaşmasını teşvik edecektir. Ekonomik büyümenin istikrarlı bir yapıya kavuşmasında emek verimliliğinin yanı sıra toplam faktör verimliliğinin de artmaya devam etmesi büyük önem arz etmektedir. Bunun için de öncelikle makroekonomik istikrar, kurumsal alt yapının geliştirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi konularında ilerleme sağlanacaktır (DPT, 2.OVP: 2).”*

3. Orta Vadeli Program (2008-2010)

Programda, yıllık ortalama yüzde 5,6’lık bir büyüme oranı hedeflenmiştir. Bununla birlikte OVP döneminde 1,4 milyon kişiye yeni istihdam sağlanması öngörülmüştür. Yine diğer OVP’lerde olduğu gibi cari açığın sürdürülebilmesi ve

finansmanının sağlam kaynaklardan yapılması hedefi doğrultusunda ihracatı arttıracak politikalar uygulanacaktır (DPT, 2007).

4. Orta Vadeli Program (2009-2011)

Küresel kriz döneminde hazırlanan 4.OVP'nin öncelikleri şu şekilde belirtilmiştir (DPT, 2008: 8): *“Küresel piyasalarda yaşanan dalgalanmaların ekonomimiz üzerindeki olası olumsuz etkilerini en aza indirerek, ekonomide sağlanan güven ve istikrarı korumak, ekonomik büyümeyi sürekli kılmak, tasarrufların ve yatırımların düzey ve oranlarını yükseltmek, istihdamı artırmak, cari açığa sürdürülebilir nitelik kazandırmak, cari açığın sağlam kaynaklarla finanse edilmesini sağlamak, enflasyon oranını aşağı çekmek, mali disiplini korumak ve kayıt dışılıkla etkin mücadele etmek, sektör temsilcileriyle birlikte sektörel değişim ve dönüşüm süreci için strateji belgesi oluşturmak ve uygulamaya koymaktır.”*

Programda, yatırım, istihdam ve ihracat odaklı bir büyüme stratejisi sürdürüleceği belirtilmiş ve bu çerçevede yüksek katma değerli malların üretiminin ağırlık kazanması için gerekli politikaların uygulanması hedeflenmiştir. Bu hedefe de özel sektörün ARGE harcamalarını ve büyük ölçekli yatırımlarını destekleyerek ulaşılabileceği, programda belirtilmiştir (DPT, 2008).

Program dönemi için büyüme hedefi yüzde 5,5 olarak belirlenmiş ve 1,3 milyon kişiye yeni istihdam olanakları sağlanması öngörülmüştür (DPT, 2008).

5. Orta Vadeli Program (2010-2012)

Programın amacı, *“küresel krizin etkisinden çıkış sürecinde ekonomik ve sosyal yapımızın güçlü yönlerini avantaj olarak kullanarak, ekonomimizin yeniden sürdürülebilir büyüme dönemine girmesini sağlamak ve böylece ülkemizin refah düzeyini artırmaktır* (DPT, 5.OVP: 6).”

Programa göre, “Kamu kesimi, uyguladığı gelir ve harcama politikalarıyla küresel krizin ekonomi üzerindeki etkilerini azaltmada etkili bir rol üstlenmiştir. Bu politikalardan kısa vadeli olanlar, tüketim harcamalarını artırmaya ve kredi sistemindeki tikanıklıkları açmaya odaklanmıştır. Orta vadeli politikalar ise ekonomide kalıcı bir şekilde üretim, yatırım ve ihracatı artırmaya yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda, krizden çıkış ve sonrasındaki büyüme sürecinin özel sektör öncülüğünde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Özel sektörün yatırım ve üretim kararlarındaki öngörülebilirliği ve kullanabileceği kaynakları artırmak için kamu kesimi borçlanma gereğinin tedrici bir şekilde azaltılması ve fiyat istikrarının korunması önem arz etmektedir (DPT, 5.OVP: 6).”

Programda 2010’da yüzde 3,5 civarında bir büyüme hedeflenmiş ve bu rakamın 2012’de yüzde 5’e yükselmesi öngörülmüştür.

6. Orta Vadeli Program (2011-2013)

Programda krizin Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin şu şekilde olduğu belirtilmiştir (DPT, 2010: 6-7): “Küresel kriz Türkiye ekonomisini dış ticaret, finansman ve beklentiler olmak üzere üç kanaldan etkilemiştir. 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren daralmaya başlayan Türkiye ekonomisi, yurtiçi talep ve üretimi artırmaya yönelik alınan önlemler sonucunda, 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren canlanma eğilimine girmiştir. Ekonomide başlayan canlanma eğilimi, OVP çerçevesinde, zamanında ve doğru politikalar uygulanarak desteklenmiştir. OVP ile kamu açıklarının üç yıl boyunca kademeli bir şekilde azaltılacağı ve kamu borç stokunun kontrol altında tutulacağı ilan edilmiştir. Maliye politikalarında 2009 ve 2010 yılındaki uygulamalar OVP ile uyumlu olmuştur. Belirsizliklerin azalması, tüketici güveninin artması, kredi koşullarının iyileşmesi tüketim ve yatırım kararlarını olumlu yönde etkileyerek yurtiçi talebi artırmıştır. Ekonomik canlanmada sağlanan bu ivme 2010 yılında da devam etmiş ve yılın ilk yarısında GSYH, bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 11 oranında artış kaydetmiştir. Böylece, Türkiye dünyanın en hızlı büyüyen birkaç ekonomisi arasında yer almıştır. 2009 yılında, ekonomideki daralmaya paralel olarak cari açığın milli gelire oranı bir önceki yıla göre 3,4 puan azalarak yüzde 2,3

seviyesinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise cari açık, ekonomideki toparlanmayla birlikte yeniden artma eğilimine girmiştir. Bu dönemde cari açığın finansmanında herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Sermaye girişi, ekonomideki canlanma ve güven ortamının tesisiyle 2009 yılının Mayıs ayından itibaren tekrar başlamış, mevduat ve portföy yatırımları ağırlıklı olmak üzere artarak sürmüştür. 2009 yılında küresel krizin getirdiği belirsizlik ortamında istihdam olanaklarındaki daralma nedeniyle işsizlik oranı yüzde 14'e yükselmiştir. Bununla birlikte toplam istihdamda bir kayıp yaşanmamıştır. Tarım dışı istihdam yüzde 1 azalırken, tarım istihdamının yüzde 4,5 oranında artması nedeniyle toplam istihdam yüzde 0,4 oranında artış göstermiştir.”

2011-2013 dönemi OVP'nin temel amacının, refah seviyesinin artırılması nihai hedefi doğrultusunda, istikrarlı bir büyümeyi yakalamak, istihdamı arttırmak ve fiyat istikrarını sağlamak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca programda, ekonominin rekabet gücü, kamu harcamalarında etkinlik, iyi yönetim, devlet yardımları, yerel yönetimler ve bölgesel gelişme alanlarında yapısal dönüşüm ihtiyacının devam ettiği vurgulanmıştır (DPT, 2010).

İstihdamı artırmak için, büyümeyi istikrarlı kılacak politikaların yanında, işgücünün niteliğine, esnekliğine ve işgücünün katılımı artıracak politikalara da ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte kamu kesimi açıklarının azaltılmasının, ekonomide güven ve istikrarı, diğer taraftan ise özel sektörün kullanabileceği kaynakların artırılmasına katkı sağlayacağı belirtilmiş ve bunun sonucu olarak da özel sektör öncülüğünde bir büyüme süreci hedeflenmiştir (DPT, 2010).

Programa göre, “küresel krizden çıkış sürecinde 2010 yılının özellikle ilk yarısında yurtiçi talep ve üretimde hızlı bir artış kaydedilmiş ve GSYH bu dönemde yüzde 11 oranında artmıştır. Baz etkisinin azalmasıyla da büyümenin 2010 yılının ikinci yarısında yavaşlaması ve yılın tamamında yüzde 6,8 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir. 2011 yılında yüzde 4,5 olacağı tahmin edilen büyümenin, 2013 yılı sonunda yüzde 5,5 düzeyine ulaşması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşılmasında, Program dönemi sonuna kadar dünya ekonomisinin küresel krizin etkilerinden kurtulacağı öngörüsünün yanı sıra potansiyel hasılaya yakınsamanın sürmesi ve

OVP’de yer alan politikaların kararlılıkla uygulanması belirleyici olacaktır (DPT, 2010: 12).’’

7. Orta Vadeli Program (2012-2014)

Bugüne dek açıklanan son OVP olan 7. OVP’nin amacı, ülkenin büyümesini sürdürmek, cari işlemler açığını azaltmak ve böylece finansal istikrarı korumak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede hedefler, bir önceki program ile aynı doğrultudadır (KB, 2011).

Program döneminde, yüzde 5’lik bir büyüme hedeflenmiş ve bu büyümenin özel tüketim ve özel yatırım kaynaklı olması öngörülmüştür. Ekonomik büyümeyle beraber işgücünü daha esnek hale getirecek politikaların uygulanmasıyla tarım dışında ilave 1,5 milyon kişilik bir istihdam beklenmektedir. Bununla birlikte işsizlik oranının dönem sonunda yüzde 9,9’a gerilemesi hedeflenmektedir (KB, 2011).

Programda ayrıca, ihracatın yıllık ortalama olarak yüzde 11,2 oranında artacağı ve 2014 yılında 185,1 milyar dolara ulaşacağı beklenmektedir. İthalatın ise yüzde 7,7’lik artışla 2014 yılında 295,9 milyar dolara ulaşması tahmin edilmektedir (KB, 2011).

Genel olarak, 1980 sonrasında yaşanan neoliberal dönüşüm, devletin küçültülmesini amaçlayan, özelleştirmeleri ön plana alan, her yönüyle dışa açık bir serbest piyasa ekonomisini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede devlet müdahalesinin simgesi olan planlama anlayışında da dönüşümler meydana gelmiştir.

Neoliberal paradigma, devlet müdahalesi şekli olan planlamaya ihtiyaç duymaz. Ancak, Türkiye’nin liberalleşme sürecinde plan hazırlıkları devam etmiştir. Tabii ki hazırlanan planların anlayışları da eski planlardan oldukça farklıdır. Artık planlar, IMF-DB yapısal uyum programlarının bir aracı haline gelmiştir. Bu bağlamda planlar, devletin üretim alanında çekilip asli görevleri olan sosyal alanlara yatırım

yapması, KİT’lerin özelleştirilmesi ve etkin bir serbest piyasa ekonomisi yaratılmasına odaklanmıştır.

1985 yılında uygulamaya koyulan beşinci planla başlayan bu odaklanma, özellikle yedinci plandan itibaren zirveye ulaşmıştır. Yedinci plan ile stratejik planlama anlayışına geçilmiştir. Yedinci planın bir özelliği de Gümrük Birliği ile aynı yıl yürürlüğe girmesidir.

Stratejik anlayışa sahip olan ve bu nedenle plandan çok bir proje niteliğine bürünen yedinci planın meclis görüşmelerinde, plan kelimesinin çıkartılması için önerge verilmiş ancak kabul edilmemiştir. Bu önergeden bazı cümleler şöyledir: *“Her kalkınma planı, tıpkı bundan önce ülkemizde uygulanan altı planda da olduğu gibi, siyasi otoritenin görüş ve amaçlarından hareketle, ekonominin gelecekteki gelişimiyle ilişkilendirilerek, temel politika amaçlarını tanımlamaya çalışır. Bu amaçlarla, belirli sayısal hedefler haline dönüştürülür; yani, her planın amaçladığı belirli sayısal hedefler vardır ve olmalıdır. Mevcut haliyle, önümüzdeki metin bir plan olmaktan çok, bir rapor görünümündedir. Bu bakımdan, en azından, biçimsel bir plan belgesine sahip olabilmek için, bu değişiklik yapılmalı ya da dokümanın ana başlığındaki "Plan" sözcüğü çıkarılmalıdır (TBMM, 1995: 193).”*

Neoliberal dönemin şimdiye kadar hazırlanan planlarında amaç hep aynıdır: etkin bir piyasa, asli görevlerini yapan ve üretim alanından çekilmiş bir devlet ve özelleştirmeler. Bu bağlamda, bu amaçlara eşlik eden ve AB’ye uyum sürecinin hızlanması için hazırlanan Orta Vadeli Programlar da serbest piyasa ekonomisinin iyi işlemlerini hedefleyen programlardır. Planlamayı tasvip etmeyen bir paradigma döneminde bu kadar çok plan ve programın olması da ilginçtir. Bu konuda Aziz Konukman şöyle tespitlerde bulunmuştur (2009): *Türkiye ekonomisinde planlama anlayışı, neoliberal politikaların egemen bir konuma geldiği 80’li yıllarda aşınmaya başlamıştı. Aşınma, bugün de katmerleşerek devam ediyor. Ne ortada model çözümlemelerine dayalı ciddi bir kalkınma planı var; ne de her geçen gün bir yenisi açıklanan plan ve programların (Ortalık plan ve programlardan geçilmiyor. Bu nedenle olsa gerek, program ve plan isimleri için uzmanlarınca dahi karıştırılabilir; kimileri*

OVP'ye orta vadeli ekonomik program, kimileri ise orta vadeli plan diyebiliyor) bu kalkınma planıyla olması gereken uyumu.”

Özellikle 2007'den itibaren baş gösteren küresel finans krizi ile neoliberalizm, tıkanma noktasına gelmiş olmasına rağmen açıklanan OVP'lerde, krizden çıkış için yine neoliberal önlemler önerilmesi ve OVP metnindeki kriz tahlillerinin neoliberal politikalarla barışık bir şekilde yapılması ve çıkışın yine serbest piyasa ekonomisinde olacağı “körü körüne bağlılığın” bir göstergesidir.

Artan ithalat bağımlılığı, yüksek cari açık, sıcak paraya dayalı spekülatif büyüme, artan işsizlik Türkiye'nin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Dışa dayalı bir büyüme anlayışı ile devam edildiği sürece, bu sorunların devam etmesi kaçınılmazdır.

SONUÇ:
Küresel Krizin Etkileri
ve
Planlamayı Yeniden Düşünmek

Dünya ekonomisi, yaklaşık beş yıl önce başlayan ve etkilerinden halen kurtulamadığı bir krizin içerisine girmiştir. Finansallaşmaya bağlı olarak çıkan bu kriz merkez ekonomilerinden çevre ekonomilerine doğru giderek yayılmış ve birçok ülkede büyük yıkımlara yol açmıştır. Bu krizin ardında yatan temel olgu, sermayenin kuralsızlaştırılmış finansallaşmasıdır. 1980’lerden itibaren finansal faaliyetler, reel üretim faaliyetlerinin önüne geçmiş ve bundan dolayı sermayenin temel karlılığı artık reel üretim sektöründen değil, spekülative nitelikli finansal işlemlerden kaynaklanmaya başlamıştır (Yeldan, 2008).

Küresel krizle birlikte neoliberal politikalar sorgulanır olmuş ve başta ABD olmak üzere bazı ülkeler, krizden çıkış için devlet müdahalesini gündemlerine almıştır. Türkiye başta olmak üzere birçok çevre ülkede ise serbestleşme son hızla devam etmiş ve etmektedir.

Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisi, neoliberal politikalar ile tanıştıktan sonra birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin temel kaynağı, 1989 yılında sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi sonucu ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının giderek artmasıdır. Bu kuralsız serbestleştirme sonucunda Türkiye, kısa vadeli sermaye hareketlerinin yani sıcak paranın spekülative niteliği ile yüksek reel faiz ve düşük kur içerisine girmiş ve bir spekülative kazanç ve ithalat cennetine dönüşmüştür. Tüm bunların sonucu olarak da istikrarsız bir ekonomi, sürekli artan cari açık ve dış borç ve istihdam yaratmayan büyüme süreci oluşmuştur (Yeldan, 2008; Konukman ve Türeli, 2009).

Türkiye aslında bu krizi, finans piyasaları üzerinden değil doğrudan sanayi sektörü başta olmak üzere reel üretim sektörleri üzerinden yaşamıştır. Sanayi sektörü,

ucuz döviz, ucuz ithalat ve ucuz işgücüne dayalı montaj hattı teknolojisini kriz altında devam ettirememiş ve ithalata bağımlı sanayi politikalarının olumsuzluklarıyla krizden ilk etkilenen sektör olmuştur (Yeldan, 2008).

Ülkenin yıllardır devam eden ve krizle birlikte giderek şiddetlenen cari açık sorunu, özellikle ekonominin üretim ve ihracat yapısının ara malı ithalatına bağımlı olması ve ithalatın da hızla artması sonucu ortaya çıkmıştır (Tablo 4-1). İthalatın artış sebebi²⁵ ise, ekonominin kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlılığı ile ortaya çıkan yüksek reel faiz oranları ve aşırı değerlenmiş ulusal paradır. Yüksek reel faiz aracılığı ile uyarılan sıcak para akımlarının ülkede bir döviz bolluğu yaşatması kaçınılmaz olmaktadır. Bu şekilde de yerli para yabancı paralar karşısında aşırı değerli konuma gelmektedir. Yüksek reel faizlere dayalı spekülasyon nitelikli sermaye girişleri ile yaşanan döviz bolluğu, ithalat hacmini uyarıp dış ticarete ve cari işlemlerde açığa neden olmaktadır (Tablo 4-1). Bu da uluslararası piyasalara yüksek faiz sunarak sıcak parayı ülkeye çekme politikasının bir sonucudur (Konukman ve Türeli, 2009; Yeldan, 2010).

Tablo 4-1: 2002-2011 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

	İhracat (fob)	İthalat (cif)	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlemler Açığı
2002	36.059	51.554	-15.495	-626
2003	47.253	69.340	-22.087	-7.515
2004	63.167	97.540	-34.373	-14.431
2005	73.476	107.053	-33.577	-22.309
2006	85.535	139.576	-54.041	-32.249
2007	107.272	170.063	-62.791	-38.434
2008	132.028	201.964	-69.936	-41.524
2009	102.143	140.929	-38.786	-13.370
2010	113.883	185.544	-71.661	-46.643
2011	134.915	240.837	-105.922	-77.236

(Kalkınma Bakanlığı, TCMB, 2012)

Türkiye’de 1980 sonrası başlayan 2003 sonrasında hızlanan ve küresel krizle zirve yapan sanayideki ithalat bağımlılığı ile “*sanayi üretimi giderek ithalatın*

²⁵ İthalat patlamasının bir diğer nedeni de AB ile 1995 yılında imzalan ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması’dır. Anlaşma Türkiye’ye, üçüncü ülkelere karşı AB’nin ortak gümrük tarifelerini uygulamasını şart koşmuştur. Üçüncü ülkeler ise bu türden bir yükümlülük taşımadıklarından dolayı rahatlıkla rekabet güçlerini artırmışlardır. Bunun en büyük örneği de Çin’dir (Boratav, 2010b).

sürdürülebilmesine; ithalatın finansmanı ise uluslararası finans kapitalin kaprislerine” terk edilmiştir (Yeldan, 2010: 41).

Türkiye’nin yıllardır devam eden ve krizle birlikte giderek artan bir sorunu da işsizliktir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile birlikte, yüksek reel faiz oranları ve daha kısa sürede daha çok kar elde edileceği inancı sermayeyi üretim sektöründen finansal piyasalara kaydırmıştır. Dolayısıyla da üretim ve istihdamda bir azalma meydana gelmiştir. Sıcak paraya bağımlı hale gelen Türkiye ekonomisi, yüksek reel faizlerle sıcak parayı çekmiş ve bu da kendisi gibi spekülatif nitelikte bir büyüme yaratmıştır. Özellikle 2002-2006 yılları arasında görülen bu büyüme tamamen finansal işlemler kaynaklı olup istihdam yaratmamıştır (Tablo 4-2). İstihdamsız büyüme olarak adlandırılan bu olgu yüksek faiz-düşük kur politikasının bir sonucudur (Mütevellioğlu ve Işık, 2009).

Tablo 4-2: 2002-2011 Yılları Arasında Türkiye’nin Büyüme ve İşsizlik Oranları (%)

	Büyüme Oranı	İşsizlik Oranı
2002	6,2	10,8
2003	5,3	11,0
2004	9,4	10,8
2005	8,4	10,6
2006	6,9	10,2
2007	4,7	10,3
2008	0,7	11,0
2009	-4,8	14,0
2010	9,2	11,9
2011	8,5	9,8

(TÜİK)

Tablo 4-2’den de görüleceği üzere, istihdamsız büyüme süreci aslında 2002-2006 yılları arasıyla sınırlı kalmamıştır. 2008 ve 2009 yıllarında kriz nedeniyle düşük olan büyüme hızı, 2010 yılında tekrar yükselişe geçmiştir. İşsizlik oranı²⁶ da krizin etkili olduğu 2009 yılına göre daha düşük seviyededir ancak 2009 öncesinden daha fazladır. O nedenle, Türkiye’de istihdamsız büyüme süreci tekrar başlamıştır.

²⁶ Sönmez (2009)’e göre, resmi işsizlik oranları gerçeği yansıtmamaktadır. Türkiye’de işgücüne katılma oranının yüzde 48 dolaylarında seyrediyor olması, 15 yaş üstü nüfusun yarısından daha az bir kısmının çalışıyor veya çalışmak istiyor olmasının bir göstergesidir. Oysa iş aramaktan umudunu yitirmişler, mevsimlik işçiler, yarı zamanlı çalışanlar da hesaba katıldığında mevcut işsizlik oranı iki katına çıkar.

Görüldüğü üzere, dünyada büyük olumsuzluklara neden olan küresel kriz, Türkiye özelinde de kendini derinden hissetmiştir. Küresel kriz, serbest piyasanın istikrarlı bir ekonomi yaratacağı ve her türlü devlet müdahalesinin kaynak israfına neden olacağını savunan paradigmanın geçersizliğini ve tutarsızlığını ortaya koymuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009).

Türkiye açısından ise 1980’lerde başlayan serbestleşme süreci hız kaybetmeden devam etmiştir. Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009: 208-209)’in şu cümleleri IMF programlarının ve Türkiye’deki mevcut politika yapıcılarının amaçlarını özetlemektedir: *“Uluslararası sermaye hareketlerine tam serbesti sağlamak ve Türkiye’nin uluslararası finans şebekesine yüksek reel kazançlar sunan bir ekonomi olarak eklemlenmesini gözetmek; yüksek reel faizin cezbediği sıcak para akımlarının olası kıldığı ucuz döviz kaynakları aracılığıyla Türkiye’yi bir ucuz ithalat merkezine dönüştürmek, bu arada bir yandan kaçınılmaz olarak genişleyen cari işlemler açığının finansman gereksinimi, bir yandan da TL cinsinden kredilerin yüksek faizlerinden kaçmak isteyen ucuz dövizli krediler araması sonunda dış borçlanmanın dörtmala artışı. Yapısal reformlar söylemi altında, iktisat politikaları demokratik kontrol süreçlerinin dışına çıkartmak ve devletin ekonomideki rolünü uluslararasılaşmış sermayeye yeni kaynak aktarım mekanizmaları sağlayacak biçimde yeniden düzenlemek; işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi adı altında emeğin kazanımlarının sınırlandırılmasını gözetmek ve emeğin ulusal gelirden aldığı payın azaltılması yoluyla sermaye birikiminin önünü açmaya çalışmak; tarımın ve tarım emekçisinin tasfiyesini reform diye yutturmak; özelleştirme söylemleri ile kamu kesiminin stratejik varlıklarının yerli ve yabancı sermaye kesimlerine aktarılmasını yönlendirmek ve devletin ekonomiye müdahale olanaklarını olabildiğince kısıtlayarak, ekonomimizin geleceğini sermayenin kar ve rant elde etmeye yönelik çıkar hesaplarına terk etmek.”*

Neoliberalizmin özü budur ve neoliberal politikalar krizde başarısız olmuştur. Küresel kriz, ekonominin kendi kendine istikrara kavuşamayacağını göstermiştir. Bu nedenle alternatif bir yola ihtiyaç vardır. Bu alternatif yol ekonomide gerçek planlama anlayışının yeniden gündeme gelmesidir. Türkiye ve diğer ülkeler için, *“planlamayı yeniden düşünmenin”* vakti gelmiştir.

Türkiye İçin Planlama Önerileri: Nasıl Bir Planlama Anlayışına İhtiyaç Vardır?

20. Yüzyıl boyunca planlama anlayışında büyük değişimler yaşanmıştır. Planlamanın ilk örneği olan Sovyetler Birliği'nin uyguladığı merkezi-sosyalist planlama anlayışının ardından kapitalist planlama ve kapitalist-sosyalist planlamanın karışımı olan kalkınma planlaması ortaya çıkmıştır. Ayrıca, sosyalist planlama da kendi içerisinde değişim göstermiş ve piyasa sosyalizmi ile merkezi planlamadan, ademi merkeziyetçiliğe doğru bir geçiş yaşanmıştır. Son olarak da neoliberalizm ile stratejik planlama anlayışına geçilmiştir.

Türkiye'de planlama çalışmaları arada kesintiler olsa da 1930'lardan günümüze kadar devam etmiştir. Ancak, planlamanın niteliğinde değişimler meydana gelmiştir. Önce sektörel planlama, ardından kalkınma planlaması ve son olarak stratejik planlama çalışmaları yapılmıştır. Fakat neoliberal politikalar ile gündeme gelen stratejik planlama anlayışı devletin ekonomiden tamamen elini çekmesini isteyen uluslararası kuruluşların taleplerine yer veren bir belge, bir rapor niteliğindedir. Nitekim önceki planlar ekonominin kumandası niteliğindeyken, son 30 yılın planları devletin ekonomiden nasıl tasfiye edileceğini anlatan belgeler olmuştur.

Türkiye, neoliberal dönemin ağır bilançosunu özellikle son krizle net bir biçimde görmüştür. 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesi ile başlayan 32 sayılı kararlar zirve yapan serbestleşme politikaları sonucunda Türkiye ekonomisi, ithalata bağımlı, sıcak paraya ve dış borçlanmaya dayalı, cari açığı yüksek, özelleştirme odaklı, emek sömürsünün ve işsizlik oranlarının giderek arttığı, çok uluslu şirketlerin üretim üssü olma hevesiyle ucuz işgücü üzerine yoğunlaşan bir hale gelmiştir.

2011-2014 yılları arasını öngören Sanayi Strateji Belgesi, bunun açık kanıtıdır. *"Orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak"* vizyonuna sahip olan belge, Türkiye'nin küresel üretim ağları ya da diğer bir deyişle meta zincirleri üzerinde yer kapmaya çalışan, ucuz emeğe dayalı, fason üretim yapan bir taşeron olma niyetini göstermektedir (Eser, 2011; Şahinkaya, 2011).

Ancak, Türkiye ekonomisinin kırılgan yapıdan kurtulmasının çözümü taşeronlaşmak değildir. Halihazırda devam eden ve bu belge ile artması hedeflenen fason üretim, çözüm olmak bir yana giderek derinleşen sorunlara yol açar. Türkiye'nin istikrarlı, kendi öz kaynaklarına dayalı bir büyüme içerisine girmesi için bütüncül planlama tabanına yerleştirilmiş bir kalkınma stratejisine ihtiyacı vardır. Peki bu noktada nasıl bir planlama anlayışına ihtiyaç vardır?

Her şeyden önce ekonominin tamamını kapsamakla birlikte toplumsal sorunların çözümünü de içerisinde barındıran, bütüncül bir planlama şarttır. Bu bağlamda, gelir dağılımındaki eşitsizliği asgariye düşürecek ya da tamamen kaldıracak, işsizlik sorununu çözecek, iktisadi kalkınmanın yanında toplumsal ve kültürel kalkınmayı da hedefleyecek bir planlama anlayışı gerekmektedir.

Önerilen planlamanın etkinlik kazanabilmesi için, dış ekonomik ilişkilerde bir kontrol mekanizması yeniden gündeme gelmelidir. Bu noktada en önemli olanı, sermaye hareketlerinin kontrol altına alınması gereğidir.

Türkiye, finansal liberalizasyon sürecinde artan sermaye girişlerine bağlı genişleme ve ardından da sermaye çıkışlarına bağlı daralma ve istikrarsızlık ile karşı karşıya kalmıştır. Böylelikle ekonomi kırılgan hale gelmiştir. Bu bağlamda, sermaye hareketlerine getirilecek bir vergi uygulaması, önemli bir adım olacaktır. Sermaye hareketleri üzerine (özellikle kısa vadeli) getirilecek denetim mekanizması ile kaynakların spekülâtif ve üretken olmayan alanlardan üretken alanlara doğru kayması sağlanabilir (Balseven ve Önder, 2009). Sermaye hareketlerini kontrol etmek amacıyla uygulanan vergilerin başında, J. Tobin'in ortaya koyduğu ve onun adını taşıyan Tobin vergisi gelmektedir. Tobin vergisi, kısa vadeli sermaye akımlarını azaltmak için tasarlanmıştır. Tobin vergisi ile spekülâtif işlemleri, bu verginin maliyeti ile caydırmak ve bu işlemlerin döviz kuru üzerindeki etkileri azaltılmak istenmektedir (Balseven ve Erdoğan, 2005).

Sermaye hareketlerinin denetimi planlama mekanizmasının işleyişi için önemlidir. Çünkü sınırsız serbestleşme içerisindeki ekonomide planlama yapmanın bir anlamı yoktur.

Bir diğer husus ise, 1995 yılında imzalanan ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması'nın uygulamadan kaldırılmasıdır. Türkiye'nin son yıllarda milli gelire oranı giderek yükselen cari işlemler açığı, özellikle ithalat artışından kaynaklanmaktadır. Bu noktada, Gümrük Birliği'nin "üçüncü ülkeler" diye tabir edilen AB dışındaki ülke mallarına karşı koruyucu bir tarifesi yoktur. Dolayısıyla 1996 yılından itibaren dış ticaret açığı, bu üçüncü ülkelerden yapılan ithalat ile genişlemiştir. Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye, özellikle Çin mallarına dayalı bir ithalat cennetine dönüşmüştür (Boratav, 2010b).

Yukarıda tarif edilen planlama sisteminin iyi işlemesi için gerekenlerden biri de, ülkenin mevcut kaynaklarını yönlendirecek, planları hazırlayacak bir kurumdur. 1960 yılında kurulan ve 1961 anayasası ile anayasal bir kuruluş halini alan, dışa dayalı büyüme döneminde ise önemini yitiren ve 12 Eylül darbesi sonrası hazırlanan 1982 anayasasında kendine yer bulamayan DPT, Haziran 2011'de lağvedilmiş ve Kalkınma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Dolayısıyla tamamen siyasi çıkarların bir merkezi haline gelmiştir.

Kalkınma Bakanlığı, planlamayı, bölgesel düzeyde tutarak ve Kalkınma Ajansları ile işbirliği ile yürütmektedir. O nedenle, önerilen yeni planlama anlayışında Kalkınma Bakanlığı ve Kalkınma Ajansları'na yer yoktur. Yapılması gereken, bakanlıklar üstü yeni bir planlama kurumunun kurulmasıdır. Ayrıca, bölgesel planlama çalışmaları yapmak üzere, kuruma bağlı olarak, illerdeki planlama müdürlükleri yeniden yapılandırılmalıdır. Bununla birlikte, geleceğin planlama uzmanlarını yetiştirmek üzere yine kuruma bağlı bir enstitü açılarak planlama konusunda eğitime önem verilmelidir.

Planlamanın iyi bir temelde başlaması için bu sayılanlar önemli bir adım olacaktır ve bu zemin üzerinde aşağıdakileri içeren planlama anlayışı Türkiye'yi uzun

dönemde kendi öz kaynaklarıyla kalkınmış, dışa bağımlı olmayan bir ekonomi haline getirecektir:

- Planlama çalışmaları geniş bir platform içerisinde yapılmalıdır. Yani üniversiteler, sivil toplum örgütleri ve sanayi kuruluşlarının sürece dahil olduğu geniş kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmelidir. İşte bu noktada bilimsel çalışmalar çok önemlidir. Planlar, halktan, meslek grupları tarafından gelen talepler doğrultusunda, içerisinde her alandan, özellikle de iktisatçı ve diğer sosyal bilimciler ile mühendislerin yer aldığı yeni bir planlama teşkilatı kurularak bilimin ışığında hazırlanmalıdır (Yeldan, 2012).
- Planlama çalışmaları kamu öncülüğünde gerçekleşmelidir. Sanayileşme amacı doğrultusunda kamu, büyük sanayi işletmeleri kurmalıdır. Plan, kamu sektörü için emredici, plan hedeflerine uyan özel kesim için ise belli koşullar karşılığında teşvik edici olmalıdır. Yani teşvik yapılacak olan özel sektör kuruluşları, yüksek katma değerli üretim yapan ve teknoloji kapasitesini geliştiren firmalar olmalıdır (Konukman ve Türel, 2009).
- Özel sektöre ayrıca istihdama, bölgesel dengelere ve yerli kaynakları kullanarak döviz kazandırmaya katkıda bulundukları sürece ve çevreye zarar vermeyecek bir üretim yapacaklarını taahhüt ettiklerinde kredi, enerji desteği gibi teşvikler verilebilir (Sönmez, 2009).
- Plan, uluslararası güçlerin Türkiye'ye biçtiği fason üretici ve taşeron rollerine karşı, katma değer yaratan ileri teknoloji sanayi ürünleri üretimine ağırlık vererek düşük teknoloji sanayi ürünü ihracatına ve ithalata dur demelidir. Türkiye özellikle ara malı ithalatçısı konumunda olup, sanayileşme için bu ürünlerin yurtiçinde üretilmesi gereklidir. Bu ürünlerin üretimi kamu eliyle gerçekleştirilmelidir.
- Hızlı bir sanayileşme için gerekli olan ARGE çalışmaları kamu tarafından yürütülecektir. Çünkü ARGE çalışmalarında kamu yararı gözetilmelidir. Bu çalışmalar özel sektörün eline bırakıldığında kar amacıyla çalıştıklarından dolayı kamu yararı gözetmeyecektir.

- Planda teknoloji konusundaki çalışmalara ağırlık verilmelidir. Böylelikle, bu çalışmalarla, dış girdilere bağımlı olmayan bir sanayi yapısının oluşturulması mümkün olacaktır.
- İthalatta önemli bir paya sahip olan enerji (2012 ilk çeyrekte, enerji ithalatının dış ticaret açığındaki payı, TÜİK'e göre yüzde 62'dir) konusunda kamu yatırımlarını yapacak yeni KİT'ler kurulmalıdır. Özellikle de rüzgar, güneş, kömür ve hidrolik kaynaklarına ağırlık veren yatırımlar yapılmalıdır (Sönmez, 2009).
- Bölgesel eşitsizliğe çözüm getirmek adına, geri kalmış bölgelerde toplumsal faydayı gözetken, istihdam odaklı yatırımları amaçlayan KİT'ler kurulmalıdır.
- Bir vergi reformu yapılmalı ve herkesten vergi ödeme gücüne göre vergi alınmalıdır. Ücret üzerinden alınan vergiler düşürülmelidir. Gelir ve servet unsurlarından alınan dolaylı vergilerin (gelir vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi gibi) payı arttırılmalıdır.
- TÜİK'in Şubat 2012 hesaplamalarına göre, yüzde 47,9 olan işgücüne katılım oranının yüzde 60'ın üzerine çıkarılması hedeflenmelidir. Bu bağlamda da yerli üretimin özendirilmesi gerekmektedir.
- Kriz sonrasında zor durumda olan, iflasa sürüklenen işletmeler kamulaştırılmalı ve çalışanlarının özyönetimine bırakılmalıdır.
- Özelleştirme faaliyetleri durdurulmalıdır. Mevcut kamu bankaları bir araya getirilerek daha güçlü bir kamu bankası yaratılmalıdır (Sönmez, 2009).
- Tarımda, küçük üreticilerin bir araya geleceği bir örgütlenme modeline gidilmelidir. Üreticilerin verimli üretim yapabileceği, kamunun altyapısını hazırlayacağı tarım bölgeleri kurulmalıdır.
- Eğitim ve sağlık hizmetlerinin ücretsiz olarak verilmesi amaçlanmalıdır.
- Sendikaların işlevleri arttırılmalıdır.

Bütün bu koşullara sahip bütüncül planlamanın gerçekleşmesi, kendini iç ve dış güçlerin baskısından kurtarmış, bağımsız bir siyasi iradenin varlığına bağlıdır. Bu siyasi irade ne günümüzdeki, neoliberal politikaların ve sermayenin en keskin savunucusu, hatta sermayenin ta kendisi olan mevcut iktidar, ne onun alternatifi olarak

görünen, fakat kendisini neoliberalizme teslim etmiş sosyal demokrasidir. Yeni planlama anlayışı için, planlı plansızlıktan kurtulmak için gerekli olan, emperyalizmden bağımsız bir halk iktidarındır. 21. yüzyılda sosyalist bir Türkiye görmek ütopya değildir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, N. ve Elma, F. (2009). Sovyetler Birliği'nde Reform Sürecinin Başlangıcı ve Gorbaçov Dönemi. *Journal of Qafqaz University*, 26, 71-87.
- Afetinan, A. (1973). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçay, Ü. (2007). *Kapitalizmi Planlamak, Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Altıok, M. (2011). Ekonominin Planlama Tabanına Oturtulması ve Dışa Bağımlı Genişleme. K. Özdemir, S. Durusoy (ed.), *Türkiye Ekonomisi* (ss. 165-205) İçinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Arın, T. (1988). Sovyetler Birliği'nde Yeniden Yapılanma ve İktisadi Reform Programı. *11. Tez*, 8, 9-52.
- Arın, T. (1992), Sunuş. (Çev. Osman Akınhay ve Sungur Savran), der. Osman Akınhay, *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (ss. 7-22) İçinde. İstanbul: Belge Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam*. I. Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2001). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler*. (<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org> 20.05.2012 tarihinde erişildi.).
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Balseven, H. ve Erdoğan, M. (2005). Mali Kriz Riski Bağlamından Tobin Vergisi ve Türkiye'de Uygulanabilir Bir Versiyonu. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20-1, 297-319.
- Balseven, H. ve Önder, İ. (2009). Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez (ed.), *Küreselleşme, Kriz ve*

Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm (ss. 77-128) İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Boratav, K. (1973). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Boratav, K. (1988). Piyasa ve Sosyalizm Üzerine. *11. Tez*, 8, 9-20.

Boratav, K. (2006). *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav, K. (2010b). Türkiye’nin Dış Açığı, Gümrük Birliği ve Döviz Kurları. T. Subaşat, H. Yetkiner (ed.), *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye’nin Cari Açık Sorunsalı* (ss. 24-32) İçinde. Ankara: Efil Yayınevi.

Çelebican, G. (1973). Sovyet Rusya’da İktisadi Planlamanın Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 31-1, 587-601.

Çelebican, G. (1974). Sosyalist Planlama Kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29-3, 247-287.

DİE (2001). *İstatistik Göstergeler 1923-1998*.

DPT (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1973). *Planlama*.

DPT (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1978). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*.

DPT (2003). *Ön Ulusal Kalkınma Planı*.

DPT (2005). *Dokuzuncu Kalkınma Planı Başbakanlık Genelgesi*.

DPT (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*.

DPT. *Orta Vadeli Program 2006-2008*.

DPT. *Orta Vadeli Program 2007-2009*.

DPT (2007). *Orta Vadeli Program 2008-2010*.

DPT (2008). *Orta Vadeli Program 2009-2011*.

DPT. *Orta Vadeli Program 2010-2012*.

DPT (2010). *Orta Vadeli Program 2011-2013*.

Dumenil, G. ve Levy, D. (2008). Neoliberal Karşı Devrim. A. Saad-Filho, D. Johnston (ed.), *Neoliberalizm* (ss. 25-41) İçinde. İstanbul: Yordam Kitap.

Ekiz, C. ve Somel A. (2007). Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi. *Mülkiye Dergisi*, 256, 97-136.

Elson, D. (1992). Piyasa Sosyalizmi mi, Piyasanın Toplumsallaşması mı? (Çev. Osman Akınhay ve Sungur Savran), der. Osman Akınhay, *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (ss. 281-338) İçinde. İstanbul: Belge Yayınları.

Erder, N. ve Diğerleri (2003). *Planlı Kalkınma Serüveni*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erder, N. (2010). Planlı Kalkınma ve Türkiye. E. Türkcan (ed.), *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980* (ss.301-302) İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erzeren, Ö. (1988). NEP Dönemi Sovyet Tarımı ve Stalinizm. *11. Tez*, 8, 127-151.

- Eser, U. (2011). Sanayi Strateji Belgesini Yeniden Düşünmek. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 7, 40-53.
- Eşiyok, B. A. (2008). Türkiye Ekonomisinde Planlı Kalkınma Arayışları ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: Bir Yol Ayrımı. *Mülkiye Dergisi*, 260, 111-143.
- Haynes (1991). Piyasanın Karabasanları: Şili, Yugoslavya ve Macaristan. (Çev. Osman Akınhay ve Sungur Savran), der. Osman Akınhay, *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (ss. 165-215) İçinde. İstanbul: Belge Yayınları.
- Işıklı, A. (1980). *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Kalkınma Bakanlığı (2011). *Orta Vadeli Program 2012-2014*.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. Ve Yentürk, N. (2004). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Konukman, A. (3 Ekim 2009). *OVP: IMF'siz IMF Programı*. Birgün Gazetesi.
- Konukman, A. ve Türel, R. A. (2009). Krizin Türkiye Ekonomisine Yansımaları ve Geleceğe İlişkin Düşünceler. *Ekonomik Yaklaşım*, 75, 77-122.
- Kuruç, B. (2011). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1995). *İktisadi Olaylar Tarihi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Küçük, Y. (1971). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Küçük, Y. (1981). Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 79-115.

- Lenin, V. I. (2009). *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (Çev. F. B. Aydar). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mandel, E. (1986). *In Defence Of Socialist Planning*. (<http://www.marxists.org>. 29.04.2012 tarihinde erişildi.).
- Mandel, E. (1992a). Piyasa Sosyalizmi Efsanesi. (Çev. Osman Akınhay ve Sungur Savran), der. Osman Akınhay, *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (ss. 120-137) İçinde. İstanbul: Belge Yayınları.
- Mandel, E. (1992b). Sosyalist Planlamanın Savunusu. (Çev. Osman Akınhay ve Sungur Savran), der. Osman Akınhay, *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (ss. 66-110) İçinde. İstanbul: Belge Yayınları.
- Mıhçı, H. (2001). Göreli Geri Kalmışlıktan Kurtulma “Hamlesi” ve Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimi. *Mülkiye Dergisi*, 231, 149-196.
- Mütevellioğlu, N. ve Işık, S. (2009). Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez (ed.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (ss. 159-204) İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nove, A. (1991). *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı* (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Belge Yayınları.
- OECD (1978). Economic Survey: Turkey. (<http://www.keepeek.com> 20.05.2012 tarihinde erişildi.).
- Ölmezoğulları, N. (1998). *Değişim, Dönüşüm ve Sorunlarıyla İktisadi Sistemler*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Öney, E. (1980). *İktisadi Planlama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Övgün, B. (2010). *Devlet ve Planlama*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özcan, F. (2008). *Türkiye’de Ulusal Planlama Anlayışında Dönüşüm: 1980 Sonrası Sürecin Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özügürlü, Y. (2002). *Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu*. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi’nde Sunulan Bildiri (11-14 Eylül).

Porokhovsky, A. (1981). A Comparative Study Of Indicative Planning In Turkey And Planning In Socialist Countries. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, 133-143.

Savran, S. (1988). Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor? *11. Tez*, 8, 53-98.

Savran, S. (1991). Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü. *11. Tez*, 11, 9-56.

Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*. Ankara: TODAİE.

Somel, A. (2010). *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 167-182.

Soyak, A. (2006). *Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Der Yayınları.

Soysal, M. (1958). *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Sönmez, M. (2009). *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sönmez, S. (2009). Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez (ed.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (ss. 26-75) İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Şahinkaya, S. (2009). *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Şahinkaya, S. (2011). Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014) Üzerine Gözlemler. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 15, 5-23.
- TBMM (1995). *Tutanak Dergisi*, 92. Ankara.
- Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular-Yanıtlar*. Ankara: TODAİE.
- Tekeli, İ. Ve İlkin, S. (2009). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın.
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2012). *Economic Development*. Boston: Addison-Wesley.
- Tören, T. (2007). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Turan, M. (2011). SSCB’de Toprak Mülkiyeti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66-3, 307-332.
- Türk, İ. (1970). *İktisadi Planlama Prensipleri*. Ankara: Emel Matbaası.
- Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Türkeş, M. (1999). *Kadro Hareketi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme, Kim İçin?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Yeldan, E. (2009). Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği. N. Mütevellioğlu, S. Sönmez (ed.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (ss. 129-158) İçinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yeldan, E. (2010). Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. T. Subaşat, H. Yetkiner (ed.), *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı* (ss. 34-47) İçinde. Ankara: Efil Yayınevi.

Yeldan, E. (15 Şubat 2012). *TMMOB Sanayi Kongresi*. Cumhuriyet Gazetesi.

Yıldız, N. (2011). Devletçi Politikalara Yöneliş ve Geçirdiği Aşamalar. K. Özdemir, S. Durusoy (ed.), *Türkiye Ekonomisi* (ss. 67-94) İçinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

www.kalkinma.gov.tr

www.tbmm.gov.tr

www.tcmb.gov.tr

www.tuik.gov.tr